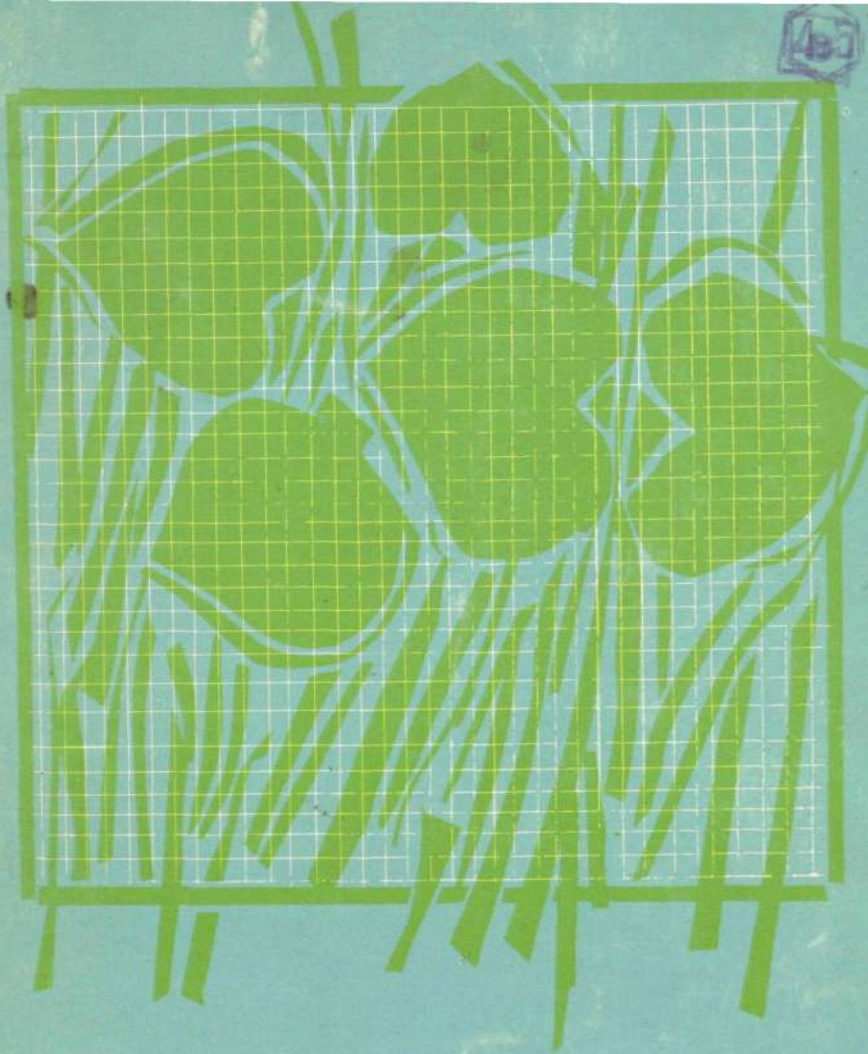

metmenys

1971 21 jaunosios kartos kultūros žurnalas

metmenys

Liūnė Sutema, Dvi dainelės 3 * *Kostas Ostrauskas*, Coppelius 11 * Šeši Juliaus Kaupo laiškai *(A. Nykos-Niliūno įvadas)* 20 * *Henrikas Nagys*, Keliolika puslapių iš nerašyto dienoraščio 44 * *Julius Kaupas*, Spindulys ant rašomojo stalo 56 * *Vincas Trumpa*, J. Tumas-Vaižgantas — gyvenimo kritikas 78 * *Antanas Gustaitis*, Nekrologas gimtojo kaimo gaideliui 97, Nosys 98 * *Kazys Almenas*, Nes būna gražios Jievos dukros 99 * *Aldona Veščiūnaitė*, Zefirellio Juliet 135, Gatves debesys nusineša 136, Bedugniai šuliniai semia vasaros dangų 137 * *Petras Melnikas*, Svajotojas ir regėtojas 139 *

Marksizmas ir XX amžius, *R. Misiūnas* 146 * Nauji keliai išeivijos literatūroje, *Ilona Gražytė* 152 * Neeilinis kritikos rinkinys, *Titas Guopis* 160 * Tomais gausūs septyniasdešimtieji, *Kęstas Reikalas* 173 *

LTSR Valst. Respublikinė

P4 27-803

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: *Alvydas J. Bičiūnas* — 96, *Irena Katinienė* — 145, *Irena Mitkutė* — 128-134, *Petras Repšys* — 43, 127, *Romas Viesulas* — 69, 71-77.

DVI DAINELĖS

LIŪNĖ SUTEMA

Agnei

seku pasaką apie žiemą

Kas stovėjo už mūsų lango
prispaudęs veidą prie stiklo,
ir alsavo kartėliu,
ir žiūrėjo akim pikta?
Sidabražolės sužėlė, viksvos įsipiovė,
šerkšnu ir ledu mūsų lange —
ir pašiurpusi sniegena.
Daugiau nieko —

Nebūk liūdna,
nupūsim sidabražoles besijuokdamos,
nupūsim viksvas dainuodamos,
delnais atšildysim sniegeną,
nebūk nekantri —
palauk! kur tu bėgi basa,
į trapų, stiklinį pasaulį —

lūžta lediniai medžiai,
slysta lediniai namai —
sukasi, sukasi vis greityn,
ledinis rutulys skliaute
ir pliekia vaivorykštėm —

Sustok! Susisuks galva —
Slenka pusnys, už jų nieko nėra —
Sugrįžki, nėra
neaprėpiamai plačios žalumos
išvingiuotos šviesiais keliais,
kuriais viesulu švilpia geltonam automobilyj
tavo herojus,
vėjavaikis Steve McQueen,
lenktyniaudamas su *mirtim* —
Tau tik pasigirdo,
skamba ledinis pasaulis,
jo nerūpestinga daina —

...Camptown racetrack 5 miles long,
oh doo-da day!..

Surinkau tavo paliktas pėdas sniege
ir atšildžiau alsavimu neramiu —
ir pasklido būrys linksmų sniegenų,
pasinerdamos pusnyse —
tik viena pasiliko,
tarp viksvų ir sidabražolių,
nebeatšildoma —
kiek žiemų dar mums liko kartu? —

Kas žiūrėjo į mūsų veidrodį
ir pirštu vedžiojo mano veido bruožais,
aptrindamas juos ir užpūsdamas,
šalta gruodžio migla —
kaip tu prisiminsi mane?
Iš veidrodžio žiūri mergaitė,
žingeidžiom akim, nedrąsia šypsena —
sklaidos ir nuteka drumzlina srove,
paskutiniai mano bruožai veidrodyje —
Ir mergaitė šypsosi —

Kas prabėgo pro mūsų langą? —
Traukia mane už rankos vaikystė,
užsispyrus, verkšlendama —
Iš ko statysim pilį, mažoji, ir kame?
Kas norės gyventi joje?
Ir kas saugos, kas apgins ją? —
Tavo herojus, vėjavaikis
lenktyniautojas su mirtim,
gyvena geltonam automobilyje —
mano karaliūnas stotyje,
blizgina, valo kareivių batus,
mirtin žengiančius kapotu ritmu —

Supilkim piliakalnį jiems iš sniego,
kad neužmirštume jų,
kai sutrupės, sutirps ledinis pasaulis,
ir suduš ledinis rutulys skliaute —
Supilkim jiems piliakalnį
iš puraus, švaraus sniego —
dabar pasakų laikas —
Žiema.

dainelė su priedainiu

išėjo tėvelis į mišką
išėjo motinėlė į mišką
išėjo tėvelis išėjo motinėlė
išėjo visi vaikai į mišką
cha cha cha...

Nedainuokim. Nesijuokim.
Tėvelis išėjęs negrįžo —
piktai kvatoja pelėda miške —
pirmoji kulka pataikė ne ją.
Oranžinė pilnatis, pakibus eglės viršūnėj,
laša sakais į samaną,
tyška sakais ant lūpų
i r s t i n g s t a —
šauksmu ar atodūsiu?

Dabar jau vistiek —
dabar vistiek, ką pašovė,
tėvelį, pilnatį ar abu —
Dabar jau vistiek,
ar medžiot buvo leista,
ar medžiot buvo uždrausta,
ir vistiek, kieno vardu —

Visa buvo melas —
Visa buvo tiesa —
pelėdos piktu kvatojimu
tebeaidi miškas ir naktis kiekviena.

išėjo tėvelis į mišką
išėjo motinėlė...

Nedainuokim. Niūniuokim.
Motinėlė nepriėjo miško —
Gūdžiai ūbauja pelėda eglės viršūnėje —
Motinėlė, palinkus raiste,
renka gervuoges, renka spalgenas,
šaukdama vaikus —
kiekvienas vardas karčiai saldus,
kiekvienas vardas saldžiai kartus
jos burnoje —
ir kiekvieną vardą ataidi,
gūdžiai ūkaudama, pelėda miške.

Dabar jau vistiek —
dabar vistiek, kuris ėjo, kuris neėjo,
ar nei vienas jų —
dabar vistiek, kuris girdėjo, kuris negirdėjo,
ar nei vienas jų —

Visa buvo melas —
Visa buvo tiesa —
Motinėlė viena, springdama vaikų vardais,
palinkus renka ir renka uogas raiste —

išėjo tėvelis į mišką
išėjo motinėlė...
išėjo visi vaikai...

Nedainuokim. Neniūniuokim.
Vaikai neėjo į mišką —
išpūstom akim į juos žiūri pelėdos iškamša.
Vaikai, ir nematę miško, išmoko medžioti —
kulkom, žodžiu, klasta —
Už miško, už raisto, Rojaus Sode,
išaugo taiklių šaulių karta.
O miškas tolo, tolo ir tolo,
krislu likdamas jų akyse —

Dabar jau vistiek —
Vistiek, kodėl vaikai trina akis,
kad išverkus, ištrynus mišką,
ar palaikius jį sūria drėgme —
Dabar jau vistiek.

Visa tebėra melas —
Visa tebėra tiesa —
Juokimės, dainuokim, niūniuokim
ir auginkim naują mišką,
tarp saulės ir žemės,
dangaus pakraštyje —

COPPELIUS

KOSTAS OSTRAUSKAS

> Der Sandmann, der fürchterliche Sandmann ist der alte Advokat Coppelius...
>
> .....
>
> Wenn ich Dir nun sage, mein herlieber Freund! dass jener Wetterglashändler eben der verruchte Coppelius war, so wirst Du mir es nicht verargen, dass ich die feindliche Erscheinung als schweres Unheil bringend deute. Er war anders gekleidet, aber Coppelius' Figur und Gesichtszüge sind zu tief in mein Innerstes eingeprägt, als dass hier ein Irrtum möglich sein sollte. Zudem hat Coppelius nicht einmal seinen Namen geändert. Er gibt sich hier, wie ich höre, für einen piemontesischen Mechanikus aus, und nennt sich Giuseppe Coppola.
>
> E. T. A. Hoffmann, *Der Sandmann*

Coppelius. Taip Julius Kaupas dažniausiai pasirašydavo savo recenzijas. Tačiau taip jis galėjo pasirašyti ir didžiąją dalį kitų savo darbų, ypač pasakas ir fantastines apysakas, nes tai nebuvo tik slapyvardis. Netrukus jis išvis nustojo savo slaptumo — teliko tiktai kaukė, už kurios „slėpėsi" pažįstamas veidas — žinomas ir kartu nežinomas.

Pačia esme Kaupas buvo Coppelius.

Jis pasiėmė šį vardą iš savo pamėgtojo autoriaus E. T. A. Hoffmanno vieno mįslingiausių kūrinių — fantastinės apysakos *Der Sandmann*.

Coppelius. Gražiai skamba, net panašu į pavardę. A! bet kas per apgaulė!

Kas buvo tasai Coppelius? Der Sandmann? Ein verruchter Satan? Pamišęs alchemikas? Blogio inkarnacija? O kas buvo Giuseppe Coppola? Negi tikrai tas pats Coppelius? Jo doppelgängeris? O gal tiktai šešėlis? Kaip, pagaliau, suprasti patį tos apysakos protagonistą Nathanaelį? Ar jo nuotykiai tikri ar tik kažkokie simboliai? Sapnas? Košmaras? O gal Coppelijaus-Coppolos išvis nėra? Gal tai tik paties Nathanaelio skylančios asmenybės skeveldros?..

Vis dėlto Coppelius, atrodo, kažkur slypi. Bet kas jis ir kur?

Nemažiau painus ir Kaupo-Coppelijaus dualizmas. Kiek jame Kaupo ir kiek Coppelijaus? Ir kur kuris? O koks, galų gale, ryšys tarp dr. Kripštuko ir dr. Kaupo, der lange Doktor?

Tačiau negi Kaupas-Coppelius iš tiesų buvo „pamišęs alchemikas"? Anaiptol. Lygiai kaip nebuvo jis ir Giuseppe Coppola, ein piemontesischer Mechanikus. Esame kažkur tarp pasakos-fantazijos ir realybės — keistame pasaulyje: „Pasaka yra šventa tiesa ir joje nėra nė krislo melo".

Gal jis buvo Didysis Juokdarys?

Rašau šį laišką tau, kad pasišaipyčiau iš likimo. Pakankamai likimas prisišaipė iš žmonių. Atėjo laikas, kad koks nors žmogus pasišaipytų iš jo, pasijuoktų iš pasaulio, supančio jį, bet ne karčiu juoku, juoku linksmu ir sudomintu.*

Ir tai pirmučiausia todėl, kad dirstelėjau į užkulisį, iš kur išeina baisi ir išgąstinga likimo figūra šal-

* Iš J. Kaupo laiškų A. Nykai-Niliūnui. Žr. šį *Metmenų* nr.

tais rūbais ir juodu veidu, pažvelgiau į tą teatro kampą, kur dar niekas nevaidina, o dar tik velkasi rūbus. Ir aš pamačiau, kas užsivelka ledinius likimo rūbus, kas nusidažo veidą juodai, ir kas, išėjęs pasaulio scenon, įžengęs rampos švieson, ima vaikščioti didingu ir bauginančiu žingsniu, bauginančiu kaip likimas. Ir aš ėmiau juoktis.

Tada ėmiau juoktis. Ir, apsivilkęs lediniu rūbu, pats išėjau rampos švieson, vaikščiodamas nepajudinamais žingsniais, vaidindamas likimą, pats tapęs likimu, kuris šaiposi iš žmogaus, menko žmogaus, lenkiančio prieš jį savo galvą.

Tad, galų gale, kas ką matė užsivelkant ledinius likimo rūbus ir nusidažant veidą juodai?

Klausti yra ne tik lengviau, bet ir įdomiau, negu atsakyti. Be to, kartais geriau palikti griaučius kyboti. Jie intriguoja.

* * *

> Vielleicht wirst du, o mein Leser! dann glauben, dass nichts wunderlicher und toller sei, als das wirkliche Leben und dass dieses der Dichter doch nur, wie in eines matt geschliffnen Spiegels dunklem Widerschein, auffassen könne.
>
> .....
>
> Noch im Leben war ihm kein Glas vorgekommen, das die Gegenstände so rein, scharf und deutlich dicht vor die Augen rückte.

Tartum burtininko stikliniam kamuoly atsispindi — kartais lyg pro miglą, kartais sulūžusiais kontūrais — kažkoks neįprastas, spalvingas karnavalas. Tai Kaupo-Coppelijaus asmuo, gyvenimas ir darbai:

...regis, ant plausto plūduriuoja Tomas Sojeris ir smalsiai dairos į krantus; o pakrante šuoliuoja pilnas

išmonių — ir išminties—orusis Don Kichotas—vienišas, be Sančos Pansos: druckio realisto jam nereikia, nes, — nors ir, atrodo, pasimetęs ir neva beviltiškai susipainiojęs kasdienybės siūluose, — prireikus jis pats sugeba guviai susigriebti ir suvesti galus, — žinoma, savaip; netoliese, atsidaręs savo kromą, Daktaras Stebukladaris siūlo svietui balzamą, kuris visas ligas kaip ranka atima, — tačiau, nežiūrint šios nepaprastos gydomosios jėgos, praeivis vis tiek lieka jam abejingas (tiesą sakant, jis nerangus bet kokiai, nors ir kaip reikalingai, gyduolei) ir šypsodamasis nueina; tenai, ana, užsimetęs ant pečių ilgą juodą apsiaustą, nuostabus Magikas traukia iš kepurės ne ilgaausį kiškį (tai būtų jokia magika!), o piktai susiraukusius velniūkščius, vieną po kito, kiekvieną poniškai atsirėmusį į trišakę...

...greta, timpčiodamas armoniką, išblyškusio veido gatvės dainininkas dvejojančiu balsu, — jeigu ne ši bėda, galėtum prisiekti, jog tai pats kapelmeisteris Johannes Kreisler, — „dramatiškai" dainuoja apie žiaurųjį Macheath (Und der Haifisch, der hat Zähne / Und die trägt er im Gesicht / Und Macheath, der hat ein Messer / Doch das Messer sieht man nicht), o paskui kažkur nuskamba, — vyro ar moters balsu? — die Seeräuber-Jenny nostalgiška daina apie piratų laivą su aštuoneriom burėm ir penkiasdešimčia patrankų; dainos pasiklausęs, ištįsęs dailininkas įsikanda pypkę, vėl palinksta prie molberto ir tirštai tapo pakrypusius nežinomo miestelio namus, brukavotas gatveles, linktelėjusias, lyg truputį išgėrusias, liktarnas ir taškosi dažais, negalėdamas atsidžiaugti spalvų alchemija; o kitas — nei kiek ne menkesnis keistuolis — primerkia vieną akį, stropiai apžvelgia dailininko veikalą, paskui visai užsimerkia ir pusbalsiu paprastai (ir, reik pripažinti, prastai) dyviną posmą sau pačiam „deklamuoja":

„‚Tai jau vis tiesa‘, švepluodams ištarė Bužas;
‚Žinom juk visi, kaip mes nuoginteli gemam,
Taip didžiausias pons, kaip mes, vyžoti nabagai,
Ciesorius taipjau, kaip jo skaroti padonai;
Ubags taip, kaip pons kytriausias, užgema glūpas,
Ir taip viens, kaip kits, iš papo moterų siurbia.
Pons šilkuos, o būrs šiauduos verkšlen pasislėpęs,
Ik abu po to protingai pradeda mislyt‘.“

...o čia, žiūrėk, verda garuoja žodžio ir druko virtuvė — aukšti ir liekni vyriškiai, lyg pasakos broliai, retkarčiais žvilgterėdami viens į kitą, įvairiais amatais užsiėmę darbuojas: vienas, užvertęs Peklos knygą ir Aukso altorių, staiga padaro vikrų salto mortale (jis didelis cirko mėgėjas), susikaupia ir, regzdamas rimtą traktatą, bando nutvert už uodegos meninės tikrovės paslaptį (a! vis toji slidi kaip žaltys tikrovė...); kitas trukteli pypkę, truputį šypteli ir taip numokslina žodį mokslingą, jog net ir nemokšai viskas tampa aišku lyg ant delno („Katatoninio tipo šizofrenijos ligonis atsisako bet kokio veiksmo ir primena kiškį, kuris tūno pakrūmėj nejudėdamas, kol pavojus praeis“); trečias kyšteli į baltą rašalą žąsies plunksną ir perduria plunksnagraužio burbulą, o taipgi ir literatūrinės filantropijos idiliją; ketvirtas, abatui nusišnekėjus, tarsi tarp kitko, tačiau vis dėlto truputį kilstelėjęs pirštą, primena, jog „baisi yra bevertės idėjos diktatūra, tačiau ne mažiau baisi yra ir gražios idėjos diktatūra“...

...ir, — kur buvęs, kur nebuvęs, — dr. Kripštukas, šluostydamasis balta nosine prakaitą, leidžiasi laiptais iš Gardino gatvės į pragaro gelmes...

Šitoks regėjos karnavalas. Ir keista, kad visą to neįprasto spektaklio programą atliko vienas ir tas pats asmuo — Kaupas-Coppelius. (Galima, žinoma, bū-

tų ginčytis, kiek jame būta vieno ir kiek kito, tačiau kai pasaka yra tikrovė, o tikrovė — pasaka, toks disputas būtų tuščia šneka). Ir atliko jis visus programos „numerius" gana flegmatiškai, be mušimosi į krūtinę, nelankstydamas rankomis pasagų. Tikrai keistas karnavalas. Net ir grėsmingai išsižiojusį liūtą (anas bent taip apie save galvojo) jis tramdė be lazdos ir be botago, — šypsodamasis (nors kartais toji šypsena buvo gana neaiškaus gymio).

Dar keisčiau, kad ir visa ūžianti to karnavalo minia buvo taip pat tiktai vienas žmogus — įvairiose metamorfozėse. O bene keisčiausia, kad jis nieku nesiskyrė nuo paties spektaklio virtuozo. Abu — vienas ir tas pats.

Antra vertus, negi visa tai iš tikrųjų taip labai keista?

Šiaip arena buvo tuščia.

Beje, tik labai akylai įsižiūrėjus į karnavalo maišatį, — geriausiai, užsidėjus magiškuosius Coppolos akinius, — galima buvo pastebėti dar vieną figūrą: vienišas, tarsi nuo visų ir nuo visko atsiskyręs, kampe susigūžęs sėdėjo tariamai linksmas Klounas, kuris priminė Fellinio *La Strados* Gelsominą... Tačiau ir šio, netikėtai užtikto, charakterio tapatybė nekėlė didelių abejonių — pro dažų ir miltų sluoksnį galima buvo atpažinti jau pažįstamo veido bruožus.

* * *

So zischte und lispelte Coppelius; aber alles um mich her wurde schwarz und finster, ein jäher Krampf durchzuckte Nerv und Gebein—ich fühlte nichts mehr.

.....

Als Nathanael mit zerschmettertem Kopf auf dem Steinpflaster lag, war Coppelius im Gewühl verschwunden.

Karnavalas pasibaigė. Ir vėl Daktaras tapo komandiruotas — šį kartą daugiau negu neaiškioms pareigoms — negrįžtamai.

Vieną sykį aš buvau pabūgęs mirties. Aš ėjau tada Jiezno ežero pakrante (buvo Velykos), mąstydamas, kur gyvena mirtis, kur yra trobelė, kurioje kaba aštrūs dalgiai, ir kur sėdi išbalęs skeletas, rūko pypkę ir klaikiai kvatoja. Ir staiga aš pajutau, kad griaučiai yra manyje, tas klaikusis mirties simbolis, ir kad jo išmesti iš savęs aš negaliu. Buvo šiurpu tatai pajusti.

*Rilke yra kažkur Valandų knygoje pasakęs, kad mirtis ateina iš arti, iš taip arti, jog, rodos, jos ranka išlenda iš tavo paties rūbo klosčių. Jo tiesa. Mes esame skeletai, tik kol kas dar apgaubti raumenų ir neišdirbtos odos, esame užmaskuoti griaučiai. Tai kamufliažas, Tarnung.**

Kamufliažas. Tarnung. Kaupo mirties ranka išlindo iš Coppelijaus rūbo klosčių. Nors ir netikėtai (o kas to tikisi?), tačiau vis dėlto paprastai, kasdieniškai. Durys tyliai, tarsi mandagiai užvertos, o ne trankiai užtrenktos.

Negi čia klaida? Negi būtinai reikėjo „didesnio įspūdžio"? „Dramos"? Pavyzdžiui, mit zerschmettertem Kopf? — Perversija.

Užgeso kelionių karštligė. Liko daug tolimų šalių nepamatyta, daug paslaptingų pilių neatrasta, daug žmonių-draugų nesutikta. Daug žodžių neperskaityta ir neužrašyta (daugiau, deja, išsipasakota). Liko nebaigta sekti pasaka.

Tačiau taip pat liko skubantis pas neaiškų ligonį Daktaras Kripštukas, velnias Juoduodegis, nuėjęs blo-

* Iš J. Kaupo laiškų A. Nykai-Niliūnui.

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

gais keliais, arlekino meilė ir burtininkas be vardo, saulėgrąžos Mėnulio gatvėje...

*...aš tikiu gėriu, tikiu galutiniu gėriu, kuris glūdi daiktų gilumoj, kaip sidabrinis šaltinio vanduo pavėsingoje girioje, giliai tarp susipynusių medžio šaknų.**

Idealistas. Dienose ir darbuos. Dar daugiau: „nepagydomas" idealistas. Tačiau negi tai liga? Nejaugi idealistas turi būti „išgydytas" ir, įsukus preciziškai jam į pakaušį „realybės" šriubą, paverstas kasdienybės zombie? — Blasfemija.

Klausydamasis šios šnekos, Kaupas, tur būt, šypteli melancholiškai ir numoja ranka („...smulkmenos, smulkmenos...") o Coppelius, tikriausiai, juokiasi į kumštį.

* * *

Der Professor der Poesie und Beredsamkeit nahm eine Prise, klappte die Dose zu, räusperte sich und sprach feierlich: "Hochzuverehrende Herren und Damen! merken Sie denn nicht, wo der Hase im Pfeffer liegt? Das Ganze ist eine Allegorie — eine fortgeführte Metapher! — Sie verstehen mich! — Sapienti sat!"

Alegorija? Tiktai metafora?

Kažin, ką apie tai pasakytų pats Kaupas-Coppelius?

* Iš J. Kaupo laiškų A. Nykai-Niliūnui.

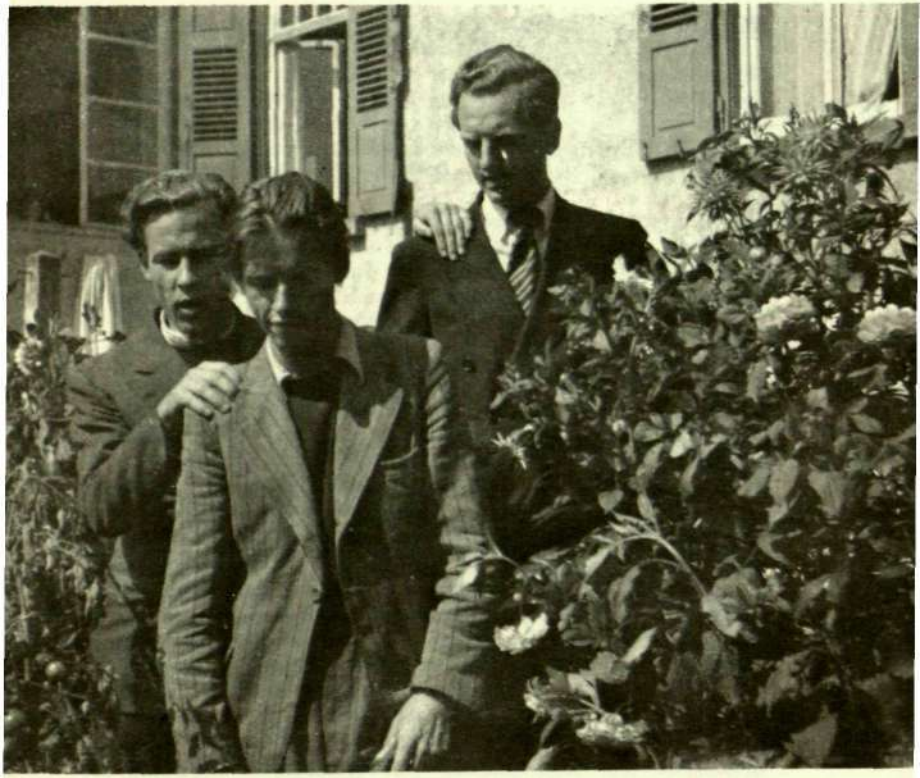

Julius Kaupas Tübingene, savo buto kieme (1945). Iš kairės į dešinę: Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Julius Kaupas.

ŠEŠI JULIAUS KAUPO LAIŠKAI

Man ir po šiai dienai vis dar sunku patikėti, kad Juliaus Kaupo nebėra gyvųjų tarpe; kad jis nebeįeis su pokštą iškrėtusio vaiko šypsena veide į kambarį ir nebesėdės kampe, tyliai vartydamas knygą. Bet į realybę grąžina Kazio Bradūno telefonas iš Čikagos, košmariška dvylikos valandų kelionė į Dearbornų, sąmonės netekusi tyla jo namuose, monotoniškas pamokslas bažnyčioje, lietingas kovo pradžios vidudienis ir Daktaro Kripštuko nusileidimo į amžinybę ceremonija Detroito kapinėse.

Julius Kaupas, kasdieniškomis sąvokomis išsireiškiant, buvo keistas ir daug kam nesuprantamas žmogus. Iš šalies žiūrint, o ypač tiems, kurie artimiau nepažino, jis atrodė tarytum somnambulistas, paklydęs tikrovės labirinte, į save atgręžtomis akimis regįs visiškai kitą pasaulį, skirtingai santykiaująs su tuo, ką mes paprastai vadiname realybe. Tiek jo gyvenimo, tiek jo kūrybos būdingiausias bruožas buvo pastanga sugriauti tikrą ar tariamą sieną, skiriančią fantazijos pasaulį nuo tikrovės, įrodyti, kad toji siena iš tiesų neegzistuoja, kad tai yra tik tam tikra etinė kategorija, ir tuo pačiu praplėsti gyvenamosios erdvės ribas. Savo kūryboje Kaupas sukūrė trečiąją realybės dimensiją, kurioje biurokratiškai suformuluota bei apspręsta buitis tampa ironišku farsu, atskleidžiančiu absoliučią, t. y. magišką tikrovę, kurios erdvėje gyvenančiam visiškai įmanoma iš Kauno *senamiesčio laiptais nusileisti į pragarą ir iš katedros* bokšto pasiekti dangų.

Jo požiūriu, žmogiškos egzistencijos vertė yra tiesiog proporcinga išsivadavimo iš konvencionalios realybės sampratos, t. y. tikro jos suvokimo, laipsniui. Dėl to jis ypatingą dėmesį skyrė viskam, kas nesuprantama eiliniam miesčioniui, avantiūrai, etc. Iš čia jo pasakos pamėgimas, — tikrovės, kurioje var-

lė iš tikrųjų yra užkeiktas princas, ir skudurinio vaikų kambario arlekino krūtinėje plaka žmogiška širdis. Kaupas, kaip ir jo idėjos draugas nemirtingasis Liūdnojo Vaizdo riteris Don Kichotas, visuomet buvo pasiruošęs, daugumos akimis žiūrint, absurdiškai kovai, nebijodamas būti išjuoktas. Dėl to savo gyvenime jis dažniau negu kas kitas yra buvęs donkichotiškose situacijose, kitaip sakant, fiziškai pralaimėjęs, bet savyje pakilęs laimėtoju.

Apskritai imant, jo laikysena, kaip ir kiekvieno nepritapusio ir tam tikra prasme šalia „reikšmingų įvykių" srovės gyvenančio žmogaus, buvo defenzyvinė. Pagrindiniai ginklai — ironija bei šviesus humoras, kurių tačiau ne visuomet pakako viską naikinančiam antiidealistinės kasdienybės potvyniui sulaikyti.

Ilgą laiką gyvenęs konflikto santykyje su aplinka, nuolatos grėsusia jo vidinei ir išorinei nepriklausomybei, Kaupas noromis nenoromis turėjo išvystyti tam tikrą gynimosi sistemą, if vienas iš stipriausių jos taškų buvo nuo pat vaikystės nešiojama „keisto žmogaus" kaukė. Dėl to jis, kūryboje būdamas kraštutinis idealistas, gyvenime daug dažniau, negu kad iš šalies galėtų atrodyti, vilkėjo penktajame laiške minimą „tamsųjį likimo rūbą", ir turėjo gana neeilinį, karo metu nepaprastai svarbų sugebėjimą *išsiversti*, net ir sunkiausiose sąlygose laikytis vandens paviršiuje. Tiesa, jo išsivertimo procedūra visuomet buvo keistoka, specifiškai kaupiška, paremta humoristiniu merkantilizmu, primenančiu pasakos gudruolių filosofiją. Tatai gana akivaizdžiai atsispindi ir jo žemiau spausdinamuose laiškuose, rašytuose iš Vienos ir Rytprūsių.

Šeštojo laiško rašymo metu, pastoviai gyvendamas Tūbingene, Kaupas protarpiais bastėsi po įvairias išvietintųjų stovyklas, pardavinėdamas vad. amžinas plunksnas, dažniausiai neveikiančias; žmonės jas pirko (nes tuomet visi ir viską pirko, ką tik bepasiūlytum) ir nešiojo kišenaitėse papuošalo vietoje. Kaupas tatai darė ne vien dėl pinigo. Jam tatai buvo pramoga ir motyvas pabėgti iš kasdieniškos aplinkos. Giliausia prasme tai buvo Kauno Kalnų gatvėje pradėtų žaidimų tęsinys.

Kūrybiškai ir psichologiškai Kaupas šiame laikotarpyje išgyveno vieną lemtingiausių lūžių, kurio tiesioginė pasekmė buvo jo posūkis iš fantastinio realizmo į emocinį romantizmą. Tatai labai aiškiai liudija jo tuo metu rašytosios pasakos (*Studentas iš rudosios vaistinės, Pasaka apie neramų žvejį Silvestrą, Raudonbarzdžio žydo karoliai*). Ankstyvesnėse pasakose (*Pasaka apie arlekino meilę ir burtininką be vardo, Daktaras Kripštukas pragare, Kaip velnias Juoduodegis blogais keliais*

nuėjo, Šokoladinio kareiviuko širdis) fantazija ir tikrovė, kaip ir pas E. T. A. Hoffmanną, sudaro universalų, nedalomą vienetą; stilius — blaivus, santūrus, organiškas, visuomet su lengva ironijos bei humoro priemaiša; emocija niekur neprasiveržia į paviršių; visas dėmesys skiriamas ne atsitiktiniams, bet visuotiniams realybės aspektams. Tuo tarpu kai vėlesnėse dominuoja sentimentali, autobiografinė emocija; fantazija ir tikrovė nebesudaro autentiško ir nedalomo vieneto: tai tik puošniu fantazijos rūbu užmaskuota kasdienybė; stilius sentimentalus ir išpūstas. Literatūriškai šios pasakos yra nepalyginamai silpnesnės už ankstyvesniąsias. Jose autorius yra emociškai suinteresuotas ir tam tikra prasme neobjektuvus, nes jis čia kreipiasi ne vien tik į abstraktų skaitytoją, bet ir į konkrečius asmenis. Aukščiau minėtos maskavimo komedijos Kaupas ėmėsi dėl to, kad jis šventai tikėjo, jog tikrai giliai jausti bei išgyventi gali tik Tristanai ir Izoldos, o ne kokie Jonai ir Marytės.

Paskutiniame savo gyvenimo dešimtmetyje Kaupas vėl buvo begrįžtąs prie ankstyvoje jaunystėje puoselėtos asmeniškai nesuinteresuotos estetinės būties koncepcijos. Tatai rodo jo man daug kartų dėstyta žmogaus — saulėgrąžos ménulio šviesoje idėja. Šią idėją plačiau išvystyti jis žadėjo savo tuo metu planuotoje knygoje, kurios titulinė novelė buvo paskelbta penktajame *Literatūros lankų* numeryje.

Baigiant šias trumpas pastabas staiga atėjo į galvą klausimas: apie ką mes su juo dažniausiai kalbėdavome? Niekad apie žmones. Žmonėmis, išskyrus artimiausius draugus, jis visiškai nesidomėjo, ir į pašnekesį įsitraukdavo tik kalbant apie knygas. Ir tada jis galėdavo kalbėti valandas, kreipdamasis ne tiek į savo partnerį, kiek į save patį. Mėgiamiausi Kaupo autoriai buvo Cervantes, E. T. A. Hoffmannas, Dickensas, Unamuno (laiškuose minimas Augustas Pérez yra jo romano *Ūkanos* (Niebla) personažas) ir Franz Kafka.

Alfonsas Nyka-Niliūnas

[I LAIŠKAS]

1944.XI.2
VIENA

Pirmiausia užsidegti pypkę. Taip, pirmiausia užsidegti pypkę! Ir tik dabar, kai mėlyni dūmai užplūdo kambarį, aš atidarau langą, kad pypkės dūmai pasklistų po gatvės triukšmą, nusivelku švarką ir sėduosi rašyti.

Mielas brolau! —
(taip rašau aš Tau) — šįryt gavau Tavo laišką, Tu nežinai, kaip džiugiai jis mane nuteikė. Šįryt buvau susierzinęs ir neramus, kol nebuvau gavęs Tavo laiško, šįryt. Aš jį perskaičiau du kartus, sėdėdamas raudoname tramvajuje, du kartus paeiliui, ko aš niekados nedarydavau, ir staiga pajutau gyvenimą. Nesišypsok — pajutau platų gyvenimą, pažvelgęs nuo laiško į saulėtą gatvę, kur viešpatavo ruduo. Iš tiesų, nesišypsok. Aš tariau sau: — Štai kur lošėjas! Turi silpną kortą, visai silpnutę, tačiau nesako „pass!", nemeta kortų ant žalio stalo —: jis lošia!

Ir tariau sau:

— Dedu savo besmegenę galvą, kad jis išloš, tas besiilgįs žmogus, kurio pasaulį apsiautė dabar juoda migla, bet kuris nemeta kortų ant stalo ir nesako „pass!"

Tą visą rašau Tau, brolau, rūkau pypkę ir stebiu, kaip melsvi dūmai sklaidosi drėgname gatvės ore tarp raudonų tramvajų, kurie nuūžia per tamsą, riaumodami kaip piktos meškos.

Čia galėčiau savo laišką baigti, pastatyti tašką ir gale pasirašyti savo vardą su riesta uodegėle. Bet aš to nedarau, dievaži, nedarau, — ir vien tik dėl to, kad esu baisus plepys, praklentas rašeiva, popieros dergė-

jas, nesiskaitąs nei su Tavo laiku, nei su pieštukų atsarga.

Ir manai, kad gal ką gudraus parašysiu? Nėkiek! Bet, po velnių, turiu su kuo nors pasikalbėti, jei ne žodžiu, tai bent raštu, nes kitaip dingsiu čia ir žūsiu, pavirsiu į žalią kirmėlaitę, arba — dar geriau — į moterišką kojinę, ir po mirties, kai ta kojinė bus numauta nuo kūno, baidysiu spiritistus, che che che!

* * *

Dovanok truputį, turiu išeiti vakarieniauti, lukterk ir nenuobodžiauk; tas netruks ilgai — daugiausia dvi ar tris valandas.

* * *

Grįžau. Grįžau neramus, su skaudančia širdim. Vėl juntuosi kaip ryte, prieš gaudamas Tavo laišką: sužeistas ir neramus. Kada nors parašysiu ir apie tai, gali būti tikras.

Uždarau langą ir užsidegu pypkę.

Sakyk, Alfonsai, kodėl sužeistas žmogus pyksta? Kodėl jis nori įžeisti kitą ir keršyti jam? Argi žaizda dėl to mažėja?

* * *

Dovanok už nesklandumus. Dovanok, aš pradedu pasitaisyti. Įvedu laiškan griežtą sistemą.

* * *

PIRMAS STRAIPSNELIS

Čia pasakojama, kaip dr. Kripštukas atsidūrė Vienoj, pasakojama trumpai bei striukai.

Tu matei dr. Kripštuką Kaune tomis neramiomis dienomis, kai žmonės tirpo gatvėse, kaitriose gatvėse, nes miestui grėsė pavojus. Ir dr. Kripštukas išvažia-

vo iš miesto, nuvyko pasienin, gėrė pieną ir graužė morkas. Gyveno jis su Dale pas vieną draugę.

Vieną sekmadienį sumanė jis aplankyti netoliese gyvenantį bičiulį. Jis užsėdo dviratį, taigi, dviratį (kokiu būdu jis jį įsigijo, baugu ir sakyti, kad cenzūra laiško nesukonfiskuotų) — taigi, kartoju, užsėdo dviratį ir išvažiavo. Išvažiavo ir pakliuvo į pragarą. Tą rytą bolševikai buvo prasiveržę ir tankai buvo netoliese, visai netoliese. Teko bėgti. Bėgti skubiai ir įtemptai, spausti dviračiu iki stoties, ir paskutiniu traukiniu išdumti tolyn. Paskui Kripštuką pūškavo šarvuotas traukinys, pats paskutinis ruože Pilviškiai-Kybartai.

Bet čia dar ne galas! Kripštukas grįžo dviračiu atgal, — į Griškabūdį, kai frontas buvo Pilviškiuose, pasiimti Dalės ir jos draugės. Suvirto vežiman, apsikrovė čemodanais ir išvažiavo.

(Aš čia dr. Kripštuko negirsiu bei nekelsiu padangėsna, nes jis ir taip nebežino kur besidėti iš puikybės, ir vos vos nesprogsta iš jos).

Pakeliui jie išsikeitė baukštų savo arklį į nebaukštų, konfiskavo naują vežimą, nes senam sulūžo ratas. Vienu metu jie važiavo net trimis arkliais, — štai kokie puikūs jie buvo ir sumanūs. Žinoma, — iš kitos pusės, — tas nieko gudraus neparodo, nes tokiais momentais žmonės nieko nebrangina — ir viską duoda. Ir Kripštukas nieko nebrangino, ir padovanojo vieną arklį visai nepažįstamiems tipams, kurie ėjo pėsti ir dar čemodanus nešė.

Paskui jie perėjo sieną. Tokia ten ir siena, kai frontas čia pat! Nei žandaro, nei sargybos, nei policijos šuns!..

Pirmą naktį jie praleido tuščiame turtingame dvare, kur tik keli kareiviukai nakvynės sustoję buvo. Šeimininkų nėr. Likę tik kiaušiniai, marmeladas, stalai ir lovos. O Dieve, kokia puiki nakvynė — net ir ant-

klodės paliktos! Toks puikus miegas, ypač po neblogos vakarienės, kurią merginos iš dvaro gėrybių pagamino.

Nieko sau gyvenimas! Tegyvuoja klajūnų dienos! Ten galima prisimelžti pilną kibirą pieno iš evakuojamų karvių, iš begalinės daugybės karvių, kurių niekas nemelžia ir kurios mykia kaip tramvajai.

Paskui jie pardavė arklius, susėdo į traukinį ir atvažiavo Vienon. Čiagi daktarui Kripštukui užgeso pypkė, ir jis turi ją vėl užsidegti; jis dega degtuką ir mąsto, ką Tau toliau rašyti. Varto Tavo laišką ir mąsto.

* * *

ANTRAS STRAIPSNELIS

Čia išsamiai atpasakojama ir nuodugniai aprašinėjama, kaip dr. Kripštukas tapo daktaru.

Dr. Kripštukas atvažiavo Vienon ir pasivadino daktaru. Ir ėmė daktarauti.

* * *

TREČIAS STRAIPSNELIS

Iš čia kilnusis idėjos brolis Alfonsas sužinos, iš ko susideda dr. Kripštuko daktaravimas bei patirs šį tą apie savižudžius.

Ši istorija yra tokia liūdna, kad karčiomis ašaromis aplaistau palaidotas dr. Kripštuko jaunas jėgas. Jis važinėja žaliu blizgančiu automobiliu po miestą, nuzvimbia ten, kur nutinka plaukus šiaušiančios istorijos, ir pradeda ten išganingą savo veiklą.

Štai, pavyzdžiui, sykį buvo pranešta, kad tokioj ir tokioj cukrainėj įvykęs širdies priepuolis. Kripštukas nuvyksta ten ir iš tiesų mato žemėj susmukusią moteriškę. Kodėl? Kame dalykas? Pasirodo, moterėlė

pirko pyragaičius, puikiu rausvu kremu apteptus pyragaičius, ir negavo jų tiek, kiek norėjo. Ir dėl to ją ištiko tas baisus širdies „priepuolis“. Ir Kripštukas nusipirko tų rausvų pyragaičių, taip viliojančiai atrodančių, ir valgė juos, veždamas pacientę namo. Ir ką tu pasakysi? Tie pyragaičiai pasirodė visiškai neskanūs, tik viliojančiai atrodą, dėl jų neišsimokėjo gauti „širdies priepuolio“! Tad Kripštukas dar sykį įsitikino, kad viliojantys dalykai, žavūs idealai, kai yra pasiekti ir, sakysim, kad ir suvalgyti, sukelia nusivylimą, nepateisina sudėtų į juos vilčių. Ar ne taip pat atrodo tos Tavo Friedrichstrassės namai, kai į juos pataiko bomba? Iš viršaus trapūs ir grakštūs, bet tikrumoj iš tų pačių sunkių ir raudonų plytų, balkių ir kalkių, kurios dulka kaip lengvas smėlis.

Ech, realybė, realybė! Jei realybė būtų lengva kaip pasaka, tai nė to laiško nerašyčiau, o gyvenčiau toje realybėje, lengvoje kaip sapnas. Bet aš rašau, juokiuosi, ir vėl rašau, perdirbu tikrovę, kad ji man pačiam neatrodytų sunki našta, įtikinu save, kad viskas yra tvarkoje, kad mes nežūsime, jei juoksimės ir liksime aktyvūs, jaučią savyje jėgą, jei nemesime kortų ir nesakysime „pass!“ Mes esame jauni ir turime parodyti, kad turime stuburą!

Kasdien matau supasavusius žmones. Tik vieną mačiau, kuris padarė man įspūdį, kuris šaltai viską apsvarstė ir nutarė visa tai palikti. Jis sirgo ir turėjo baisius skausmus. Jis atsinešė virtuvėn minkštą kėdę ir pagalvę, apsiklojo antklode ir atsuko šviečiamųjų dujų kranus. Pats buvo nusisukęs nuo plytelės, žvilgsnis jo buvo nukreiptas į langą, siaurą ir dulkėtą langelį, pro kurį matė jis lynotą dangų ir pilkus namų siluetus. Ir tai buvo paskutinis jo žvilgsnis. Jo burnoje buvo putų burbulai, ramūs ir nejudą. Jis nebekvėpavo.

Tai buvo vienas. Bet kiek daug mačiau tokių, kurie skubiai pameta po galva nešvarią mazgotę, padeda ant jos dar drėgną nuo vandens savo galvą ir miršta, tartum bijodami kur pavėluoti ar nebegalėdami nė vienos sekundės išgyventi! Greičiausiai jie bijosi apsigalvosią — tad kuo skubiausiai mirti, kad tik neapsigalvotų! Kurie rausiasi čemodanuose ir išverčia visus stalčius, tartum ieškodami kokios prasmės gyventi, kurie piaunasi po to gyslas, neperpiauna, tad pasikaria ant durų rankenos pusiau sėdėdami, atsuka dujų kranus. Nežavi manęs nė tie išradingieji, kurie įsikiša į burną dujų vamzdelį ir pritvirtina jį ten, nė tie, kurie nusišauna karčiamų išvietėse — viskas kalba už momento impulsą, neapgalvotą žingsnį, kurio jis, dievaži, gailisi, kai paskutinės jėgos baigia apleisti jo kūną. Štai vėl vienas pašėlęs kortuotojas susipyko su savo gyvenimo drauge, sugulove, dėl kažkokio įkyraus menkniekio. Jis tuoj nuėjo į išvietę ir paėmė dešimts — įsidėmėk: dešimts — tablečių Veronalio. Po to grįžo išdidus į kambarį.

— Štai aš paėmiau 20 tablečių Veronalio, dabar aš mirsiu ir baigta, che che che!

Tai menkysta, jaučianti, kad jos mirtis ne kažinkoks nuostolis pasauliui, joks žymus įvykis, tai pabaisina ją, didindamas tablečių skaičių, ir vaidina prieš savo gyvenimo draugę, vaidina mirdamas. (Tarp kitko — jis nemirė).

O manai, kad didelės priežasties reikia mirčiai? Mergina budi nakčia biure ne viena, kaip turėtų, o su viena drauge, išsigąsta to ir nusižudo. Arba koks darbininkas graikas paprašo iš kito graiko cigaretės, o kai tas neduoda, tai nuduria jį.

Nieko sau logika vyrauja pasauly! Be abejo, vyrauja!

* * *

KETVIRTAS STRAIPSNELIS

Jame laiško autorius išdėsto savo pažiūras į gyvenimą, atsiprašo už tai, kad rašo pieštuku, ir perduoda labas dienas Vincui Kazokui

Pamatei dabar, remdamasis virš išdėstytu, kokia gyvenimo logika. Bet tas netrukdo man teigti gyvenimo. Gyvenimas įvairus, gyvenimas tarsi gėlių buketas, tarsi rūkas. „Gyvenimas — migla" — tarė Augustas Pérez. Tai mes esame tie tipai, kurie gyvenimą apibrėžia, priduoda jam savo formą, ir sako, kad **tai** yra gyvenimas. Gyvenimas — lietus, o mes indai, kurie jį renkame, nes mes gyvename jį.

Vienas, sakysim, ko nors siekia įtemptai ir kietai, — atkakliai žengia per kliūtis ir galų gale tikslą pasiekia. Gyvenimas — kova! — sako jis. O kitas nori eiti švilpaudamas, jis nori eiti žaisdamas. Jis įtikina save, kad gyvenimas yra lengvas kaip žaismas, ir tada eina jis, jis ima eiti, juokaudamas ir švilpaudamas per tas pačias kliūtis, įsivaizduoja jas juokingomis, tas kliūtis, kurias sutinka pakely, ir pasiekia tą patį tikslą, kurį pasiekė ir pirmasis.

Štai mano pažiūra į gyvenimą.

Ir jeigu aš turiu pasirinkti kurią nors gėlę iš gyvenimo aspektų buketo, aš renkuosi rausvą gėlę, rausvą kaip topazas, žėrinčią kaip gintaras.

Nes aš tikiu gėriu, tikiu galutiniu gėriu, kuris glūdi daiktų gilumoj, kaip sidabrinis šaltinio vanduo pavėsingoje girioje, giliai tarp susipynusių medžių šaknų.

Tokia yra mano pažiūra į gyvenimą.

* * *

Žinoma, visa tai, ką aš čia rašau, atrodytų nerimta ir vėjavaikiška, jei aš rašyčiau iš savo kambario Kaune. Bet kadangi tai rašau čia, Austrijos gilumoj,

vienas paliktas sau, tai prieš mano pastangas turi ir dr. Kripštukas galvą nulenkti. Aš nenoriu supasuoti, bet noriu į visa žiūrėti blaiviai, juoktis — arba, dar geriau, — šypsotis ir neštis švarko atlape rausvą gėlytę. Toks yra mano motto.

* * *

Dovanok, kad rašau pieštuku. Taip darau ne dėl to, kad Tu sunkiai laišką teįskaitytum, taip pat ne dėl to, kad rašalo neturiu, bet dėl to, kad mano dešinės rankos smaližius pirštas yra nelaimingai sužeistas, apristas kaip mumija, ir plunksnos nepavaldo. (Pieštuką vis dėlto pavaldo, niekadėjas).

Šia proga prašau perduoti labas dienas [...] Vincui Kazokui [...]. Tai yra mano laiško galas. Parašyk man atsaką, nebūk niekšas ir t.t. ir t.t.

Toliau telieka tik mano parašas riesta uodegėle:

Julius

P. S. [ant atskiros popierio skiautelės] Pamečiau Tavo adresą, tai siunčiu Tau laišką per Vincą.

Kitoje voko pusėje: Dr. Julius Kaupas
Wien III
Radetzkystrasse 1
Hauptrettungswache

[II LAIŠKAS]

VIENA
1944.XI.22.

Mielas Alfonsai!

Tavo antrąjį laišką taiposgi gavau, už jį dėkoju Tau lankstydamasis iki žemės. [...]. Sakai, kad Tavo laiškas nepanašus į tikrą laišką. Ir gerai. Žinome atmintinai tuos vadinamuosius laiškus, kurie prasideda teiravimusi apie sveikatą ir atsiprašymu, kad taip il-

gai nerašė, tuos laiškus, kurių vidų užpildo tauškalai apie kaimynų bei giminių ligas ir nelaimes, gerai žinome juos. Jų paprastai ir neskaitome.

[...].

Dabar...

Už dviejų dienų išvažiuoju į Rytprūsius, komandiruojamas kažkokioms neaiškioms daktaro pareigoms.

Labai nyku. Viską palikti... Ir Dalę, ir draugus — ir būti vienam, ten, už juodos uždangos.

Ir lieka tik laiškai.

Tik laiškai ir nieko daugiau.

Prisipažįstu, Alfonsai, kad Tavo antrojo laiško nesupratau. Negaliu įsijausti į Tavo būseną, gal būt instinktyviai bijau jos, tos lynotos lapkričio dienos, pilnos šalto ir pilko vėjo. Man rodosi, tada negalėčiau nė minutės gyventi. Ir man keista, kad Tu taip rašai. Žinai, ką Tu man *greičiau primeni*? Neįspėsi — *ogi* avantiūristą Rimbaud, apgaudinėjantį abisinus keistomis prekėmis, nerimstantį ir viską verčiantį. Tokį įsivaizduoju Tave.

Šis laiškas trumpas. Toje nuotaikoje, kurią gyvenu, ir tokį parašyti buvo auka. Jeigu ne Tau, gal būčiau ir visai nerašęs.

Tuo tarpu lik sveikas ir nerašyk atsako. Adresą pranešiu.

Julius

Kitoje voko pusėje: Abs. Dr. Julius Kaupas
(wh. in der Ewigkeit)

[III LAIŠKAS]

Rytprūsiai
1944.XII.4.

Mielas brolau!

Aš jau čia, už nepermatomos juodos uždangos.

* * *

Tamsi naktis [...] gaubia savo klostėmis šį purviną ir mažą kaimą. Aš sėdžiu čia. Mano kambarys išmuštas geltonais tapetais ir pilnas žalumynų. Tylu. Tik girdėti, kaip tyliai ir be perstojo krinta juoda nakties uždanga, uždengdama mano namelį.

Iš tiesų, ką Tu žinotum apie mane? Jei ne šis laiškas, kurs švysteli, kaip baltas paukštis, per tamsą, ką Tu žinotum apie mane? Bet aš pasakau viską laiškui, ir laiškas, nuėjęs pas Tave, ima pasakoti.

Esu mažame kaimelyje, kurį semia begaliniai purvynai; iš dangaus krenta tirpstantys sniego gabalai. Tarp jų vaikšto apdriskę žmogeliai, kaukšėdami medinėmis klumpėmis. Tai mano pacientai. Daugiausia lenkai ir rusai, keletas lietuvių, vienas prancūzas, vienas italas, viso arti 150. Iš visur suvaryti, guli jie mokyklos klasėse ant šiaudų ir dairosi išblėsusiu beprasmiu žvilgsniu po sienas, kur kabo Fuehrerio atvaizdas ir plevėsuoja raudonos vėliavos su hakenkroicais.

Jie kasa čia apkasus. Rausiasi po purviną žemę, sušlapę nuo lietaus, sušalę ir pavargę. Ir pozicijos dygsta.

Aš rūpinuosi jų sveikata, esu šio dalinio gydytojas. Turiu nurodymus būti griežtu, sergančiais pripažinti tik rimtai sergančius; visi kiti turi dirbti. Jokio kambario, panašaus į ambulatoriją, jokio įrankio. Kiek savo atsivežiau, tiek turi ir pakakti. Viską reikia organizuot, išsikovoti.

Keblu.

Žiūrėsiu, kaip seksis. Dar tik nuo vakar čia, į darbą dar neįsitraukiau. Kai įsitrauksiu, parašysiu, kas čia dedasi.

Lenkiuosi ir vėl dingstu tamsios užuolaidos klostėse.

Julius

Kitoje voko pusėje: Abs. Dr. Kaupas, Abschnittsarzt
Tiedmannsdorf
"Roter Hirsch"
Oberabschnitt Hesse,
Bauabschnitt I
(5b.) Kr. BRAUNSBERG

[IV LAIŠKAS]

Pettelkau
1944 Kalėdos
po Kristaus gimimo

Neramusis Žmogau!

Gavau Tavo laišką ir mąstau.

[...] Kokios šmėklos pajėgė Tave [...] iki Berlyno pasekti, juodos kaip varnai ir įkyrios kaip dulkini voratinkliai. Tu nesikeiti, esi lyg tamsi uola jūroje. Tu nematai nei putojančių bangų, nei saulės, skęstančios debesyse, ir vis stebi niūrų savo siluetą giliame vandeny. Vietoj stiklų Tu įsidėjai į savo akinius du veidrodėliu ir stebi juose save. Tu, kaip tas legendarinis rabinas Loew, nusilipdei iš molio Golemą, įkvėpei jam gyvybės kibirkštėlę ir liepei jam persekioti save.

* * *

Bet iš tiesų — kas yra žmogus?

Vieną naktį aš mačiau Kaune nuostabų vaizdą: papiroso nuorūka skrido Laisvės Alėja, nešama smarkaus ir šalto vėjo. Skrisdama ji vis atsidauždavo į meksfaltą, taškydama raudonas žėrinčias kibirkštis aplink. Tos nuorūkos — tai mes: nešami įvykių audros, menki kaip tas papirosgalis, tačiau turį savy dievišką ugnelę, ištikštančią kaip raudonos kibirkštys.

Štai kas mes.

* * *

Ir kodėl žmogus menkas? Ar todėl, kad jis miršta? Ne, nes mirtis tik kaikam baisi. Yra momentų, kai aš nebijau jos, — kai esu po išpažinties, numetęs tamsų šydą, — tada aš nebijau jos. Tada aš labiausiai myliu gyvenimą, jaučiu drąsą kurti jį, turiu daugiausia noro likti jame, ir todėl nebijau išeiti iš jo.

Pagaliau tai jokia drąsa — nebijoti mirties. Tai akla ir pasyvi drąsa. Bet išdrįsti gyventi, gyventi pagal sąžinę, dideliu ir pilnutiniu gyvenimu, išdrįsti būti savimi, čia reikia tikros drąsos. Vieną sykį aš buvau pabugęs mirties. Aš ėjau tada Jezno ežero pakrante (buvo Velykos), mąstydamas, kur gyvena mirtis, kur yra trobelė, kurioje kaba aštrūs dalgiai, ir kur sėdi išbalęs skeletas, rūko pypkę ir klaikiai kvatoja. Ir staiga aš pajutau, kad griaučiai yra manyje, tas klaikusis mirties simbolis, ir kad jo išmesti iš savęs aš negaliu. Buvo šiurpu tatai pajusti.

Rilke yra kažkur Valandų Knygoje pasakęs, kad mirtis ateina iš arti, iš taip arti, jog, rodos, jos ranka išlenda iš tavo paties rūbo klosčių. Jo tiesa. Mes esame skeletai, tik kolkas dar apgaubti raumenų ir neišdirbtos odos, esame užmaskuoti griaučiai. Tai kamufliažas, Tarnung.

* * *

Bet štai kas yra blogiausia: mes esame nuodėmingi. Ir čia yra tikroji žmogaus menkystė. Blogis yra įsisunkęs į mūsų kraują; mes žinome, kad nereikia daryti blogo, bet darome jį. Kažkada gyveno Adomas ir Ieva, harmoningi, be nuodėmės ir be blogio savyje. Jų kūnas nebuvo jiems našta [...]. Kūnas ir siela buvo viena, abu vienoj aukštumoj.

Bet pirmieji žmonės sumanė pažinti blogį. O norint pažinti ką, reikia tapti juo, susilieti su juo. Ir jie valgė obuolį. Kaip komunijoje žmogus susijungia su Dievu, taip obuolio valgyme žmogus susiliejo su blogiu. Į žmogų pateko juodo obuolio kąsnis (tiek

pat jam reikalingas, kiek beždžionei antra uodega). Ir nuo tada yra mumyse kažkas, kas nesame mes, bet kas vis dėlto yra mumyse, ir trukdo mums.

Geriausia būtų, žinoma, iškosėti tą kąsnį. Bet kaip jį iškosėsi, jei jis jau suviršKintas, jei jo polysacharidai pavirto jau vynuoginiu cukrum ir srūva visur kraujuje?

Kaip tu jį iškosėsi, žmogau?

* * *

O rojuje būtų neblogai gyventi. Norėčiau ten praleisti savo gyvenimą, gulėdamas Gyvybės medžio pavėsyje, krimsdamas jo obuolius ir mėtydamas graužtukus į sidabru srūvantį upelį. Tada kiekvienas žmogus būtų kūrėjas, neturėtų rūpintis savo duona, o kurtų puikius kūrinius, be abejo, geresnius, negu Arno Brekeris. Būtų įvairu ir įdomu. Na, tikiuosi ten patekti truputį vėliau, o kol kas tenka gydyti nuplyšusius žmones ir kovoti su utėlėmis.

* * *

Kažin, ar Tu būsi skaitęs Le Bon „Psychologie des foules"? Puiki knyga. Iš jos išmokau žiūrėti į pasaulį su tam tikru jumoru; tarsi su lengva pašaipa stebėti jo paradoksus, bet kartu jausti savyje atsaką į jo klausimus, tikėti tobulo žmogaus idealu, idealu, kurio dar niekas nėra pasiekęs. Bet jei idealo nėra niekas pasiekęs, tas neįrodo, jog jo nėra. Aš jaučiu savyje galimybę juo tapti; aš jo gal niekad nepasieksiu, bet tai ničevo, galimybę aš turiu. Gal jį pasieksiu anose žėrinčiose dangaus žvaigždėse [...]. Aš turiu kryptį kur eiti, ir to gana. Kristus yra pasakęs: „Aš esu vienintelė tiesa", atseit, žmogus-Dievas yra didžioji Tiesa, tobulas žmogus yra vienintelis pagrindas, yra daugybos lentelė, kuria bazuojasi visos kitos tezės. Nuo čia reikia pradėti. Viskas kitas — exkrementai.

* * *

Gana tos vargingos šliužiškos filosofijos. Krypkim prie aktualijų.

[...].

Gal galėtum atsiųsti Nagio adresą, su kuriuo esu pasimetęs. Gal ir mano brolį būsi kur sutikęs, atsiųsk ir jo adresą, taiposgi adresus šiaip bendrų pažįstamų bei galvotų universiteto profesorių (rodos, Girnius Berlyne).

* * *

Ant ko ir pasirašau, padėdamas locną počerką:

\+ + +

[V LAIŠKAS]

BARTENSTEIN
1945.I.19.

Alfonsai!

Rašau šį laišką Tau, kad pasišaipyčiau iš likimo. Pakankamai likimas prisišaipė iš žmonių. Atėjo laikas, kad koks nors žmogus pasišaipytų iš jo, pasijuoktų iš pasaulio, supančio jį, bet ne karčiu juoku, juoku linksmu ir sudomintu.

Ir tai pirmučiausia todėl, kad dirstelėjau į užkulisį, iš kur išeina baisi ir išgąstinga likimo figūra šaltais rūbais ir juodu veidu, pažvelgiau į tą teatro kampą, kur dar niekas nevaidina, o dar tik velkasi rūbus. Ir aš pamačiau, kas užsivelka ledinius likimo rūbus, kas nusidažo veidą juodai, ir kas, išėjęs pasaulio scenon, įžengęs rampos švieson, ima vaikščioti didingu ir bauginančiu žingsniu, bauginančiu kaip likimas. Ir aš ėmiau juoktis.

Tada ėmiau juoktis. Ir, apsivilkęs lediniu rūbu, pats išėjau rampos švieson, vaikščiodamas nepajudinamais žingsniais, vaidindamas likimą, pats tapęs li-

kimu, kuris šaiposi iš žmogaus, menko žmogaus, lenkiančio prieš jį savo galvą.

Jeigu kas pasakytų tau norįs visomis jėgomis siekti kokio menko ir nevertingo tikslo, norįs būti dvasios neužauga, tu pažvelgtum į jį niekinančiu žvilgsniu, išskirtum jį iš pasaulio scenos ir leistum jam gal tik užuolaidos virvę tampyti. Bet jeigu jis to nesakys, o darys tai, ir tau atrodys, kad tai yra neišvengiama, kad tai yra būtina ir natūralu, tu imsi skųstis žmogaus likimo kietumu, tu nieko negalėsi padaryti, nes tai jau bus likimas, niūrus ir gąsdinąs likimas, prieš kurį nieko negalima padaryti. Ir Tu, ko gero, pasidarysi Weltschmerzo idėjos šalininku.

Jeigu Don Kichotas žinotų, kad kaimietės, prieš kurias jis puola ant kelių, yra tikros kaimietės, ir kad tik Sančo Pansa sakosi matąs karalaites, jis prikultų riebųjį savo ginklanešį ieties kotu, ir tragedija būtų baigta. Bet jis nežino to. Jis kaltina nuožmųjį likimą, užburusį jo akis, kaltina ir tyli, nes su likimu nepakovosi. Likimas ne akmuo. Jis dvasia. Abstraktybė. Jis rūkas ir migla. Su juo kovodamas visada pralaimėsi.

Ir aš pradėjau vaikščioti, apsivilkęs tamsųjį likimo rūbą.

* * *

Tas prasidėjo tada, kai išvykau iš Vienos. Buvo nyku ir tuščia, atmeni, rašiau Tau. Traukinys riedėjo šaltais laukais, o tolumoj, už raukšlėtų kalnų, degė tamsiai raudona saulė.

Atvykau į Bartenšteiną. Žinodamas nepamainomus likimo kelius ir taip vadinamos kovos su gyvenimu kietumą, apsivilkau naują savo kostiumą ir atsistojau ant nematomų kojukų. Yra dvasios kojukų, ant kurių negali ilgai pavaikščioti, — bet tada būni toks didelis! Todėl reikia parinkti momentą, kada užsidėti juos.

Tu turėtum tyliai juoktis, pamatęs mane vaikščiojantį sudėtom ant krūtinės rankom, pilnu išminties veidu pasakojantį apie savo darbą Vienos didmiestyje, pasakojantį, kaip vienas graikas kitą graiką nudūrė todėl, kad negavo iš jo cigaretės, pasakojantį, kaip moterys gauna širdies priepuolį, kai cukrainėj rausvu kremu apteptų pyragaičių negauna.

Čia tad buvau įvestas į savo darbą. Pamačiau ligonius. Nuplyšusius ir purvinus kasėjus. Mačiau jų ligas. Ką žinodavau, tuoj parodydavau visiems ir plačiai išdėstydavau tai; ko gi nežinodavau, leisdavau kitiems veikti, o pats įsisukdavau į tylą, ir tylėdavau kaip naktis, supanti žemę. O tyloje yra viskas. Joje yra visos galimybės. Ar ne naktyje gyvena visi vaiduokliai? Naktis tamsi; joje nieko nematyti.

Paskui važiavau į mažą kaimelį Pettelkau. Galiu įsivaizduoti, kaip aš atrodžiau jiems, aš, jaunasis Unterabschnittsarzt. Atvyko kažkas, kurio visa povyza sakė: „Aš esu daktaras". O daktaras yra kažkas didingo, kažkas toks didelis, kad reikia galvą užversti, norint į jį pažvelgti.

Darbo ten nebuvo daug.

Bet jei aš būčiau pasakęs: „Aš dirbsiu po pusę valandos į dieną" — būtų negerai. . . .Aš nesakiau: „Nesiterliosiu daug, būsiu laisvas" [. . .], bet įsisupau likimo rūban, rūban likimo, kuris sako: „Taip yra daroma. Toks yra gyvenimas".

Ir aš tyliai juokiausi. Važinėdavau į Karaliaučių, į pajūrį, į puikųjį Coperniko miestuką Frauenburg, vertčiausi gydytojo praktika kaime, skaičiau Kirkegaardą ir rūkiau cigarus pas kleboną.

[. . .].

* * *

Nesuprask manęs blogai. Nesu schopenhaueristas ir jo ironija man nemiela. Bet įsivaizduok avantiū-

ristą iš Svetimšalių legiono, keliaujantį įvairiaspalviu pasauliu, kuris ėmė ir sutiko tokį žmogų:

nors jis puikiai žino,
kad žmogus turi
būti toks:

Ar nenusijuoktų jis, sudomintas ir nustebęs?

* * *

Tuo tarpu Bartenšteine gyvenimas ėjo savais (atseit, likimiškais) keliais. Vokietis gydytojas, didingas Abschnittsarztas, kuris man mano darbą aiškino ir patarimus davinėjo, įkyrėjo visiems. Daug dirbo, bet nieko neišmanė (tas dar pusė bėdos), net nemokėjo nuduoti išmanančio (tai ir buvo jo pražūtis).

Jis buvo iš čia pašalintas, o į jo vietą tapau atkeltas aš, kaipo patyręs ir pasitikėjimą įkvėpiąs gydytojas.

Mat, kas nieko neveikia, daugiau nuveikia, nes nedaro klaidų.

* * *

[...]. Turiu mažą ligoninę miške, romantišku vardu Hexenhäusel, atseit, raganų namelis. Profesoriauju sanitarų kursuose. Visa diena užimta. Važinėju juoda dengta karieta, važinėju dviračiu, vaikštau pėsčias.

Darbas įdomus. Ypač įdomu mažojoje ligoninėje. Viskas čia improvizuota, viskas ant tavo pečių. Turiu Raudonojo Kryžiaus seserį, gerą pagelbininkę, turiu instrumentų ir vaistų, turiu ligonių begalybę. Turiu ir didelę atsakomybę, kurios nebijau.

* * *

Prieš mane ant stalo stovi graži mamos fotografija. Žinau, ji rūpinasi dabar ir jaudinasi dėl manęs, klausia save, ar man einasi gerai.

O taip norėčiau ją nuramint! Pasakyti, kad man gerai einasi, kad dar nepražuvau ir nenuskurdau dvasioje, kad jaučiuosi atsakingas už brolį, kad padedu jam — nors tai yra ir nedaug — ir kad tas man teikia tikro džiaugsmo, kai žinau, kad ir jis tiki gyvenimu, kaip ir aš. Vieno tik klausiu save: kas yra tas likimas, kurs atskyrė mane nuo manųjų? Kas yra jis? Kas išdrįso užsidėti čia niūrųjį likimo rūbą? Taip norėčiau nuplėšti jam kaukę ir demaskuoti jį. Ir tarti jam: „Karnavalo galas atėjo, drauguži!" Bet kada tas įvyks, kada? Gal tik po mirties, — gal visas gyvenimas eina po likimo kauke ir, kaukę nuplėšus, gyvenimo nebeliks — bus mirtis?

Tada aš pasitikiu mirtim.

— — — — —

— — — — —

O dabar gyvenu ir savo gyvenimu tikiu.

Julius

P. S. Perduok labų dienų įvairiems pažįstamiems, naudodamasis kiekviena proga, ir paaiškink, kad negaliu jiems parašyti dėl laiko stokos, nes esu atsakingas Ostwallbau šulas.

(Šis puslapis lieka tuščias, nes reikia **taupyti** popierį).

Kitoje voko pusėje: Dr. Kaupas
(5b) Bartenstein — Laurienen

[VI LAIŠKAS]

Hanau
46.11.27

Alfonsai,

kai važiuoji traukiniu ir žvelgi pro rasotą jo langą į laukus, pilnus pelkių, — ir į drumstą pilką dangų, tada junti, kokia ji yra skaudi, ta žemė, ir kokia liūdna.

Ir dar nykiau daros, kai sutinki žmones, kai kalbiesi su draugais, — ir tau vis aiškiau daros, kad jie yra tos žemės vergai, negailestingai pavergti vasalai.

O taip norėtųs keliauti ir sutikti vis naujus, originalius žmones, pilnus gyvybės, degančius savom, tau nepažįstamom mintim, — ! Taip norėtųsi matyti tokius žmones ir tikėti jais, — kaip kadaise, kaip kažkada.

Bet ką randi?

Vienur randi draugą begeriantį samagoną ir bijantį paliesti jam svarbius klausimus, kad kartais neatgytų ilgesys, randi draugą užsidariusį su kažkokia moterim savo kambary. Ir kai ateina senas moters vyras ir beldžiasi į duris, tavo draugas sušunka iš vidaus:

— Bėk šalin, seni, nes gausi ausų! —

Ir eina senis per lagerį, skųsdamasis visiems.

— Taip, — taria tau draugas, — taip ir yra — gyvenu čia kaip šiltam purve. Ir man gerai. Kartais, tiesa, ateina pakilimo akimirkoj, kada prisimenu tai, kuo anksčiau degėme...

— Bet pasakyk, ar toj akimirkoj nėra tikrasis žmogus? — tari.

— Taip, žinoma, — bet jos ateina vis rečiau ir rečiau. Netrukus visai nebeateis. Bus gerai.

* * *

— Toks yra pasaulis. Toks yra gyvenimas, — sakome, — ir aš pilnai su tuo sutinku. Pasaulis yra lygiai toks, koks atrodo pro traukinio langą, ir natūralus gyvenimas jame — kiaulystė.

Bet aš sutinku žmonių, kurie vis dėlto, nežiūrėdami, kad pasaulis yra toks, nešiojasi savy, lyg pavydi motina, kitą pasaulį, kurių klausantis gyvenimas perauga šio gyvenimo dėsnius, — sutinku klajūnų, kurie neturi šiame pasaulyje namų, — šviesių kibirkščių, iš kažkur nuklydusių į šiuos pilkus ir lynotus laukus.

Ilgai ilgai aš apie juos galvojau, ir tik dabar ėmė man vis labiau ryškėti, kaip visiškai skirtingi jie yra nuo tų iš paviršiaus į juos panašių žmonių. Ir vis didesnis [neįskaitomas žodis] mane apima, kad jie yra tik klajūnai.

* * *

Kaip tai? Kodėl aš keliauju? Ir kodėl neišbūnu namie ilgiau, kaip kelias savaites? Į tai aš Tau tuoj atsakysiu: todėl, kad aš perdaug laimingas namie. [...] — ir aš žinau, ten būtų gera, ir laimė paliestų mane savo ranka. Bet kas yra reali laimė, palyginus su laime, kurią teikia iliuzija? Ar nevertesnis yra ilgesys tolimos pasakos? O sakyk, ar [neįskaitomas žodis] man mano kambarys, kur aš sėdėčiau gal šiuo metu ir rašyčiau? ir Tu, mano drauge, gal skaitytum man šią valandą Valéry?

Aš gyvas tuo ilgesiu daug labiau, negu laime, nes besiilgįs žmogus yra daugiau, negu laimingas žmogus. Tik ilgesys daro žmogų panašų į Dievą.

Ir jei po mirties aš būčiau danguj, ir būčiau apsiaustas auksinės laimės, ir jei pajusčiau, kad miršta mano ilgesys, — aš išeičiau iš dangaus ir klaidžiočiau po nykų ir tuščią kosmosą, ilgėdamasis Dievo, — prisiekiu, išeičiau iš jo, kad Dievas man būtų tik iliuzija ir pasaka, nes ilgesys mane rištų su juo daug labiau, negu laimė. Ir būčiau tada nesuprastas klajūnas, neturįs pasaulyje namų, — kibirkštis, nuklydusi į pilkus ir miglotus laukus, ieškanti ten Dievo ir kitų, į save panašių, žmonių.

* * *

Šioje vietoje vėl pasiekėm laiko pradžią ir esame toj pačioj vietoj, iš kur išėjom. Ir aš vėl galiu iš naujo kartoti tą patį: kaip tie žmonės, besinešioją savy kitą pasaulį, — lyg pavydi motina, — yra visiškai skirtingi nuo tų iš paviršiaus panašių į juos žmonių. Ir kad

mane vis didesnis įsitikinimas apima, kad jie yra tik klajūnai šioje žemėje.

Jie norėjo savy turėti ilgesį, o ne laimę; jie yra atėję iš ten — dėl to jie ir turi savy kitą pasaulį ir gyvena juo, — išaugdami iš šio pasaulio dėsnių [...]. Jie nėra gimę nei iš vyro, nei iš moters valios — juos pagimdė jų ilgesys.

Dievaži, — vėl juntu laimę! Vėl Dievas taip arti, dabar! — kai jis tėra man tik iliuzija, kai naktimis kamuojuosi, galvodamas, ar jis yra, kai jis tėra tik didelis mano ilgesys. [...].

Tavo Julius,
iš profesijos klajūnas šioje žemėje.

KELIOLIKA PUSLAPIŲ IŠ NERAŠYTO DIENORAŠČIO

HENRIKAS NAGYS

Rašyti atsiminimus skaudu. Todėl keliolika savaičių pervartaliojau daugybę susitikimų, nuotykių, pasikalbėjimų, kelionių su Julium Kaupu, nuolat klausdamas savęs, ar tikrai turiu pasakyti kas ne man vienam, bet ir kitiems būtų lygiai artima ir brangu, ir nebesugrąžinama. Smalsaus įdomumo kažkaip nesinorėjo patenkinti. Nesinorėjo ir vėl praplėšti metų miglos, kuri gailestingai (arba negailestingai?) ėmė užkloti veidus, žodžius, pėdas. Tačiau Vytautas Kavolis pagaliau mane pasodino prie rašomos mašinėlės savo labai trumpu ir aštriu laišku: „Nejaugi paliksite Kaupą be savo atsiminimų?“ Nepaliksiu, — pasakiau sau. Juliaus nepaliksiu. Ir taip atsirado šitie keli niekad nerašyto dienoraščio puslapiai. Juose bus dalelytė Juliaus, tokio, kokį aš jį per dvidešimt dvejis metus mačiau. Neabejotinai vienas įdomiausių ir artimiausių žmonių mano gyvenime. Šiandien manau, kad jis vienintelis iš mūsų ne tik svajojo būti, bet ir **buvo** Tomas Nipernadis, Gösta Berlingas ir Augustinas Molnas.

* * *

Pirmą kartą Julių pamačiau Vytauto Didžiojo universitete literatūrinio seminaro metu. Tą vakarą, vo-

kiečių okupacijos metais ir drėgną šaltą pavasarį, jis skaitė savo novelę apie berniuką Algį. Pirmasai sakinys apie tai, kaip Algis pravėrė namo duris ir lauke išgirdo vėją, ir vėliau palyginimas, kaip vėjas taršė prišąlusius prie grindinio laikraščius, lyg baltas barzdas, man pasirodė lygiai netikėti ir savotiški, kaip ir pats tų sakinių skaitytojas. Jis buvo labai augštas, ištysęs, rausvai gelsvais plaukais jaunuolis, kuris nervingai mirkčiojo akimis, retkarčiais pakramtydamas vienos rankos pirštus ir skaitė lyg pusiau sau, retkarčiais atlaidžiai ir labai šiltai nusišypsodamas ir kiek suraukdamas savo nemažą nosį. Iš jo sklido beveik užčiuopiamas švelnumas ir, nežiūrint fiziško nervingumo, ramybė. Vėliau, aptariant novelę, visas pastabas jis sutiko ramiai, atidžiai klausydamasis, nepertraukdamas nei vieno kalbėjusiųjų, tik retkarčiais kažką užsirašydamas ant popieriaus lapo.

Nieko jis neatsakė. Nesiginčijo su kritiškais nuvertinimais, nedėkojo už komplimentus. Kadangi buvau įpratęs girdėti daugelį labai ir labai arogantiškų pradedančiųjų, kurie maišė dangų su žeme ir kėlė save į debesis, aiškindami, kokie jie gabūs ir kokie kiti nemokšos, man jis tikrai patiko. Netrukus mudu susipažinome ir nuo to laiko likome draugais iki liūdnojo 1964 metų pavasario.

* * *

Julius buvo neabejotinai iš pasiturinčiųjų ir šviesuomenės luomo. Jo tėvo atsakingos pareigos, motinos ir tėvo bendravimas su visais tuometinio Kauno įžymiaisiais žmonėmis davė ir jam progos nuo pat jaunystės susipažinti su visais nepriklausomybės gyvenimo neeiliniais įvykiais bei atstovais. Pažino ir mylėjo jis lygiai taip pat patį Kauną. Žinojo jis parodų sales, teatrus, kinus ir, lygiai gerai, kavines, kur būdavo galima nusipirkti skaniausių itališkų ledų. Bet į visa tai jis žiūrėjo labai paprastai, be jokio pasididžiavimo, bet

ir be jokio sąžinės graužimo. Socialinės kastos jam nekėlė jokių problemų, nes į jas niekad jokio dėmesio nekreipė. Aš esu tikras, kad jis būtų lygiai gerai jautęsis būdamas kokio nors mažažemio sūnumi, nes tada jis būtų radęs upes, pievas, paukščius ir kitus dalykus, kurie jį džiugintų. Nes jis buvo visiškai šviesios sielos. Tik kelis kartus jį atsimenu susigraužusį ir liūdną.

* * *

Tada jis baigė laikyti paskutinius medicinos fakulteto egzaminus Vytauto Didžiojo universitete. Užeinu į jo kambarį. Virš lovos kaba keistos figūros, nupieštos ant popieriaus. Virš rašomo stalo sukabinti velnių pavidalai. Keliolika jų guli ant stalo. Klausiu jo, ką šita velniomanija reiškia. Julius man ramiai — bet šiek tiek šypsodamasis — paaiškina, kad kiekvienas velnias reprezentuoja vieną iš jo egzaminų. Didesnis velnias — sunkesnį egzaminą. Mažesnis — menkesnį. Tie ant stalo — jau nugalėti velniai. Egzaminai išlaikyti. Tie ant sienos — dar laukia savo eilės. Ir tuoj pat jis man paaiškino, kaip radęs būdą suaromatinti cigaretes — štai, tik kelis lašus šio ekstrakto, ir cigaretė nebekvepia machorka. Be to, štai, kaip gaminami naminiai ledai. Ir kad po pietų nueisime abu pas tą labai išmintingą ir „fainą" merginą, kurios mama puikiai kepa ir pavaišins mus pyragaičiais ir kava. Ir muzika, nes mergina turi šimtus gerų plokštelių. Turi lentynas knygų. Turi Kierkegaardą net. Įsivaizduoji? Mudu užvažiavome Kauko keltuvu į Žaliakalnį ir saulė švietė, ir atrodė, kad vokiečių nėra nei kvapo, ir kad karas velniai žino kur toli, toli.

* * *

Mano mama mėgo tvarką. Kėdainiuose, puikiam sode, beveik ant pačių geležinkelio bėgių, buvo ir mūsų namas ir tėvo darbovietė — ruožo raštinė. Vokietmetyje, uždarius universitetą, ten dirbau vertėju ir

sirgau. Ir karts nuo karto į Kėdainius atklysdavo Julius. Didžiausiam mano motinos pasibaisėjimui — atvykdavo jis naktim ir įlipdavo į mano kambarį pro langą. Ne tik ištrypdavo motinos rūpestingai prižiūrimas gėles, bet taip pat nueidavo nepavalgęs miegoti. O rytą, kai pusryčiai garuodavo ant stalo, mudu jau meškeriodavome kur nors Nevėžyje arba traukdavome keliu pro Apytalaukes, pro seną dvarą su prūdu ir tikrom gyvom gulbėm ir statulom ir, už vingio, putojo senas vandens malūnas, o dar už kokių penketos dulkančių kilometrų gyveno daili, graži mergina, kurią, kaip Julius nuoširdžiai tvirtino, ne tik galima, bet būtinai reikia aplankyti. O mano motina tik patraukdavo pečiais: Nu, tas tavo daktaras, mano Dieve!

* * *

Tą vasarą prie Kėdainių susidraugavome su beržais. Mudu su Medardu Bavarsku, sėdėdami ant aukštų saulėtų kuolų, virš malūno tvenkinio, nesėkmingai bandėme išmokinti Julių gaudyti žuvis. Jam tas sportas buvo aiškiai perdaug nuobodus. Bet užtai beržynai ant Nevėžio kranto jį užkerėjo. Kur buvęs, kur nebuvęs, jis man ir siūlo žygiuoti beržynų kryptim. Sėsdavom baidarėn ir irdavomės pavandeniui. Sodai pakrantėse, obelų ir kriaušių šakos linksta virš srovės. Julius tada pirmą kartą man atidengė savo nepakartojamą talentą — apsirūpinti gėrybėm pagal nuožiūrą. Jis tuoj pat surado būdą, kaip irklu lengvai galima nunokusius vaisius greitai ir be vargo atskraidinti ant baidarės dugno. Be to, bulvės iškeptos tarp žarijų (jei dar turi kiek sviesto ir druskos), baisiai skanios. O bulvių laukai gi begaliniai. Kas čia ūkininkui kelios bulvės? O pietus, keliaujant, reikia valgyti tiktai pas klebonus. Reikia užeiti, pasisveikinti mandagiai, pasakyti, kad esi studentas, kad eini pėsčias, štai, jau keliolika valandų, į dėdės ūkį, vasarai, kad — jei įma-

noma — norėtum tik stiklinę vandenio arba pieno (jei yra, aišku). O tada jau netrukus sėdėdavom už apkrauto klebono stalo. Man iš pradžių dar būdavo nejauku, bet Julius valgydavo be skrupulų ir sąžiningai bei mandagiai vyniodavo pasikalbėjimų kamuoliuką. Apie viską — jei klebonas inteligentiškas, apie nieką — jei ne. Išėjus pilnais pilvais, jis pasižiūrėdavo primerkęs akis ir kiek patraukęs lūpas man: „Gerai, kad klebonų yra".

* * *

Teko palikti Lietuvą. Kaune visi laksto kaip be galvų. Vokiečiai, ėjo gandai, gaudo, neleidžia per sieną, nepriima Vokietijon, kiša apkasų kasti, grūda prie geležinkelių taisymo. Užeinu pas Julių. Dalia pasakoja, kad tas ir tas ir tas jau iškeliavo, kad tas pasilikti ketina, kad pas Palmyrą reikia dar būtinai užsukti, nes ji nori, kad mudu su Julium jai ką nors įrašytume į tokią atminimų knygelę. O Julius sėdi ramiai ant lovos, rūko pypkę ir šypsosi. — Juliau, važiuojam, — sakau. — Dar daug laiko, — jis man. Dar jis planuojąs tokią kelionę dviračiu į Aukštaitijos pusę. Dar reikia šį bei tą Kaune nuveikti. Be to, jei jau važiuoti, tai važiuoti į kokį dailų miestą. Pavyzdžiui, Vieną. Tai kas, kad bombarduoja?

* * *

Sekantis laiškas ateina pas mane iš Vienos. Į tokią pusiau apsmurgusią geležinkelio stotelę Silezijoj — Freiburg in Schlesien. Vokas įsidėmėtinas—tikras Juliaus originalas. Prieš mano pavardę surašyta vokiškai bent šeši nebūti titulai, o aplink pašto ženklą (Hitlerio atvaizdą) nupiešti kažkokie poseidonai su trišakėm ir kaspinais. Geriau įsižiūrėjus — velniai bado į ženklą. Parašiau jam, kad nepirštų savęs taip įkyriai kalėjiman. Betgi antras laiškas atėjo dar labiau ornamentuotas. Gerokai urzgiančiam stoties viršininkui paaiškinau, kad mano draugas rašo iš tokios (wissen Sie)

specialios ligoninės. Ach, ja, — atlaidžiai nusišypso kepenim negaluojantis vokietis ir paduoda man antrą Juliaus laišką iš Vienos.

* * *

Vidurnaktį esu Vienos stotyje. Išmetė mus iš traukinio, ir tokia pilka masė sugulam ant pasiutusiai kietų ąžuolinių stalų laukiamajam. Pagulėjus kelias valandas, man visiškai praėjo noras miegoti. Nutariau ieškoti tuoj pat Rettungswache Wien. Julius ten dirba (ir miega) greitosios pagelbos gydytoju. Ateinu per tuščią (bet nuostabiai dailią) Vieną prie tvirtovės išvaizdos namo, bet manęs vidun kažkoks uniformuotas senis neleidžia. Nueinu, atsisėdu prie kanalo ir nutariu laukt ryto. Kažkas šaukia. Julius! Lipu per langą prieš visas taisykles, o Julius tiktai šypsosi iki ausų ir jau traukia iš lentynos kažkokius baltus miltus. Jis man išdėsto, kad tai taurios pudros esama. Traubenzucker. Išvalgėm tuos miltus. Julius pasiūlo egzotiškų vaisių. Slyvų. Karo metu! Bevalgant jis man draugiškai, tarpe pasikalbėjimų apie pažįstamus, pradeda piršti tokias spalvotas tabletes. — Matai, čia jas reikėtų paimti, — sako jis man šiek tiek labiau mirksėdamas, — nes tos slyvos turi tokių nepageidaujamų priedų, kurie paprastai vartojami vidurių suminkštinimui. O tos tabletės, tai fainos, jos, matai, vėl grąžina vidurius į „status quo". — Kitą dieną nueinam į Praterį ir sukamės ant visokių ratų. Vėliau bombarduoja Vieną, bet į mudu nepataiko.

* * *

Karas tik pasibaigė. Tiltai susprogdinti ir į mūsų stotelę joks traukinys neatvažiuoja. Gyvenu karsto didumo kambarėlyje ir girdžiu kaip nuolat bėga Austrijos ir Šveicarijos kalnų šaltinių vanduo. Vieną naktį lyg Juliaus balsas. Negali būti! O jis ten kaimelio aikštėj mojuoja man. Jo dviratis žvilga mėnesienoj. Ant

vienos vairo šakės plevena maža lietuviška vėliavėlė. Vėliau, kitą dieną, gulint prie žalios ir putojančios kalnų upės, jis man išaiškina vėliavėlės paslaptį. Iš Tuebingeno vykstant į čia, iš jo lenkai atėmė jau tris dviračius. Įtarė, kad vokietis. Įsigijus ketvirtą dviratį (iš tų pačių lenkų, nes jie gana nerūpestingai juos atremia naktim į karčiamos mūrelį), jis iš vienos kaimietės gavo tris apytikriai reikiamos spalvos skudurėlius ir juos susiuvo į gana rimtai atrodančią mūsų trispalvę. Ir tada jau lengviau davėsi piktiems svieto lygintojams išaiškinti, kad jis ne vokietis, bet tikras verfluchter Auslaender, kaip ir jie.

* * *

Net sulopytais pokarės traukiniais kelionė iš Innsbrucko į Tuebingeną buvo be galo graži. Niekad neužmiršiu, kaip pirmieji traukiniai beveik plaukė žolėm apaugusiais bėgiais Bodeno ežero pakrante. Palaukdami, persodindami keleivius prie susprogdintų tiltų. Kelionė truko kelias dienas, bet su Julium būtų buvę galima keliauti mėnulin. Jo išdaigų repertuaras buvo neišsemiamas. Esu tikras, kad visa Pietų Vokietija jį atsimena, nors ir nežino to užsienietiško Eulenspiegelio tikros pavardės. Labiausiai jį atsimena sodų ir dviračių ir vynuogynų savininkai, nes Julius mėgo už viską labiau vaisius bei transportacijos priemones. Ypatingai dviratį. Dulkėtas jo pavidalas yra, tikrų tikriausia, užregistruotas neviename valsčiaus viršaičio protokole ir atmintyje. Ir sąžiningi Vokietijos geležinkeliečiai, tur būt, ir dabar jį tebekeikia dėl jų orumo smukdymo.

* * *

Tuebingene, kartu su Nyka, sukūrėme (anot prof. Z. Ivinskio) trijų muškietininkų draugystę. Ir šiandien dar detaliai atsimenu atmintinas išvykas į amerikiečių zoną (už Juozo Girniaus tuometinės gyvenvietės stipriai nukentėjo ant pašlaitės nunokę puikūs

kriaušių bei obelų sodai), lankant draugus arba rašytojų suvažiavimus. Arba kelionę (nebaigtą) į Heidelbergą, kai Heilbronne (visiškai sumaltam miestelyje), užeigoj, miegojom lietaus merkiamam kambaryje ir vėliau išgyvenom keistą įvykį, nes ant to paties medžio vienos šakos (vokiško skiepijimo dėka), sirpo obuoliai, o ant kitos kriaušės. Ir vos įtikinom vienas kitą, kad atskiriam tas dvi pagrindines vaisių rūšis. Ir kaip grįžom, dainuodami ant agurkų kalno, baisiai barškančiam sunkvežimyje į Stuttgartą.

Ir kaip chirurginėm žirklėm būdavo retinamos tulpės piktų vokitkų darželiuose naktim...

Ir kaip buvo planuojamas žąsienos kepsnis iš netoliese įsikūrusios prancūzų armijos paukštininkystės Algio krikštynoms...

Ir kaip beveik apalpo taurūs vokiečiai, pamatę, ką Julius padarė iš jų jaukaus butelio, nes visos sienos ir lubos buvo išpaišytos paveikslais ir portretais, o vienas velnias net kišo ranką pro duris į prieangį...

Ir kaip vėliau, Freiburge, mudu sukeitėm visų mūsų priemiesčio dantų gydytojų iškabas su batsiuvių iškabom (...diese verdammte Auslaender..., — murmėjo policininkai, atitaisydami profesinį maišalą...)...

Ir kaip Julius (netyčia) įvirto su malkų pliauska į komunistų partijos didžiulę vitriną patį vidurnaktį prie senoviškų miesto vartų...

Ir kaip jis (dieser lange Doktor) gąsdino mano gerą, seną vokietę šeimininkę, nes, gulėdamas mano kambaryje ir skaitydamas knygą, barstydavo pypkės pelenus ant šimtmetinio šeimos kilimo...

Ja, dieser lange Doktor... kai jis gulėjo ligoninėje su baisiai uždelstu gerklės liaukos užkrėtimu ir būdavo rodomas studentams, kaip akivaizdus pavyzdys neatsakingo nerūpestingumo, ir dėl to nė kiek nepergyvendavo, bet gąsdindavo slauges, siaubingai

pakeldamas, raudonu rašalu, savo temperatūros bei pulso kreives ant galulovyje kabančių diagramų...

Užtai su Julium diena prabėgdavo nejučiom ir kiekvienas nuotykis buvo vertas Hamsuno plunksnos.

* * *

Pirmą kartą, šiapus Atlanto, Julių ir Dalią radau gyvenančius kažkokioj Chicagos užmiesčio gatvelėj. Gatvė buvo tokia šiukšlina, kad įtariau nakčia išsnigus. Julius visai šaltai man paaiškino, kad čia ne tik purvina, bet taip pat „ne vienas" negras gyvena, bet jo neliečia, nes laiko jį **savo** daktaru. Nepergyveno jis nei dėl ubagiško atlyginimo, mokamo internams, nei dėl įvairių kitokių smulkių ir stambesnių nepriteklių.

Vėliau, kai jis mane vežė pirmą kartą savo nauja mašina, ir staiga motorui užsiožiavus, teko sustoti tiesiai kažkokios milžiniškos gatvės sankryžos viduryj ir išklausyti dviejų minučių įvairiausių spalvingiausių keiksmų plejados, jis lygiai nerūpestingai žiūrėjo į piktas burnas ir kuo šilčiausiai šypsojosi, tartum jie būtų jam sakę maloniausius ir niekad negirdėtus komplimentus.

* * *

Vienintelį kartą gavau iš Juliaus tikrai liūdną laišką, kai jis sužinojo, kad serga cukrine liga. Nebuvo tame laiške nei vieno jo nepamainomų piešinių, nebuvo juokingų apkapotų sakinių, nebuvo padrąsinančių planų, kuriais jis mane nuolat guosdavo. Šį kartą — ir vienintelį — jis pats norėjo atsiremti į kitą.

Atsimenu kelionę į Maine pajūrį. Dalia, Algis ir Jūratė taip pat važiavo. Važiavom per vėsius Naujosios Anglijos kalnus, mažus dailius miestelius, primenančius kiek Austrijos sodybas, pagaliau pro plerpiančius kurortus prie ežero, iki pasiekėm Wells Beach. Lindom į geležinio šaltumo vandenį, retkarčiais aplankydavom Kennebunk Port netoliese ir ilgas valandas kalbėdavom apie literatūrą. Julius tole-

ravo (tikrai toleravo!) taip giliai kito pažiūras, kad niekad nemaišydavo su žeme net paties įkyriausio ir neobjektyviausio savo oponento. Ta prasme jis buvo taurus muškietininkas. Ir ne kartą jam teko nukentėti dėl kitų dviejų karšto narsumo. Tada jis labai ramiai mums paaiškindavo, kad taip, girdi, negalima rašyti, nes asmeninės nuoskaudos kiekvienam lygiai skaudančios, bet, reikalui esant, vistiek gindavo mudu be jokių rezervų.

Skaitydavo jis be galo daug ir nuolat. Jo medicinos žinios buvo lygiai plačios (išlaikė jis visus egzaminus JAV-se be jokio vargo ir keletą kartų, padvigubinęs anksčiau savo doktoratą Tuebingene) kaip ir jo literatūrinis išprusimas. Niekam jis tuo nesigyrė ir niekad nenorėjo užimponuoti savo erudicija. Jis tik be galo tikrai ir nuoširdžiai domėjosi kiekvienu, kuris ką nors išmanė, kuo nors žavėjosi, buvo ką nors negirdėto skaitęs, matęs teatre, girdėjęs koncertų salėse, pastebėjęs parodose. Jo bičiuliai buvo visi, kurie ką nors **tikrai** sugebėjo. Nei vienam gabiam žmogui jis nieko nepavydėjo, nei vieno jis nenorėjo kokiu nors būdu apkapoti, sumenkinti, kad pats aukščiau iškiltų.

Tikrai, ta prasme, jis buvo unikumas. Atviresnės širdies žmogaus aš nesutikau. Nebuvo jam suprantami megalomanai — jis laikė juos tik nelaimingais ligoniais, kurių ne vieną jam teko gydyti, uždirbant duoną. Nesuprato jis taip pat tariamų genijų, nes bandė (ir nuoširdžiai) rasti ką nors gera kiekvieno kūryboj. Tik absoliutūs pozuotojai jį erzindavo, bet ir tada jis juos atmesdavo dviem ar trim sakiniais, niekad negadindamas sau kraujo. Svarbiausia: jis mokėjo klausytis kito ir išklausyti kitą. Neatsakingas ir nerūpestingas gal jis buvo tiktai sau. Bet tai buvo tikrai tik jo ir jo vieno reikalas ir niekad nenorėčiau girdėti kurį nors pamokslaujantį tą kryptim. Kažkaip instinktyviai netikiu tokiais, kurie dedasi baisiai susi-

rūpinę kito, ir tik kito, sveikata, gerove ar siela. Tai pati prasčiausia apsimetėlių klika.

* * *

Priešpaskutinės mūsų kelionės metu į Tabor Farm išvažiavome po pietų link SANTAROS suvažiavimo. Mudviem tie suvažiavimai tada buvo kaip ilgai lauktos atostogos ir atsigaivinimas vėsiam geram vandenyj. Važiuojant pradėjo temti, ir Julius pavargo. Pavargdavo jis gana greit, nes cukrinė liga buvo gerokai paaštrėjusi. Jis užmigo, ir aš vienas vairavau neįprastais keliukais ir keliais, kol galutinai paklydau. Sustojau pakelėj ir galvoju, ar žadinti savo bendrakeleivį. Pabudo jis pats. — Tai ką čia dabar?, — sako jis tuo, mus taip žavėjusiu, pilkišku tonu ir intonacija, — vadinasi, reikia važiuoti ir ieškoti tikrų pilių, — ir, perėmęs vairą, be jokio nervinimosi ar suirzimo sau traukia iki pirmos gazolino stoties.

Kai radom Bačiūno sodus, jau buvo sutemę. Jau visi buvo paupyj ir dainavo. Škėma pačiam priekyj, tarp dailių merginų, traukė linksmai mums mojuodamas. Iš pakrūmės šypsojosi Marius su Rimu Vėžiu. Energingai mums reikiamus nurodymus davė Raima, ir mudu jau krovėme savo lagaminus į kampą. Jau ir stiklai atsirado. Ir pilna intelektualų ir šiaip paprastų žmonių. Julius staiga pasidarė judresnis ir jo veidas nušvito vaikiškai užkrečiančia šypsena. Sugriuvęs į lovos kampą su Saulium ir Kavoliu, jau jis narstė kažkokias globalines problemas. Ir vis retkarčiais paleisdavo repliką mums visiems, plėšiantiems žiobtuvus naujai dainai.

* * *

Po to suvažiavimo Škėmos nebematėme. Trijų mirtis Julių sukrėtė lygiai giliai kaip visus. Antrąjį kartą suvažiavime man Julius parodė savo paskaitą apie Škėmą Detroite. Vieną vakarą praleidome su Algimantu iki pat vidunakčio, klausydami jo pasakoji-

mo apie liūdnas laidotuves New Yorke, Chapel B. Nuotaika buvo labai prislėgta ir nebesinorėjo net vaikščioti po drėgnas pievas iki ryto. Net merginų veidai nebeatrodė tokie pat. Lyg koks šešėlis buvo užgulęs Sodus, Tabor Farm ir mus visus. Lyg mes visi nujautėm, kad tas kvailas prietaras apie mirtį, kuri myli tris, išsipildys. Mūsų sąskaiton.

* * *

Kai Mariaus pavargęs balsas man per telefoną pradėjo: — Liūdna žinia, Henrikai, — mane užliejo šaltas siaubas, ir kai jis tyliai, sustodamas po kiekvieno žodžio, baigė sakinį: — Juliaus jau nebeturim, — negalėjau ilgą minutę suprasti. — Kaip, kas, Mariau? Ir dar tyliau: — Nebėra Juliaus. — Ir tik tada staiga supratau, kad Tabor Farm šešėlis buvo tikras. Nebėra. Nebėra. Nebėra.

* * *

Juliaus laidotuvės buvo visų jo draugų susitikimas su juo. Tik, deja, be jo paties. Todėl visi buvo lyg pasimetę. Naktį siautė baisus vėjas, o laidotuvių dieną lijo. Ir tą naktį Algimantas, labai ramiai, mums visiems protestuojant, paminėjo tą nelemtą trijų prietarą. Kalbėdamas apie save.

Mes stovėjom prie duobės šešiese, karstanešiai, baltom pirštinėm (jos atrodė tokios nereikalingos ir kvailos), žiūrėjom, kaip šaltas lietus ir vėjas blaškė brezentinį apdangalą, kaip Dalia užbėrė žemės saują, ir visi grįžom į Juliaus namus ir visi žinojom, kad beliko tik atsiminimai.

* * *

Tokių atsiminimų sauja yra ir šie keli puslapiai. Ir aš beriu juos kaip smėlį. Kaip lekiantį smėlį ir pelenus.

1971 kovas
Montreal

SPINDULYS ANT RAŠOMOJO STALO

JULIUS KAUPAS

Steponas Marukas pabaigė laišką Ukmergės kooperatyvui ir pažvelgė į laikrodį. Buvo pusė pirmos.

Marukui buvo 28 metai. Jis atrodė kiek senesnis dėl keletos raukšlių kaktoje ir liūdnos veido išraiškos. Kartais, kai jo mėlynos akys sužibėdavo ir jis imdavo juokauti, jis, rodės, pajaunėdavo. Aštuoneris metus jis dirbo „Perkūno" geležies išdirbinių ir įrankių urmo sandėlyje raštininku ir ilgainiui prie to darbo prisitaikė, nors jo ir nemėgo.

— Bet kas yra atradęs lygiai tokį darbą, kokio norėtų? — teisindavosi jis sau.

Už lango šūkavo mergaitės, straksinėdamos ant stiklo šuke išbraižytų kvadratų. Patvoryj tarp plytų skeveldrų geltonavo pienės. Kažkoks paukštukas čirškėjo tarp baltų alyvų kekių. Saulė žibėjo aprūkusiuose sandėlio languose.

Marukas uždengė rašomąją mašinėlę ir, pasiėmęs raštą, atsargiai pasibeldė į savininko biuro duris.

Niekas neatsiliepė.

— Keista, — sumurmėjo jis, ir jo veidu nuplaukė lengvas šešėlis.

Minutę jis delsė.

— Reikės truputį lukterėti, — pagaliau nusprendė jis.

Šeštadieniais jis paprastai dirbdavo iki antros arba trečios valandos, žiūrint, kiek neatidėliotinų raštų rei-

kėdavo išsiųsti tą dieną. Šį šeštadienį tačiau jis ruošėsi palikti raštinę anksčiau, nes antrą valandą „Metropolyje“ turėjo įvykti klasės draugų suvažiavimas paminėti gimnazijos baigimo dešimtmetį. Jis jau buvo gavęs savininko sutikimą ir į darbą atskubėjo anksčiau negu paprastai, švariai nusiskutęs, susišukavęs ir apsivilkęs geriausiu mėlynu kostiumu.

Marukas grįžo į raštinę, užsidegė cigaretę ir dar sykį dirstelėjo pakvietiman.

— Ką tu pasakysi, — susimąstė jis. — Jau dešimts metų! Ir kas gi nuveikta?

Jis prisiminė juokavimus ir didelius planus, aptartus su draugais Jezuitų gimnazijos kieme po liepa, ir jo veidas minutei nušvito.

— Keista, kad mūsų klasė iš tiesų suvažiuoja, — mąstė jis. — Visi abiturientai, palikdami gimnazijos suolus, žada susitikti už tiek ir tiek metų. Bet ar dažnai kas iš to išeina?

Jo mintis nukrypo į kitas gimnazijos laidas. — Kodėl jie taip retai tesuvažiuoja? Tur būt, visokie kasdieniški reikalai ir bendro intereso stoka, — nusprendė jis ir pažvelgė pro langą.

Ant Katedros stogo tupėjo balandžiai; šešėliuotas jos bokštas kilo į mėlyną dangų. Mergaitės kieme šoko ratelį apie smalos statinę klykaudamos ir juokdamosis. Šaligatviu šlubavo senas elgeta, pasiramstydamas ramentais.

Laikrodžio rodyklė artėjo prie pirmos valandos, kai pagaliau į raštinę įgarmėjo raudonplaukis sandėlio savininkas Kavaliauskas.

— Žiūrėk, Marukai, — pyko jis, baksnodamas pirštu į kažkokį laišką. — Gavau skundą iš Telšių, kad jie gavę ne tas prekes, kurių buvo užsakę. Tokių apsirikimų mano sandėly negali būti, nes jie kenkia firmos reputacijai.

— Bet, ponas Kavaliauskai...

—Jokių bet, — rūsčiai nutraukė jį savininkas. Čia paties kaltė. Aviža nieko apie tai nežino. Jau seniai pastebėjau, kad pats nerodai tinkamo intereso, nesidomi sandėlio reikalais ir išviso esi apsileidęs. Tuojau peržiūrėk užsakymus, kur prekės nusiųstos, ir sudaryk naujus siuntos dokumentus.

Minutę jis tylėjo, tyrinėdamas Maruką, bet kai šis netarė nė žodžio, tęsė toliau:

— Noriu, kad tas būtų tuč tuojau atlikta. Parašyk atitinkamus laiškus, atsiprašydamas už klaidą ir nurodydamas, kad ji bus tuč tuojau atitaisyta. Žiūrėk, kad visi laiškai ir siuntos lydraščiai būtų sudaryti šiandien ir siunta išsiųsta pirmadienio rytą tiek į Telšius, tiek ir ten, kur Telšių siunta bus per tavo klaidą nuėjusi.

— Viskas bus sutvarkyta, pone Kavaliauskai, — suvapsėjo išsigandęs Marukas, gniaužydamas rankas. — Man labai nemalonu, kad toksai apsirikimas galėjo įvykti. Aš tuoj patikrinsiu, kaip ta klaida galėjo čia įsivelti. Ta pačia proga prašau pasirašyti šį laišką Ukmergės kooperatyvui, kurį kaip tik pabaigiau.

— Gali palaukti iki pirmadienio, — numojo ranka Kavaliauskas — peržiūrėsiu ir pasirašysiu tada. Ne tie dalykai man galvoj. Svarbu, kad ši klaida būtų tuoj atitaisyta, — ir jis jau ruošėsi išeiti iš raštinės.

— Ponas Kavaliauskai, — nedrąsiai pastebėjo Marukas, — siuntos vistiek nei šiandien, nei sekmadienį negalės išsiųsti. Ar negalėčiau to reikalo sutvarkyti pirmadienio rytą? Galėčiau atvykti anksčiau, kad nebūtų uždelsta. Be to, antrą valandą klasės suvažiavimas, apie kurį jums jau anksčiau minėjau. Labai norėčiau dalyvauti.

Kavaliauskas stabtelėjo ant slenksčio ir atsisuko įpykęs. Randas ant jo kaktos paraudo.

— Tai tau, gražiausia! — suriaumojo jis. — Suvažiavimas yra jūsų privatus reikalas ir sandėliui dėl to

nei šilta, nei šalta. Visus raštus sutvarkysi tuojau pat, kaip įsakyta. Tegu būna tai pačiam pamoka, kad reikia dirbti rūpestingiau. Galėsi eiti, kai reikalas bus atliktas.

Tai taręs, jis nulėkė į savo biurą, bambėdamas kažką po nosimi. Už kelių minučių jis užrakino duris ir nubildėjo koridorium.

Marukas kurį laiką kiūksojo susmukęs kėdėj. Jis pažvelgė į laikrodį. Buvo dvidešimt minučių po pirmos.

— Kada gi prisistatysiu „Metropolin"? — susirūpino jis.

Jį apėmė kažkokia pagieža.

— Tegul velniai griebia tokį diktatorių, — rūstinosi jis. — Iš tiesų, jis mane laiko šuns vietoj! Kas aš jam, vergas koks, ar ką?

Jis prisiminė sandėlio prižiūrėtoją Avižą, su kuriuo Kavaliauskas visuomet skaitydavosi, ir net algą jam neseniai pakėlė, nors darbas raštinėj buvo žymiai atsakingesnis. — Jeigu ir aš laikyčiausi kietai, kaip Avižа, gal ir su manim jis kitaip skaitytųsi. Būk žmogus švelnus, ir visi tave išnaudos kiek galėdami.

Minutę jis svarstė.

— Tačiau jeigu paskubėčiau, gal prieš trečią ir pabaigčiau. Nepavėluočiau per daug.

Jis atsivertė bylas ir ėmė rūpestingai lyginti lydraščius su užsakymų blankais ir kitais laiškais. Jis niekaip negalėjo atsiminti tos klaidos, bet galų gale, juk tiek raštų per jo rankas ir pereina. Pagaliau jis surado ieškomus dokumentus. Pasirodė, kad Telšių kooperatyvo užsakymas buvo per klaidą nusiųstas į Zapyškio „Žiedą". Tačiau jį nustebino ne tas. Lydraščio nuorašas buvo pasirašytas ne jo, bet paties Kavaliausko.

— Žiūrėk, koksai mulkis, — sušuko jis pilnas pikto džiaugsmo. — Pats išsiuntė kur nereikia, negalėjo pa-

laukti, kol aš reikalą sutvarkysiu. Ir dar kabinasi, niekadėjas, be jokios priežasties. O galva jo tai tikrai pilna surūdijusių šriubelių.

Minutei jį apėmė pagunda nieko šiandien nedaryti. Pirmadienį jis tartų:

— Jums viskas neatidėliotina, ponas Kavaliauskai. Kartais jums taip skubu, kad turit net pats šokti į nesavo darbą, ir taip stropiai, kad, žiūrėk, Telšių siunta net į Zapyškį nukeliauja.

Marukas mėgdavo siųsti kandžias replikas Kavaliauskui, kai šio nebūdavo kambaryj. Tačiau kaip drįstų jis tarti tai į akis?

— Tiek to, — pagaliau nusprendė jis.

Jis įniko į raštus.

Klasės draugų pakvietimas spindėjo pro langą plūstančiuose saulės spinduliuose. Kažkaip jis jautėsi dirbąs nereikalingą darbą ir visas rašymas jam buvo kažkokio pralaimėjimo ženklas. Jis pyko ne vien ant Kavaliausko, bet ir ant savęs.

Pagaliau jis baigė. Užsimetęs lietpaltį, Marukas išskubėjo į gatvę. Grindinio akmenys mėlynavo po pavasario dangum. Jis stabtelėjo ant kampo ties knygynu. Dvi vienuolės tyliai šnekučiavosi, laukdamos autobuso. Susivėlęs vaikas, kiaurais keliais, lupo popierį nuo „Karvutės" saldainio. Per tvorą sklido gaivus ir svaiginantis alyvų kvapas.

Įkopęs į autobusą, Marukas nuburzgė Laisvės Alėjos linkui. Nublukę ir aptrupėję senamiesčio namai su iškrypusiom langinėm slinko pro jo akis. Kvepėjo benzinu ir alyva. Pasiekus Laisvės Alėją, gatvė išsiskleidė: pradedančios žaliuoti liepų šakos, rodės, kilte kilo į dangų.

Ties Daukanto gatve jis iššoko iš autobuso ir, nusipirkęs cigarečių pokelį kioske, rūpestingai susisagstė apsiausto sagas. Kiek delsdamas, jis prisiartino prie šviesaus „Metropolio" mūro ir įsmuko vidun. Čia vieš-

patavo prietema, priplūdusi įvairių kepsnių ir krupniko kvapo.

— Kažin kur čia bus vienos Jezuitų laidos suvažiavimas? — paklausė jis žilstelėjusio kelnerio ir išsitraukė pakvietimą iš kišenės.

— O čia, gretimam kambaryj. Prašom paskui mane, — mandagiai nusilenkė kelneris, žengdamas kilimu ir atvėrė stiklines, permatomom užuolaidom pridengtas duris.

Marukas pateko į klegantį kambarį. Kampuose dunksojo dvi tamsios palmės. Po šakotais kandeliabrais tiesėsi ilgas stalas, apstatytas spalvotom bonkom, obuolių bei vynuogių kupinais padėklais ir įvairiais užkandžiais. Aplink ūžė ir šnekučiavosi koks 20 vyrų gerdami ir rūkydami.

— Nagi ir Steponas! Pagaliau! — šūktelėjo storasis Grumblys, išsitraukdamas cigarą iš burnos. — Valio! — suriko kažkas įgėrusiu balsu, visi minutei nutilo, bet tuoj prasidėjo ovacijos.

Keli vyrai prisiveržė prie jo ir pradėjo purtyti rankas.

— Kad tu, po velnių, nė kiek nepasikeitęs! — patapšnojo jį per petį Grumblys. — O aš, matai, jau su pilvuku.

Grumblys gimnazijoj nebuvo geras mokinys ir dažnai sėdėdavo po pamokų, bet buvo linksmas, paslaugus ir klasėje visų mėgiamas.

Marukas pasileido apie stalą, sveikindamasis su draugais.

— Palauk, neskubėk, — sustabdė jį buvęs klasės seniūnas Staneika, — mes jau porą valandų kaip uliavojam. Be eilės jam, vyrai!

Jis šliukterėjo kone pusę stiklinės konjako ir suvertė jam į gerklę.

— Nunc est bibendum! — suvapsėjo jis, šluostydamas ašaras nosine.

— Žiūrėk, žiūrėk, — nusijuokė Girdvainis, buvęs pirmu mokiniu pastaraisiais metais, — dar neužmiršai lotynų kalbos pamokų? Nunc pede libero pulsanda telos, — sako Horacijus.

Jie dainavo tą posmą klasėje prieš išsiskirstydami kas sau.

Marukui tuoj atitempė kėdę ir pasodino ties stalo viduriu.

— Bet tu kad pradingai, tai lyg skradžiai žemės prasmegęs! — tarė Palubinskas. Jie su Maruku aštuntoj klasėj vienam suole sėdėjo. — Tik šiandien, va, mes vėl šalia viens kito kaip ir gimnazijoj. Na, bet išgerkim! Ar tu vis dar Kaune?

— Kaune, kur gi dėsies kitur, — nejaukiai šyptelėjo šis.

— Bet ko toks vėlyvas? Didžiuojiesi, ar ką?

— Reikalai, reikalai, — pasiteisino Marukas.

— Kitiems, matau, sekasi. Matyt, pas patį tiek darbo, kad net vėluoti tenka. Bet tu visuomet toks buvai: visuomet užimtas, pilnas visokių planų ir sumanymų. Su tavim niekuomet nebuvo nuobodu. Matai, kokios ovacijos sukilo tau atėjus? Tur būt, neveltui iš tavęs visi daug tikėjosi. O aš, matai, Birštone tokią įvairių prekių krautuvėlę turiu, du vaikus. Einasi neblogai, bet nieko ypatingo. Kaip pats, gal irgi vedęs?

— Kur tau! Šiaip sau viengungiauju. Darbas irgi nieko ypatingo.

— Pasakok, pasakok, — netikėjo Palubinskas. — Matai, koks kuklus. — Žinai, Stepai, ką buvau neseniai sutikęs? — įsiterpė klasės sportininkas Šukys, persisvėręs per stalą. — Ei, girdi, Stepai! Sveiks! Žinai, ką buvau sutikęs? Nugi matematikos mokytoją Birzgilą! Po alaus bokalą išgėrėm Kunigaikščių bare. Cha, cha, cha! O atsimeni, kaip per trigonometrijos egzaminus tu man uždavinio sprendimą prie siūlo pririšai, o aš jį atsitempiau kaip ant meškerės.

— Žiūrėk, Birzgilas! — nusijuokė Marukas. — Neblogas vyras.

— Atsimenat, vyrai, kaip jis tada Kulautuvoj per gegužinę ėmė su mumis futbolą stukinti? — tęsė Šukys. — Su tokiais geltonais batais, kad lekia per aikštę, visai neblogas puolėjas. Vyrai, ar dar kas atsimena tuos kupletus apie Birzgilą?

Kažkas užvedė:

Raudonas šalikėlis,
Šviesiai geltoni batai,
Kad šičia eina frantas,
Kiekvienas tipas mato!

— Ei, tumba, tumba, tumba! — prisidėjo kiti ir Marukas nejučiom nusišypsojo. Tuos kupletus jis buvo sukūręs su Pušėnu, grįždamas garlaiviu iš gegužinės. Po posmo sekė posmas, kol visi mokytojai tapo apdainuoti.

— Cha, cha, cha! — juokėsi Grumblys storu balsu.

— Atvykau iš Birštono specialiai į suvažiavimą, — vėl tęsė Palubinskas. — Pasirodo, jį suorganizavo Grumblys ir Stelmokas. Jie, atrodo, geriausiai įsikūrę. Stelmokas pabaigė mediciną ir turi neblogą praktiką. Nežinau, ką daro Grumblys, bet jis, kiek girdėjau, irgi neblogai stovi.

— Ar gali tikėti, kad praėjo dešimtmetis? — prisitraukė kėdę arčiau Grumblys. — Aš tai negaliu niekaip įtikėti. Man viskas, kaip vakar.

Marukui gimnazija rodės taip toli, lyg būtų kitame pasaulyje. Gal ne tiek pati klasė, suolai, rašalinės ir juoda lenta, pripaišyta visokių žmogiukų, kiek pati gimnazistiška dvasia.

— Vis tiktai daug kas pasikeitė, — pastebėjo jis.

— Mes patys, man rodos, mažai tepasikeitėm, tik sąlygos gal kiek kitokios. Žiūrėk, Girdvainis buvo pir-

mas mokinys, visuomet geriausias, o dabar tik toks sąžiningas buhalteris ūkio banke ir niekuo daugiau nepasižymi.

— O ką pats dabar veiki? — pasiteiravo Marukas.

— Aš, Stepai, matai, perėjau į biznį. Perėmiau tokią bankrutuojančią žydo kailių prekybą, ir iš karto ėmė sektis geriau. Sueinu su žmonėm, pažinčių netrūksta, kiti sako, kad aš turįs neblogą uoslę, tai reikalai beveik savaime rieda. Bet gimnazijos dienos vistiek šviesiausios, ir kažkoks sentimentas mane riša prie jų. Man vis rūpi, kaip kitiems klojasi, ką jie dirba, kaip gyvena. Kad ir tu. Papasakok apie save.

Jis užsidegė cigarą ir įpylė abiem po stiklelį.

Marukas išgėrė vienu ypu. Jo nuotaika kilo ir tarp senų draugų jis jautėsi lyg namie.

— Aš tai darbuojuosi „Perkūno" urmo sandėly. Prekiaujam įvairiais geležies išdirbiniais. Jo savininkas yra toks išsiblaškęs diedas, nieko neatsimena ir pats dažnai nežino, ką daro. Kur buvęs, kur nebuvęs, jis vis atkrypuoja pas mane patarimų, girdi, Stepai, kaip čia reikia daryti, taip ar taip. Kad ir šiandien, pavyzdžiui, ateina skundas, kad jis siuntą vietoj į Telšius kažkur į Zapyškį nudanginęs. Susirūpinęs žmogus, nervuojasi, ar taj firmos vardui nepakenks. Nieko čia tokio baisaus, sakau jam, tuoj viską sutvarkysim. Dėl to ir pavėlavau kiek. Kartais man rodos, kad iš tiesų aš pats, o ne jis sandėliui vadovauja.

— Žinau, žinau, yra tokių senių, — suprunkštė Grumblys, drebindamas balsą, — e, tai kelinta šiandien diena, tai kurių, girdi, metų, e, tai kaip bus jūsų pavardė, nieko tie seniai neatsimena. Viena laimė, kad turi tokį patikimą vyrą kaip pats. Tur būt, neblogai pačiam ir moka?

— Moka tai neblogai. Šiaip tai tuoj mesčiau darbą ir žinokis, ponas, pats.

Marukas jautė, kad sakė neteisybę. Tačiau kaip prisipažinti draugams, kad jo gyvenimas nebuvo sėkmingas ir kad jaunystės iliuzijos buvo apneštos gatvės dulkėmis? Grumblys šnekėjo su juo lyg su tuo pačiu klasės draugu, nenujausdamas, kad jis, deja, jau nebebuvo tas pats žmogus. Užtat jis bandė atrodyti nepakitęs ir stengėsi vaidinti senąjį save. Nejučiom jis tartum grįžo į praeitį, ir jam rodėsi, kad už lango besidriekianti Laisvės Alėja su Ūkio Banko rūmais ir dešrų prikabinėta Maisto krautuvės vitrina kažkaip pašviesėjo. Kas tai buvo, praeities dienų vizija, draugų tikėjimas juo, ar tiktai paprastas apsvaigimas nuo konjako?

Jis įsidėjo į lėkštę kumpio su raugintais agurkais ir kabino šaukštuku krienų.

— ... Taigi, — aiškino klasės puošeiva Mauronas Pušėnui, atsisėdęs po palme, — kaip sakiau, angliška medžiaga geriausia. Pigesnės pirkti neapsimoka, nes ji greit nusidėvės ir vistiek neatrodys elegantiškai. O siūtis tai tik pas Kuosaitį. Sumokėsi, tiesa, daugiau, bet pažiūrėk, koks darbas, — aiškino jis, pakeldamas rankovę prie Pušėno akių. — Arba, pažiūrėk štai į sagų skylutes...

Pušėnas kažką sumurmėjo, ne tai pritardamas, ne tai bodėdamasis, ir nusvyravo tolyn. Apėjęs aplink stalą, jis sustojo prie Maruko. Gimnazijoj jie buvo neperskiriami draugai.

— Na, matai, ir Steponas. Girdėjai, apie ką Mauronas šneka? Nepasikeitęs nė per plauką. Kaip gi pats laikaisi? Kiti sako, kad pats dar nevedęs. Žiūriu, tikrai, žiedo ant piršto lyg ir nesimato. Kas, kas, bet tu su Jūrate tai, maniau, tikrai būsit sukūrę gražią šeimą. Bet Palubinskas sako, kad ne.

Draugas visai nepastebėjo, kad palietė jautrią vietą.

— Žinai, kad iš tiesų ne, — lyg teisindamasis tarė Marukas. — Pamažu kažkaip viskas nutrūko. Žinai, gimnazistiška meilė, tokia didelė, bet kažkuo nepraktiška ir trumpa. Rodės, be jos gyventi negalėčiau. Bet, žinai, ką ji man sykį pasakė: „Moteris, be kurios negali gyventi, tai nebūtinai ta pati moteris, su kuria galėtum gyventi". Ji ištekėjo už vieno leitenanto, bet, nelaimei, jis neseniai užsimušė automobilio avarijoj. Augina sūnų. Kartais sutinku prie Įgulos bažnyčios, pasisveikinam, bet artimiau nepasikalbam. Praeities, mat, negrąžinsi.

— Matai, kaip, — palingavo galva Pušėnas. — O per visus vakarėlius tik su ja ir tešokdavai.

Staiga jam kažkas dingtelėjo.

— Atsimeni, kaip mes kartą vasarą susitikom botanikos sode, ten už miesto? Tą naktį ten turėjo pražysti tokia egzotiška gėlė, kaip ji vadinasi, rodos, Nakties Karalienė. Atsimenu, tu vaikštinėjai su Jūrate po šiltadaržį, kai atėjom mes. Palauk, su kuo aš tada buvau? Su kažkokia mergaite...

Jis veltui bandė prisiminti.

— Man rodos, ar tik ne su Palma. Atsimeni?

— O, taip, tiesa, — nusišypsojo Pušėnas. — Su Palma. Atsimeni, kaip vaikščiojom po sodą? Buvo tokia tikrai žvaigždėta vasaros naktis, svirpsėjo žiogai ir ore plaukiojo toks šieno kvapas. Niekad po to nesu matęs tokių naktų.

— Žinai, jaunystė! — Pastebėjo Marukas. — Kitokiom akim į viską žiūrėjom. Pagalvok, Nakties Karalienė kas metai juk žydi šiltadaržyj, bet ar daugiau kada nueinam jos pažiūrėti?

Pušėnas parėmė alkūnę ant aplietos staltiesės.

— Tavo tiesa. Bet žiūrėk tu man, Palma. Buvau visai ją užmiršęs. Kažin kur ji dabar? Bet tu Jūratės, tur būt, nepamiršai?

Marukas numykė nei šį nei tą.

Saulė spindėjo raudono likerio stikle. Visi buvo įgėrę ir garsiai juokėsi šnekėdami apie gimnazijos dienas, mokytojus, neatvykusius draugus ir apie tai, ką jie patys dirba. Paišybos mokytojas Matulis, pasirodo, neseniai dalyvavęs dailės parodoj su savo darbais. Keli buvo aplankę klasės auklėtoją vienuoliškam jo kambaryj ir buvę pavaišinti kava. Jis esąs daugiau pražilęs, bet šiaip nepasikeitęs, toks pats optimistas, kaip ir pirmiau ir vis klausinėjęs, kaip Marukui einasi. Dambra, pabaigęs gimnaziją, įstojęs į Jezuitus ir dabar dėstąs lietuvių kalbą žemesnėse klasėse.

Marukas, rodės, atjaunėjo ir gyvai juokavo su visais. Kažkur tolimam kambaryj girdėjosi muzika. Praeivių siluetai lingavo gatvėje už lango. Maruką apėmė kažkoks keistas ilgesys. O gal? Gal dar galima grįžti į praeitį?

Apie septintą valandą jie ėmė pamažu skirstytis.

— Žiūrėk, Stepai, būtinai užeik kitą sekmadienį, — grasino Grumblys. — Ir nepamiršk, Kęstučio gatvė 20. Pirmam aukšte.

Draugai dar ilgai klegėjo prieškambary tarp veidrodžių, linguodami ant minkšto, gėlėto kilimo. Jie žymėjosi vieni kitų adresus, žadėdami greitai aplankyti, nes esą juk gėda taip atsiskirti vieni nuo kitų.

Pagaliau Marukas išsvyravo į gatvę.

Besileidžianti saulė degė už skardinio viešbučio stogo, rausvindama liepų kamienus ir namų sienas. Šlubas senis pardavinėjo laikraščius ant kampo. Du taksi šoferiai šnekučiavosi tarp savęs. Mažas berniukas verkė, ištiesęs rankas į dangun skriejantį geltoną balioną, ir tėvas veltui ramino jį, žadėdamas nupirkti saldainių.

Kiek apsvaigęs, Marukas pamažu nutaukšnojo gatve.

— Vistik neblogai taip kartais susitikti, — tarė jis sau.

Keli gimnazistai su rudom paauksuotom kepurėm pralenkė jį ir tekini nubėgo tolyn.

Staiga jam dingtelėjo, kad abiturientai taip retai tesusitinka dėl visai kitų priežasčių: išeidami iš gimnazijos jie daug tikisi iš savęs ir iš kitų ir mano pakeisią pasaulį. Paskui jie gyvenime supilkėja, paskęsta kasdienybėje, jų sapnai užgęsta ir jie, tur būt, gėdinasi susitikti, nes neturi daug ko parodyti draugams.

— Bet tegu jį velniai griebia, — sumurmėjo jis. — Pirmadienį, žūt būt, nueinu į jo kabinetą ir sakau: „Laiškus parašiau, viskas sutvarkyta, kaip sakėt. Bet ar ne jūs, pone Kavaliauskai, būsit išsiuntę šią siuntą? Čia, rodos, jūsų inicialai?" — Ir jis parodytų lydraščio nuorašą. Būtų gera proga išsiaiškinti ir gal net būtų galima paminėti algos pakėlimą.

Jis jautėsi kažkuo kaltas prieš Grumblį ir Palubinską. Stabtelėjęs ties vaistinės langu, jis ilgai žiūrinėjo didelius stiklinius indus, pilnus žalio ir raudono skystimo.

— Hm! — minutei sudvejojo jis. Ne sykį jis jau turėjo panašių užsimojimų. — Įgėrus ir įspūdžių pilnam man drąsos netrūksta. Bet kaip bus pirmadienį?

Apšepęs žydas lėtai suko katarinkos rankeną, grodamas liūdną melodiją. Nuo miesto sodo kaštonų pakilo krankiantis varnų būrys.

Pro šalį pražingsniavo gimnazistė raudonu paltu. Vieną akimirką Marukui pasirodė, kad tai buvo Jūratė, lygiai tokia kaip seniau. Bet tai negalėjo būti ji.

— Na, bet pirmadienį tai tikrai. Kaip gi taip galima?

Ir jis nusvyravo žmonių pilna Laisvės Alėja. Pakilęs vėjas sklaistė jo apsiausto skvernus. Jis numetė uždegtą cigaretę ir ji nuskrido gatve, daužydamasi į šaligatvį ir berdama kibirkštis ant aptemusio grindinio.

Fone: „Išvakarėje", medžio raižinys ant drobės, 1970

ROMAS VIESULAS

gimė 1918 m. Latvijoje. 1949 m. baigė École des Arts et Métiers Freiburge. Studijavo Paryžiuje. Tyler School of Art, Temple University, Philadelphijoje, profesorius ir grafikos departamento vadovas. Gavęs Guggenheim Fellowshipus 1958, 1964 ir 1969 m., Tamarind Fellowship in Lithography 1960, Tiffany Fellowship 1962. Šiuo metu dėsto Romoje.

Dalyvavo daugiau negu trisdešimtyje Amerikos reprezentacinių ir tarptautinių parodų, jų tarpe Tarptautinėje Grafikos Parodoje Ljubljanoje 1959, 1961, 1965, 1969; Amerikos-Japonijos šiandieninės Grafikos Parodoje Tokyo 1967; Vancouver Print Tarptautinėje Grafikos Menų Bienalėj Krokuvoj 1966 ir 1968; Brooklyno Muziejaus „Du Dešimtmečiai Amerikos Grafikoje 1947-1968"; Whitney Museum of American Art Metinėje Parodoje 1966; „Amerikos Šiandieninė Grafika" Prancūzijoje ir Olandijoje 1960-61; Tarptautinėse Šiandieninės Spalvotos Litografijos Bienalėse, Cincinnati Art Museum, 1954, 1956, 1958; Trisdešimt Penktojoj Venecijos Bienalėj 1970; Trečiojoje Tarptautinėje Grafikos Bienalėje Krokuvoje 1970. Turėjo apie penkiasdešimt individualių parodų. Atstovaujamas apie šešiasdešimtyje nuolatinių grafikos rinkinių Europoje, Amerikoje, Azijoje ir Australijoje. Vėliausios premijos: Ketvirtojoje Grafikos Bienalėje Santiago 1970, Trečiojoje Grafikos Bienalėje Krokuvoje 1970 ir Tarptautinėje Grafikos Parodoje Catanijoje, Italijoje, 1970. Atstovaujamas: Weyhe galerijos New Yorke.

„Core, Goad, Treble-Two, V. Ussachevsky, Bulent Arel, Sylvano Bussotti ir Milton Babbitt yra iš serijos NOTES ON IMAGE AND SOUND, sukurtos Romoje 1965 m. Šioje serijoje buvo panaudotos penkios šių laikų modernių kompozitorių kompozicijos ir penki mano reljefai, kaip vaizdiniai atitikmenys jiems. Muzikinės kompozicijos paliktos originalioje formoje, tik atliktos baltame reljefe. Nors šitų kompozicijų garsinis įspūdis turėjo įtakos mano kūrybai šioje serijoje, bet bendrai kompozicijos buvo pasirinktos pirmiausia dėl vaizdinio elemento jose".

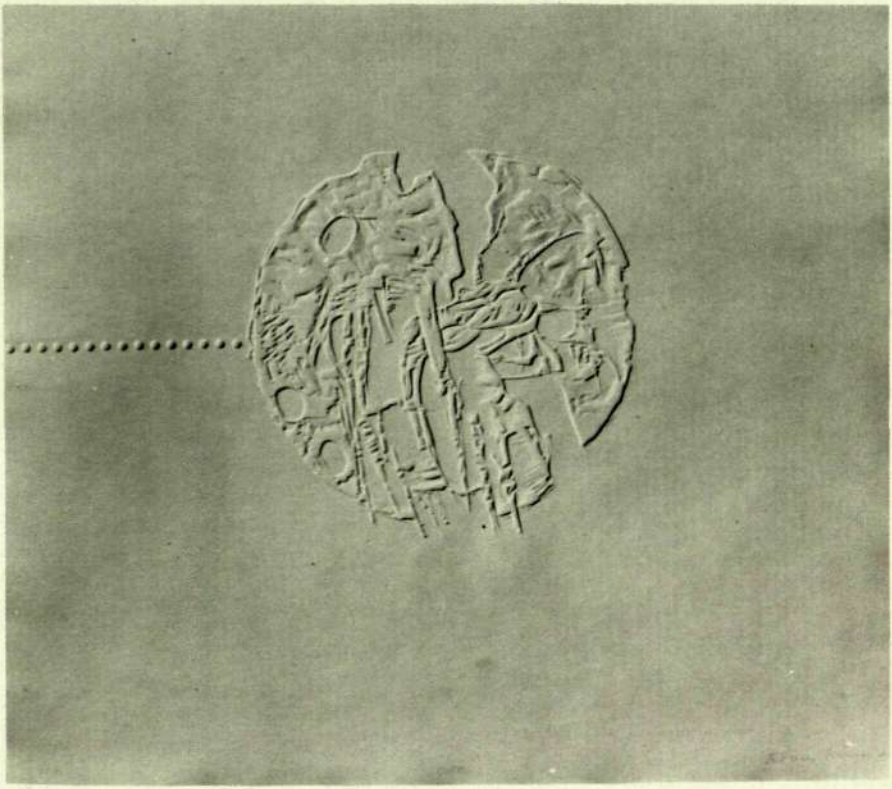

„Šerdis“, reljefas

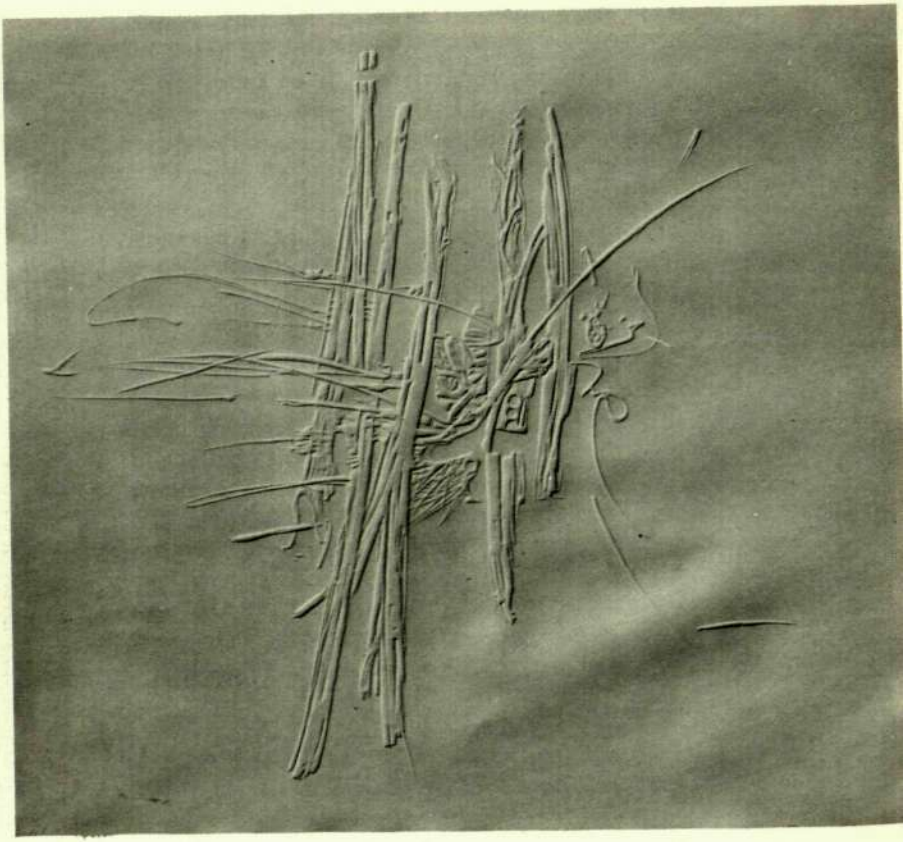

„Smogis“, reljefas

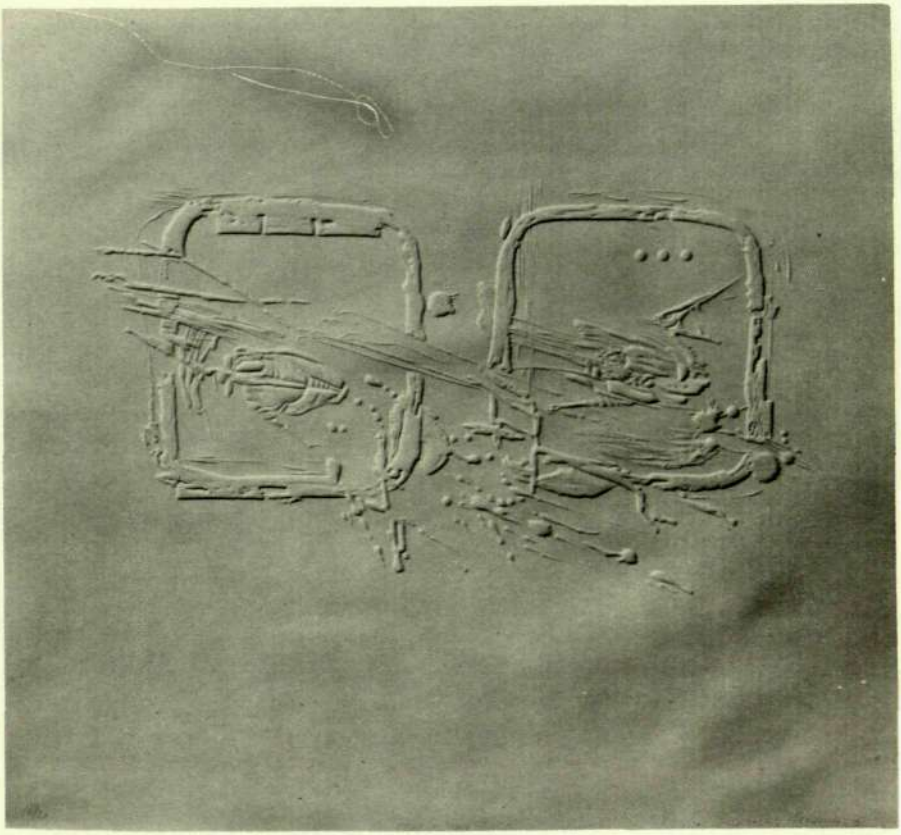

„Treble-Two“, reljefas

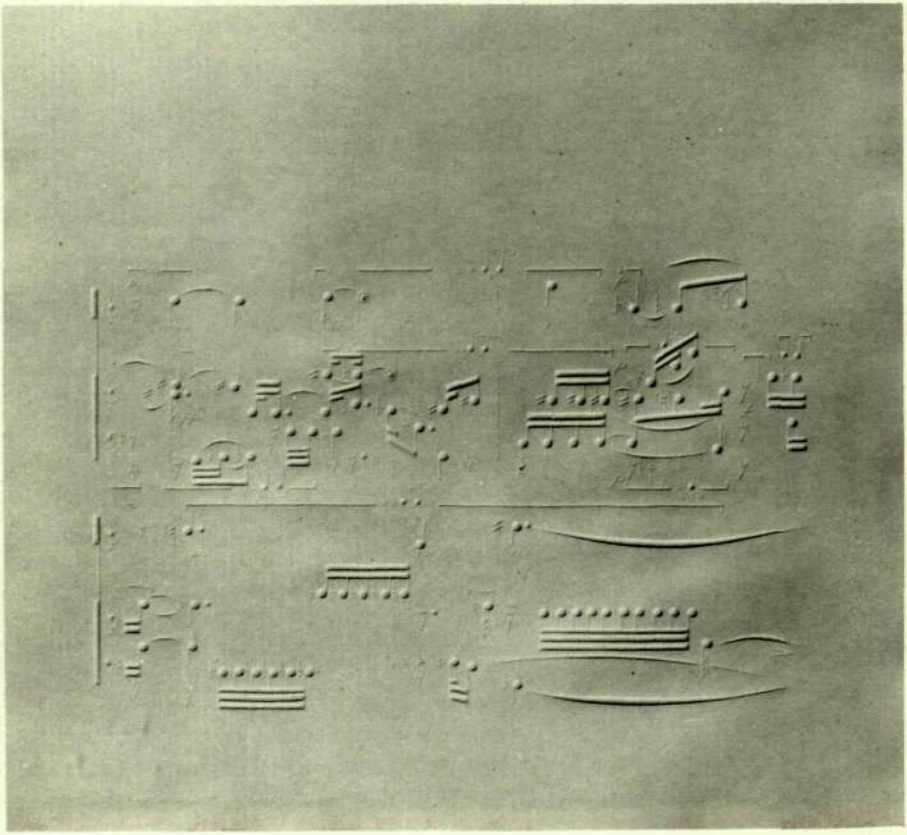

„Milton Babbitt — Philomel", reljefas

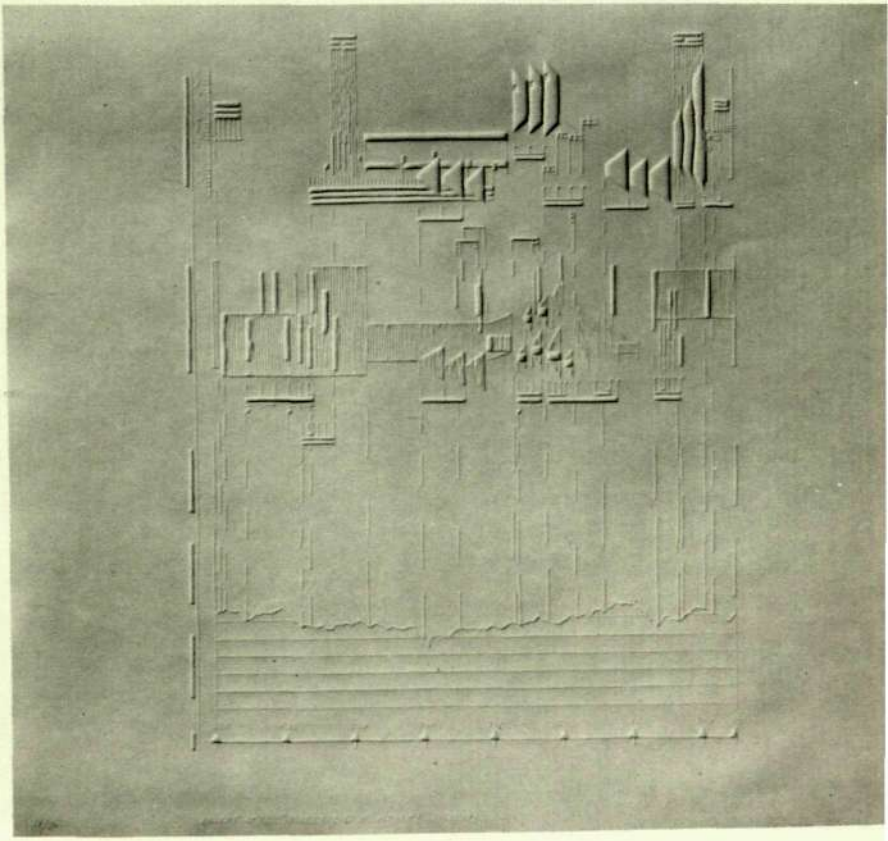

„Bülent Arel — Stereo Electronic Music #1," reljefas

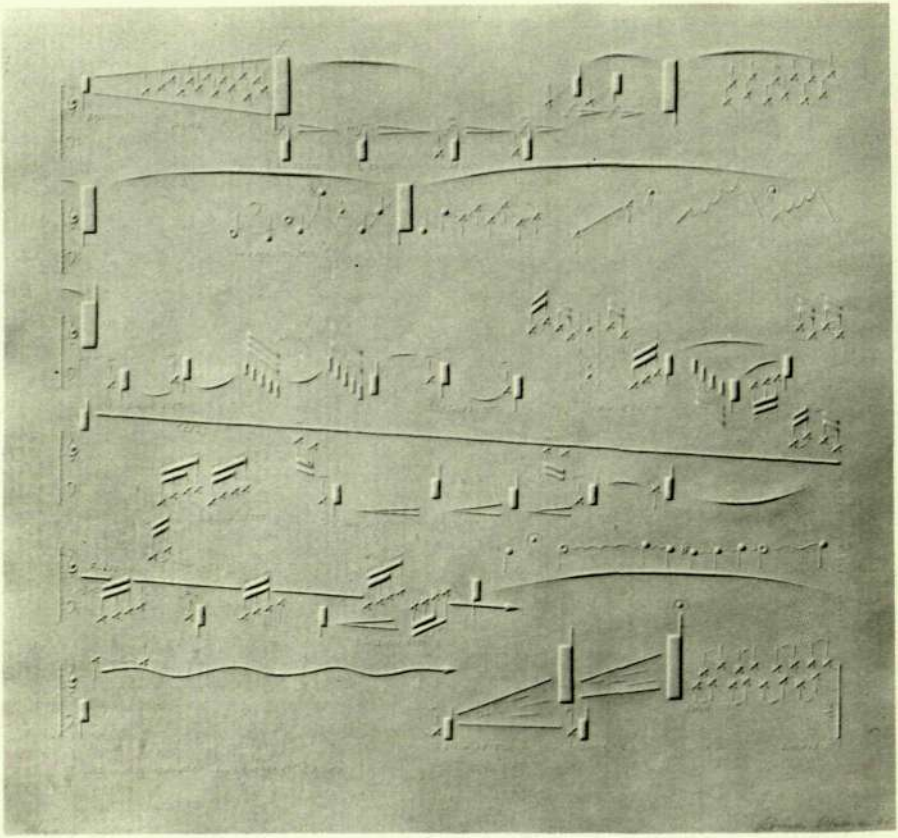

„Vladimir Ussachevsky — Metamorphoses“, reljefas

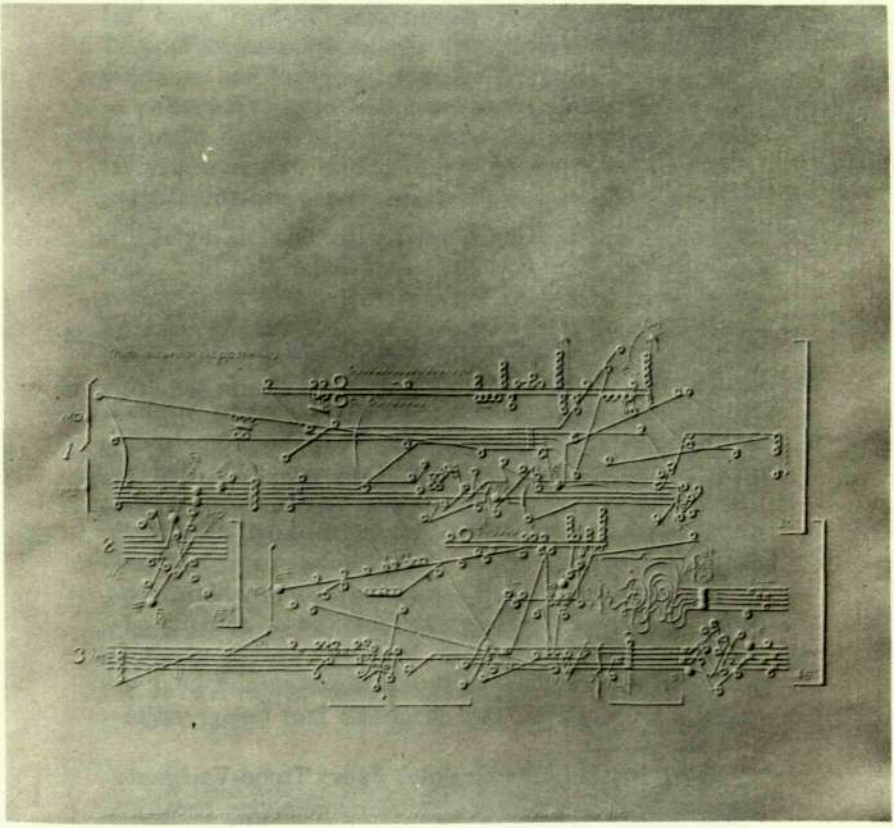

„Sylvano Bussotti — Piano Piece for David Tudor # 1", reljefas

J. TUMAS-VAIŽGANTAS — GYVENIMO KRITIKAS

VINCAS TRUMPA

I

Atrodo, visiems gana gerai pažįstamas Vaižganto, kaip deimančiukų ieškotojo, labai atlaidaus visokiems bedieviams ir mažadieviams, politiniams ir gal net moraliniams nukrypėlíams, dosnaus visiems, reikalingiems ir nereikalingiems, didelio pakantūno ir didelio humanisto paveikslas.*) Tokį paveikslą padėjo susikurti jo *Pragiedruliai*, jo literatūros istorijos paskaitos ir jo sangviniška asmenybė, kuri atsispindi daugumos atsiminimuose apie Tumą, kaip amžinai kažkur skubantį, basomis lakstantį panemuniais, ugningai kalbantį įvairiuose subuvimuose ar sakantį pamokslą Vytauto bažnyčioje. Jo anksti pražilę plaukai, gyvas veidas ir labai judri laikysena gerai tiko į tą paveikslą. Jo aukštaitiška prigimtis jam tiesiog neleido būti kitokiu.

Daug mažiau žinomas kitas Juozo Tumo-Vaižganto paveikslas, kaip gyvenimo kritiko, mokėjusio pasakyti aštrų kritikos žodį tiesiai ir atvirai, nepabūgusio nei didžiausių savo laiko galiūnų, nei Smetonos su Voldemaru, nei arkivyskupo Skvirecko su visa savo bažny-

* Truputį praplėsta paskaita, skaityta metiniame Santaros-Šviesos suvažiavime Tabor Farmoje 1970 m.

tine hierarchija, ypač nemėgusio viso to, kas visiems atrodė taip populiaru, nemėgusio mados, establišmento, tvarkos ir įstatymo. Šiuo atžvilgiu Tumas-Vaižgantas buvo maištininkas, beveik revoliucininkas. Šito Tumo-Vaižganto paveikslo mozaikines daleles susirandame kai kuriuose, ypač vėlesniuose, jo raštuose, jo publicistikoje, jo laiškuose, kurių, deja, dar tik labai maža dalis tebėra paskelbta. Tas antrasis paveikslas yra nemažiau tikras, kaip ir pirmasis, nors jis toli gražu nėra toks populiarus.[1])

Jeigu šie abu paveikslai iš tikrųjų yra realūs ir tikri, tad kyla klausimas: kaip tokius priešingumus suderinti viename ir tame pačiame asmenyje? Gal Tumas-Vaižgantas buvo Janusas, vieną veidą rodęs į vieną pusę, kitą — į kitą? Ne. Tumas-Vaižgantas buvo lygiai nuoširdus, kai jis džiaugėsi nors mažiausiais gyvenimo „diemenčiukais", kaip jis buvo nuoširdus, kai jis negailestingai čaižė visokias gyvenimo negeroves. Ir tai vienas kitam visiškai nesipriešino, ir tai visiškai galima buvo suderinti su pagrindiniu Tumo-Vaižganto nusiteikimu — jo optimizmu. Jo optimizmas buvo atremtas į įsitikinimą, beveik į tikėjimą, kad priešingumus reikia ir galima derinti, kad gyvenimas ir yra ne kas kita, kaip priešingumų derinimas. Tai, tarp kita ko, dr. Gintauto lūpomis, Vaižgantas dėstė jau savo *Pragiedruliuose* (1969 m. vilniškės laidos I t., 206-8 psl.).

1) Dar labai neseniai *Draugo* kultūriniame priede buvo priešpastatomas „atlaidusis Vaižgantas" ir „kietasis Jakštas". Dr. Jonas Grinius tame pačiame *Drauge* paskelbė ilgutėlį straipsnį apie „dėmes šviesioje Vaižganto kūryboje". Teisingai J. G. mano, kad ligi šiol per daug buvo keliamos šviesiosios Vaižganto kūrybos pusės, tačiau visiškai nesuprantama, kodėl aistrų, keršto, žmogžudysčių ir panašių reiškinių pavaizdavimą literatūroje reikėtų vadinti „dėme". Juk tada beveik visa Šekspyro kūryba būtų viena didelė dėmė.

Antanas Venclova savo įžangoje į naują *Pragiedrulių* laidą rašo: „Būdamas buržuazinis veikėjas ir rašytojas, Vaižgantas, žinoma, negalėjo teisingai pavaizduoti dviejų kultūrų — pažangiosios ir reakcinės — egzistavimo ir kovos lietuvių nacionalinėje kultūroje kapitalizmo sąlygomis“ (t. p., 16 psl.). Tai tik iš dalies teisinga. Visų pirma Vaižgantas, ypač savo vėlesniame periode, nieko taip labai nekritikavo, kaip suburžuazėjimo, užtat vadinant jį buržuaziniu veikėju ir rašytoju truputį prasižengiama su tiesa. Antra, savo *Pragiedruliuose* Vaižgantas vaizdavo paskutinio XIX amžiaus dešimtmečio ir pačios XX a. pradžios Lietuvą, kurioje tų tariamų dviejų kultūrų dar beveik ir nebuvo. Kad jis stovėjo pažangiosios Lietuvos pusėje, trykšta beveik iš kiekvieno *Pragiedrulių* puslapio. Neneigė Vaižgantas ir kovos momento, visą veikalą pavadindamas „kovos dėl kultūros vaizdais“. Tačiau, o tai, tur būt, svarbiausia, Vaižgantas kovą suprato ne taip, kaip kai kurie kairieji ir dešinieji ekstremistai, kuriems kova reiškė ir tebereiškia visišką savo oponento arba priešo sunaikinimą. Vaižgantui tokia kovos samprata tikrai buvo svetima, užtat jis į savo kovą dėl lietuviškosios kultūros bandė įtraukti ir sulenkėjusį dvarininką Sviestavičių ir konservatyvų kleboną Kumstevičių. Dr. Gintautas jų įtraukimu į tą kovą džiaugėsi, gal būt, labiau, negu tais kovotojais, kurie ir negalėjo nekovoti. Vaižgantas į tą kovą įtraukė ir žydus Zeligmaną ir Šumakerį, kas tiesiog buvo beveik negirdėta ano meto lietuvių literatūroje. Net toks liberalus galvotojas, kaip Vincas Kudirka, to nelabai galėjo suprasti. Vaižgantas tikrai gyvenimą suprato dialektiškai, hegeliška dialektikos prasme, nors nežinia, ar jis su Hegelio filosofija buvo bent kiek susipažinęs. Vaižgantui nebuvo pakeliui nei su kairiaisiais ekstremistais, kurie buržuazijos sunaikinime norėtų matyti proletariato pergalę, nei su dešiniais eks-

tremistais, kurie nekatalikų arba antikatalikų sunaikinime norėtų matyti katalikų bažnyčios pergalę. Kad šioji antroji alternatyva Vaižgantui buvo svetima, matytis ir iš to, kaip šviesiai jis pavaizdavo liuteronus Vidmantą ir jo dukrą. Priešingumų derinimas, o ne oponentų ar priešų naikinimas, buvo Vaižganto dialektikos pagrindinis teiginys.

Tai labai svarbu turėti galvoje kalbant apie J. Tumą-Vaižgantą, kaip apie gyvenimo ir visuomenės kritiką. Šiam klausimui mes ir pašvęsime šią savo paskaitą.

II

Vieną kartą kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas, kreipdamasis į jauną kunigą, rašė: „Jei nesi drąsus, kaip pridera Kristaus karžygiui, geriau užsirišk akeles tamsia skarele, idant nematytumei; jei ne, tai bent užsimerk: aš tave stumtelėsiu į pragarą, gyvenimu vadinamąjį". Tai buvo ne carinės priespaudos laikais, bet 1925 metais, krikščionims demokratams Lietuvą valdant. Jeigu anais senais gerais laikais Vaižgantui gyvenimas buvo pragaras, tai galima lengvai įsivaizduoti, ką jis sakytų šiandien, kada tą gyvenimą „papuošė" koncentracijos stovyklos, žiaurusis karas su atominių ginklų grybais, užteršta gamta ir ideologinis bei rasinis smurtas.

Tačiau kaip tada Vaižgantas tą jauną kunigėlį stūmė į tą gyvenimą-pragarą, taip ir mes šiandien iš jo negalime pasitraukti. Tai yra mūsų pragaras, ir tik mes patys galime iš jo ką nors geresnio padaryti. Tai yra mūsų moralinis įsipareigojimas. Vaižgantas buvo įdomus ypač tuo, kad jis to pragaro priežasčių ieškojo ne pas kitus, bet pas save, savo pačioje tautoje, net ir tada, kada toji tauta, rodos, buvo laisva ir nepriklausoma.

Be abejo, kaip kovotojas dėl šviesesnės Lietuvos, gyvendamas carinėje priespaudoje, Vaižgantas labai lengvai galėjo pasidaryti rusiškosios administracijos žandarų ir činovnikų — kritiku. Jis toks ir buvo. *Pragiedruliai* tuo atžvilgiu yra tikras kaltinamasis aktas. Bet tai buvo per daug lengvas uždavinys. Kas tik tų žandarų ir tos rusų biurokratijos nekritikavo! Vaižganto nuomone, tai nebuvo tiesioginis lietuvio aktyvisto uždavinys. Tegu tai daro patys rusai liaudininkai, socialdemokratai, eserai. Dėl tų žandarų tebūnie jiems gėda, ir kova su jais tebūnie jų moralinis įsipareigojimas. Kai anuos rusus pamėgdžiojant ėmė rastis Lietuvoje ir liaudininkų, ir socialistų, ir eserų, Tumui-Vaižgantui nebuvo pakeliui su jais. Jis nebuvo internacionalistas. Carai versti ir kelti revoliucijas buvo ne jo darbas. Tarpais jis net labai smarkiai išsibardavo su lietuviškaisiais internacionalistais, kam jie kiša nosį į ne savo reikalą. Bet kai 1919 m. pasklido gandas, kad mirė Vincas Kapsukas, Vaižgantas parašė labai šiltą nekrologą. „Tokio antro žmogaus, žinoma, ne komunisto, reikėtų dabartinei Lietuvai", sakė jis. Lietuvis revoliucininkas, lietuvis socialistas, lietuvis liaudininkas, net ir lietuvis komunistas — gerai, bet ne lietuvis internacionalistas. Vaižgantui niekados nekilo dilemos: Selma ar Dainava. Jis būtų pasakęs: ir Selma ir Dainava, kaip jūs jas suprantate, yra Amerikos barščiai ir tegu Amerika juos srebia. Nei gražiais pavadinimais, nei paštininkų, šaulių, birutiečių ar šatrijiečių pavadinimais jūs neperkelsite lietuviškosios dilemos į Ameriką. Lietuviška dilema yra kažkur ties Vilniumi arba Tolminkiemiu, nors ir kaip tu benorėtum tai ignoruoti. Tu, kaip išeivis, gali padėti man tą dilemą spręsti, bet tu negali jos spręsti už mane. Tik savajame krašte gyvendamas, gali spręsti savo krašto likimą.

Tiesa, vieną kartą Vaižgantas tapo Amerikos gyvenimo kritiku. Ir dar kokiu! 1911 m. jis kartu su kunigu Konstantinu Olšauskiu išvažiavo Amerikon aukų parinkti statomiems Saulės draugijos namams Kaune. Tačiau už 19.000 dolerių, kas tuo metu nebuvo jau tokia maža suma, Amerika nenupirko Vaižganto. Sugrįžęs į Lietuvą jis pavarė tokią agitaciją prieš Ameriką, kokios geresnės nesugebėjo duoti nei Uptonas Sinclairis savo *Džiunglėse*. „Jaunas tai kraštas", rašė Vaižgantas tada. „Bet kiek jau biaurių jo istorijos lapų! Rodos, patsai velnias Mefistofelis išsirinko tą šalį įrodyti svietui, kaip aukso stabas valdo jį". Ir toliau: „Visam šimtui metų praslinkus, į XX amžių įsivarius, baltaodžiai vis dar tebeužsimiršta ir gyvuliškai tebedrasko linčuoja šimtus tų pačių ‚juodukų', už kuriuos jų bočiai kraują liejo". Ir kreipdamasis tiesiog į eventualų emigrantą lietuvį, jis rašė: „Ne, balandėli — darbininke! Teka Amerikoje turtai-pinigai per tavo ūsus ir barzdą, bet visa nelaimė, kad ne į tavo ūsus ir barzdą, tik į kapitalisto nasrus".[2])

Daug karčios teisybės Vaižgantas pasakė apie gyvenimą Amerikoje, bet taikindamas tai ne pačiai Amerikai, kurią mokyti gyventi nebuvo jo tikslas, bet tam lietuviui vaikinui ar mergaitei, kurie svajojo apie Ameriką, kaip apie lengvo uždarbio ir laimės kraštą. Tuo laiku kasmet iš Lietuvos emigruodavo po 10-20 tūkstančių jaunuolių į Ameriką. Reikėjo juos truksluš sulaikyti, nes jie buvo baisiai reikalingi naujai atgimstančiai tėvynei. Užtat Vaižgantas ir paleido tą propagandos baražą prieš Ameriką. Didelė dalis tos Amerikos kritikos galioja ir šiandien: socialinės ir ekonominės nelygybės, materialistinio egotizmo, rasinės ir kitokios neapykantos problemos tebėra gyvos

2) „Ten gera, kur mūsų nėra: arba neapleiskime tėvynės!" 1912. Perspausdinta *Raštuose*, 17 t., 46-204 psl.

ir šiandien, nors ir padaryta nemaža pažangos palyginus su 1911 metais. Nėra abejonės, kad ir šiandien Vaižgantas nesidžiaugtų nei vienu lietuviu, kuris apleidžia savo kraštą. Į vieną J. Tumo-Vaižganto Amerikos kritikos bruožą ypač verta atkreipti dėmesį. Jis tada rašė: „Niekas nesigiria, jog tame ‚laisvės krašte' yra jisai laisvės prisigėręs ir ją pamėgęs". Gal ir giriamės mes šiandien, tariamai priklausydami laisvajam pasauliui, kurį, beje, be jokių kabučių rašome, tačiau daugumoje tikrai nesame nei tos laisvės labai pamėgę, nei juo labiau jos prisigėrę. Tiesa, nelinčuojame negrų, nes esame per daug silpni, bet su kokiu malonumu linčuojame savo brolį, jeigu tik jis išdrįsta truputį kitaip pagalvoti.

III

Nei carinės Rusijos, nei Amerikos kritika nebuvo Vaižganto, kaip gyvenimo kritiko, pagrindinis uždavinys, nes J. Tumas-Vaižgantas, kaip ir anksčiau gyvenęs Simonas Daukantas, buvo vienas iš tų nedaugelio, kurie dėl Lietuvos nelaimių nevertė bėdos nei ant lenkų, nei ant rusų, nei ant kitų kaimynų ar nekaimynų. Nelaukė jis iš niekur ir pagalbos. Ir tai buvo teisinga. Pagrindinis jo uždavinys buvo savo tautos ir savo krašto kritika, nes tik sava tauta yra atsakinga už savo krašto ateitį.

Įdomu, kad tas pat Vaižgantas, kuris labai kritiškais Lietuvai 1917 metais Petrapilio seime karščiau negu kas nors kitas, gynė Lietuvos nepriklausomybės idėją, pasidarė vienu aršiausių Lietuvos gyvenimo kritikų, kai toji Lietuva tapo nepriklausoma. Tur būt, daug nesuklysime pasakę, kad per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, ligi pat savo mirties, Vaižgantas buvo opozicijoje, ne pozicijoje. Net ir paėmus valdžią Antanui Smetonai, su kuriuo jį rišo ilga pra-

eities draugystė ir politinių filosofijų panašumas, jis pirmiausia susikirto su Augustinu Voldemaru, o paskum ir su pačiu Smetona, pats pasilikdamas su savo „mikro-visuomene", o Smetoną apkaltindamas „makro-diktatorybe".[3]) Žodžiu, Vaižgantas nepritapo nė prie vienos valdančiosios partijos Lietuvoje, užtat beveik niekados jis nebuvo vadinamojo establišmento gynėjas.

Gal dėl to ir Vaižganto šimtmetinė gimimo sukaktis lyg atžagaria ranka tebuvo paminėta, ypač čia, emigracijoje. Katalikams jis nepatinka dėl savo liberalizmo ir „liaksiškumo", tautininkams — dėl Smetonos makro-diktatorybės pasmerkimo, o visoms kitoms demokratinėms partijoms dėl savo demokratinės Lietuvos kritikos ir dėl susidėjimo su pažangiečiais ir tautininkais. Kažkaip neišpuola beveik tuo pačiu metu minėti ir Vaižganto šimtmetinę gimimo ir Steigiamojo seimo penkiasdešimtmetinę sukaktį.

Su Vaižgantu nelabai pakeliui ir dabartiniam Lietuvos establišmentui, nors Lietuvoje Vaižgantas buvo truputį šilčiau prisimintas, išleidžiant naują jo *Pragiedrulių* laidą ir net užsimojant pastatyti filmą iš jo *Dėdžių ir dėdienių*. Dabartinės Lietuvos kultūros ir literatūros tyrinėtojams turėtų būti malonu prisiminti, kaip čaižiai Vaižgantas kritikavo skubų Lietuvos suburžuazėjimą ir, aplamai, buržuazinę Lietuvą. Tačiau Vaižgantas, kritikuodamas nepriklausomą Lietuvą, visiškai nenorėjo jos griauti. Kaip ir aplamai jis nieko nenorėjo griauti, net ir carinės Rusijos. Jis buvo statytojas, ne griovėjas. Jis buvo už priešingumų derinimą ir lyginimą, jis buvo už tiltų statymą, o ne už užtvarų tvėrimą.

Vienu metu Vaižgantas buvo pradėjęs bendradarbiauti šiauliškėje *Kultūroje*, aiškiai materialistinės pa-

3) Ž. jo laišką P. Klimui, *Metmenys*, 19 t., 65 psl.

saulėžiūros ir kairiosios krypties žurnale. Dėl to baisiai sujudo Žemaičių vyskupijos vigilantai. Kunigas Tumas šiaušėsi ir spardėsi, bet iš dalies turėjo nusileisti. Savo rašte kurijai jis, tarp kita ko, pareiškė: „Ir viso mano gyvenimo tendencija — tiesti tiltą tarp vieno ir kito krypsnio inteligentų — yra davę, aš tai matau, labai dažnai geresnių rezultatų, negu šalinimasis arba brutalus prieštaravimas. Teorijoje griežtumai gerai, praktikoje tik aržumas".[4]) Ir tai nebuvo tik tušti žodžiai. Tik iš *Kultūros* leidėjų jis pasitraukė, o bendradarbiauti joje jis ir toliau neatsisakė.

Kai reikėjo, jis rado gerą žodį ir Vincui Kapsukui, o Mikalojumi Katkumi ir jo *Balanos gadyne* tiesiog žavėjosi, nors tas bedievybę ir socializmą buvo pažarstęs po visą Krakių valsčių.[5]) Vaižgantas išdrįso užtarti ir Kostą Korsaką, kai šis, dar gimnazistas būdamas, pakliuvo į kalėjimą už komunistinę veiklą. Kas šiandien tokios drąsos parodytų! Aplamai, Tumas-Vaižgantas buvo nuomonės, kad „kultūros darbe neišvengiamas bendradarbiavimas visokių partijų ir nuomonių žmonių". Gaila, kad to dar ir šiandien nesupranta kai kurie kongresų rengėjai ir jų vertintojai ir šiapus ir anapus.

Niekas taip labai neerzino Tumo-Vaižganto, kaip velniškai greitas nepriklausomos Lietuvos buržuazėjimas, biurokratėjimas ir valdininkėjimas. Jau 1921 metais *Lietuvių balse* jis įspėjo dėl per didelio inteligentijos suvaldininkėjimo, kuris grėsė visišku idealiz-

4) A. Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Čikaga, 1955, 316 psl.

5) Tai aš gana gerai žinau, būdamas iš gretimo valsčiaus ir pradžios mokyklos metus praleidęs Katkaus gimtinės pašonėje. Per paskutinius demokratinius rinkimus 1926 metais Krakių valsčius, tur būt, buvo vienintelis Lietuvoje, kur socialdemokratai gavo daugiausia balsų. Katkaus ažyteniškiai jau tada mokėjo apseiti „be bažnyčios, be altorių, be sumainymo žiedų".

mo išblėsimu. O „pilvui nurimus, lengviau ir dvasiai nurimti“, rašė jis.

Vaižgantas buvo vienas tų retųjų žmonių, kuris nemanė, kad Lietuvos nepriklausomybė buvo Dievo duota ir kad dėl jos nereikėtų nuolat rūpintis. Jau tada jį buvo apsėdęs rūpestis „dėl ateities, dėl mūsų laisvės, nepriklausomybės, dėl mūsų pažangos ir garbės“. Ir jis beveik desperatiškai apeliavo į Lietuvos buržuaziją, į valdininkus ir biurokratus: „paneikite tai, sakykite, kad aš meluoju“. „Ak, kaip man būtų miela, kad visi in gremio mūsų valdininkai sukiltų už tai prieš mane, kuo smarkiausiai išsipravardžiuotų spaudoje, net susitikę fiziškai mane užgautų, parodydami, jog aš klystu, šmeižiu, o jie nekaltai kenčia“.[6])

Niekas tada neapdaužė Vaižganto ir niekas neįrodė, kad jis melavo. Ir vis rečiau girdėjosi kritiški balsai dėl Lietuvos laisvės, nepriklausomybės ir ateities. Vis labiau ją palikome Dievo ir vadų valiai. O be kritiškų balsų tautai ir valstybei labai nesunku nueiti klystkeliais.

IV

Prieš keletą metų, kalbėdamas iš tos pačios vietos, J. Tumą-Vaižgantą pavadinau kairiuoju. Už tai gavau pylos iš mūsų kairiųjų, tebesispiečiančių aplink *Varpo* žurnalą. Gal tai ir per drąsus buvo pavadinimas, nes tas pats Vaižgantas yra nemaža karčių žodžių pasakęs apie kai kuriuos kairiuosius. Šiandien kai kas, gal būt, geriau jį norėtų pavadinti revizionistu. Mat, naujoji Amerikos kairė, atrodo, išgąsdino ir pačius drąsiausiuosius kairiuosius.

Man vis dėlto geriau patinka kairiojo vardas, jeigu ne dėl ko kito, tai bent dėl to, kad jis toks lietuviš-

6) *Raštai*, 4 t., 7-8 psl.

kas ir taip giliai įaugęs į Lietuvos žemelę. Kad šiandien nėra kairiųjų nei čia, emigracijoje, nei ten, Lietuvoje nieko nereiškia. Tai tik laikinas ir visiškai nenormalus reiškinys. Atsiras jų ir čia ir ten, dėl to kad pats gyvenimas negali išsiversti be kairės. Gyvenimas nėra greitkelis, kuris niekur nesišakoja, gyvenimas yra kryžkelė, kurios viena šaka būtinai veda į kairę.

Pagrindinis kairiojo bruožas yra nepasitenkinimas esama padėtimi ir noras ją pakeisti. Kairysis privalo būti nepatenkintas net ir tuo atveju, kada kairieji sėdi valdžioje, arba kada kairieji sudaro vadinamą establišmentą. Kitaip atsirastų pavojus, kad kovos su pozicija uždavinys pakliūtų į reakcijos rankas. Taip, iš dalies, atsitiko Lietuvoje 1926 metais, taip atsitiko Vokietijoje ir Ispanijoje kiek vėliau. Jokia valdžia nėra tokia gera, kad jos negalima būtų kritikuoti, kad prieš ją nereikėtų organizuoti opozicijos. Net ir Griniaus-Sleževičiaus valdžią buvo galima ir reikėjo kritikuoti, nors to dar šiandien daug kas iš vadinamųjų kairiųjų nenori prileisti. Žinia, šėtonas net ir rojuje stengėsi sukelti nepasitenkinimą ir visiškai sėkmingai. O žmogiškoji tvarka niekados negali būti tokia tobula, kaip dieviškoji tvarka.

Kai kas gal paklaus, ar tai, ką mes čia sakome, nėra opozicijos dėl opozicijos skatinimas, ar tai nėra suteikimas kairei tiktai griaunamojo, vadinas, iš esmės neigiamo vaidmens? Nepasitenkinimas, kritika ir opozicija nebūtinai turi būti neigiama. Iš antros pusės, kiekviena kūryba yra tam tikras neigimas. O kas išdrįstų tvirtinti, kad, pavyzdžiui, ir dabartiniame amerikiniame gyvenime nieko nebūtų, dėl ko reikėtų reikšti nepasitenkinimą, ką reikėtų kritikuoti. Ir tai ne tik Indokinijos karas. Kas taip galvotų, tas būtų už vis daugiau teršiamą ir užterštą orą ir vandenis, už visišką kultūrinio ir intelektualinio gyvenimo su-

biznimą ir t.t., ir t.t. Dirva opozicijai ir kairei Amerikoje yra labai plati.[7])

Savo laiko ir savo problemų rėmuose toks kairysis buvo ir Vaižgantas. Jis toks jau buvo, būdamas žalias Žemaičių kunigų seminarijos klierikas, parašęs labai aštrų rašinį prieš baudžiavinę santvarką. Tada tai seminarijos inspektorius prelatas Edvardas Barauskis, tarp kita ko buvęs vyskupo Valančiaus sekretorius, jį smarkiai išbarė ir pasakė: „Juk taip anarchistai terašo". Ir bandė įrodyti, kad baudžiavos laikais mužikui buvo daug geriau gyventi negu baudžiavą panaikinus. Panašiai kaip šiandien visokie Wallace'ai ir Maddoxai bando įtikinti, kaip viskas gera ir gražu buvo Pietuose, kol nepasirodė Kingai ir kiti pilietinių laisvių kovotojai. Jaunasis klierikas Tumas garbingajam hierarchui atsikirto: „Gal būt, vis dėlto nei aš, nei mano tėvai, nei mano dėdė nebenorėtume, kad tie laikai sugrįžtų". Tai buvo iš esmės kairiojo atsakymas, kuris žiūri į ateitį, o ne į praeitį.

Toks kairysis Tumas buvo ir kunigu tapęs ir pradėjęs leisti *Tėvynės sargą*, kurį Mykolas Roemeris visiškai teisingai pavadino kairiųjų katalikų žurnalu. Kairysis Vaižgantas buvo dėl to, kad jis kovojo su tuolaikine katalikų bažnyčios hierarchija, su jos prolenkiška politika, su jos abejingumu ir net priešiškumu tautiniam judėjimui. 1905 m. jis rašė savo konfratrui Aleksandrui Dambrauskui - Jakštui: „Vergai esame kits kito: kamendoriai klebonų, klebonai džiakonų, džiakonai kanauninkų, pralotai vyskupo. Aš baigiu trokšti šitoje garbingoje atmosferoje".[8]) Dar

7) Simono Kudirkos atvejas aiškiai rodo, kas atsitinka net su kariniais daliniais, kai juose įsiviešpatauja prisitaikėliška dvasia. Tai yra tokia gėda, kurios ilgai nepavyks nusiplauti. Ką prieš tai reiškia papūgiškas šnekėjimas apie laisvuosius vakarus ir demokratiją?

8) Merkelis, *op. cit.*, 152 psl.

ilgai reikės trokšti vaižgantiško tipo katalikiškai kairei toje „garbingoje" atmosferoje, mažne ligi Jono XXIII laikų. O Amerikoje dar ir šiandien daug kas joje tebetrokšta.

V

Tai toli gražu nereiškė, kad J.Tumo-Vaižganto kritikos išvengė kairė. Nemėgo Vaižgantas pozicijos, nemėgo pozos ir mados. Kai gyvenimas pakrypdavo per daug į vieną pusę, kai kas nors pasidarydavo per daug populiaru, jis kažkaip gal nesąmoningai nusigręždavo į kitą pusę. Gal tik vieną kartą, pačios Lietuvos nepriklausomybės pradžioje, jam grėsė pavojus tapti pozicijos žmogumi. Jis tada buvo kviečiamas į beveik visų organizacijų komitetus, renkamas garbės nariu, vienu metu jis net sutiko, Vlado Putvinskio kviečiamas, būti oficialaus Šaulių sąjungos organo *Trimito* redaktoriumi. Tada tai atsirado Vaižganto kulto pavojus, tada tai kairioji rašytoja Gabrielė Petkevičaitė ir rašė: „Mano nuomone, jaunuomenė dabar, Krėvės, Vaižganto raštais penima, visai idealizmo nustojo... turime karjeristų kartą".[9])

Tačiau Vaižganto atžvilgiu tai tebuvo reta išimtis. Šiaip jau iš prigimties jis buvo opozicininkas. Tarpais jis gana griežtai atsisukdavo prieš kairiuosius, kai tik tas kairumas pasidarydavo mada arba fetišu. Bene pirmą kartą jis pakėlė balsą prieš tai dar pačioje XIX-XX amžių sąvartoje, kai Lietuvoje, kaip koks prerijų gaisras, ėmė sklisti socializmo idėjos, kai, anot Maironio, net piemenys po kaimus ėmė šnekėti apie Marksą. Iš to paties šaltinio tada gimė ir „Lietuvos nepri-

9) G. Petkevičaitė-Bitė, *Laiškai*, Vilnius, 1968, 228 psl. Niekados nemaniau, kad kada nors V. Krėvė-Mickevičius būtų buvęs toks populiarus ir kad ir jam būtų grėsę tapti establišmento žmogumi.

gulmystės" idėja. Nors tuo metu nereali tai buvo idėja, bet demagogiškai labai patraukli, kurią dar visokio plauko socialistai bandė susieti su kova prieš bažnyčią. Tada tai *Tėvynės sarge* Vaižgantas smarkiai išsibarė, laikydamas tą „neprigulmystės" idėją tuščią svajone ir grasindamas jos šalininkams ir puoselėtojams knyslę sumalti.

Daug kas vėliau iš to bandė pasidaryti išvadą, kad J.Tumas-Vaižgantas buvo carinės valdžios pataikūnas ir prisitaikėlis. Tai nebuvo tiesa. Iš tikrųjų, jis tada galvojo, kad reformų ir nekruvinos revoliucijos keliu buvo galima daugiau pasiekti, negu madingais, bet nerealiais socialistiniais šūkiais. Priešingumų derinimas, o ne vieno priešingumo bandymas užmušti kitą priešingumą, buvo Vaižganto gyvenimo filosofijos taisyklė. Kad šiuo atveju Vaižgantas taip pat nelabai klydo, netrukus įrodė tie patys socialistai, kurie jau 1907 m. Lietuvos „neprigulmystės" reikalavimą išmetė iš savo partijos programos, o 1917 m. demonstratyviai pasitraukė iš Petrapilio seimo, kai šisai priėmė rezoliuciją, aiškiai reikalaujančią Lietuvai nepriklausomybės. Ir tada Tumas-Vaižgantas ištarė labai reikšmingus žodžius: „Aš greičiau kairysis, ne vidurinis; gal į socialistus linkęs, gal į komunistus; ar aš žinau... Tačiau aš negaliu būti tųjų tarpe, kurie drįsta tokį didelį tautos darbą ardyti, vien dėl to, kad tas darbas ne jų vaga, kol kas, eina".[10]) Iš Tumo pusės tai nebuvo pozicijos gynimas, ypač Petrapilyje. Priešingai, pozicija tada buvo kaip tik su ta revoliucine banga, kuri tuo metu, atrodė, tuojau užlies visą pasaulį. Vėl Vaižgantas gal būt, nesąmoningai jautė, koks nuobodus būtų pasaulis, jeigu bent kokia idėja jame absoliučiai įsigalėtų.

10) Merkelis, *op. cit.*, 235 psl.

Kitą kartą, kada Vaižgantas išdrįso pakelti balsą prieš tai, kas buvo baisiai populiaru, tai buvo pravedant žemės reformos įstatymą. Rodos, tokiam liaudies vaikui, tokiam baudžiavos priešui, ir tokiam antilenkininkui, koks buvo Vaižgantas, žemės reforma turėjo būti labai arti širdies. Ir staiga jis pasisako prieš ją. Kaip tokį paradoksą suprasti, kuo jį galima paaiškinti? Juk tada dėl žemės reformos varžėsi beveik visi, kiekvienas norėdamas ją kaip galima greičiau ir kaip galima griežčiau pravesti. Krikščionys demokratai, Mykolo Krupavičiaus tipo, lenktyniavo su liaudininkais ir socialistais, kurie jau tada siūlė visiškai panaikinti žemės nuosavybę. Ir vis tai darbininkų, bežemių ir mažažemių labui, vis tai liaudies gerovei. Nieko nėra lengviau, kaip sujudinti mases plėšti svetimą turtą. Tada tai J. Tumas-Vaižgantas ir išėjo į kovą prieš tuos „fetišus", kuriuos ant altoriaus „iškėlė Marksas, užkerėjo bolševikai ir dabar minias hipnotizuoja krikščionys demokratai" (*Raštai*, 3 t., 251 psl.). „Kas nugis ta liaudimi nesideda!", rašė tada Vaižgantas. „Didžiumiečiai (suprask, bolševikai), mažumiečiai, liaudininkai baltieji, buržujais šaukiamieji, krikščionys taip sau ir krikščionys demokratai, — visi, visi nė duonos kąsnelio nenuryja, nepasiklausę liaudies". Ir toliau ne be ironijos tas pat Vaižgantas: „O jei ir nuryja ar automobiliu pavažinėja, tai gink Dieve, ne sau, tik vis tai vienatinei meilužei (liaudžiai) tarnaudami" (*Raštai*, 3 t., 32 psl.). Iš tikrųjų tada Krupavičius ir vežiojo Stulginskį automobiliu, norėdamas įtikinti pastarąjį, kad žemės reforma buvo reikalinga. Sąjūdis dėl žemės reformos tada Lietuvoje truputį primine dabartinį sąjūdį Amerikoje dėl civilinių teisių. Kaip tada kiekvienas stengėsi įrodyti, kaip jis mylėjo bežemį ir mažažemį, taip dabar kiekvienas stengiasi įtikinti, kaip labai jis myli negrą. Bet ar iš tikrųjų taip buvo ir taip yra?

Kritikavo Vaižgantas žemės reformą ne todėl, kad jis būtų buvęs prieš liaudį, prieš darbininkus, bežemius ir mažažemius. Kritikavo jis tai dėl to, kad jis tame tematė tuščius žodžius, madą, fetišizmą. „Bus laikas, kada Tautos Pažanga (partija, kuriai tada Vaižgantas priklausė), mokės ir galvą padėti už skriaudžiamųjų teises", rašė tada daugiau savo negu partijos vardu Vaižgantas. Deja, tas laikas neatėjo, o Tautos Pažangos partija išvirto gana reakcinga tautininkų partija, kuri buvo dažnai kurčia skriaudžiamųjų teisėms ir iš kurios J. Tumas-Vaižgantas pasitraukė pirma, negu ji suspėjo atsisėsti į valdžios balną.[11])

Kad ir to visuotino susiliaudinimo atveju Vaižgantas daug neklydo, parodė visiškai netolima ateitis. Tie visokie „raudonieji liaudininkai" nepriklausomoje Lietuvoje taip greitai suponėjo ir suburžuazėjo, kad dažnai nei akių nei ausų nebedrįso parodyti tarp darbininkų arba kaime. Ir J. Tumas-Vaižgantas savo ir visų jų vardu rašė: „Mes, inteligentai, vis smarkiau šaukdami apie nepaprastą tiesiog savo demokratingumą, iš tikrųjų, vis toliau toliau randamės nuo to deivinamojo demoso, tos mūsų liaudies, juodadarbių... Socialistai taip pat suponėjo, kaip ir komunistų mandarinai komisarai" (*Raštai*, 4 t., 16 psl.). Ir tai buvo šventa teisybė. Kažin, ar tie Vaižganto žodžiai netiktų ir dabar, vienai ir kitai tvoros pusei.

VI

Tie keletas faktų ir ypač tie atviri ir tiesūs žodžiai iš Vaižganto lūpų, man atrodo, neduoda pakankamai pagrindo laikyti J. Tumą-Vaižgantą „mūsų klasiniu priešu", kaip kalbėjo savo metu jo draugas Vin-

11) Keistoka, kai ką tik pasirodęs žurnalas *Naujoji viltis* savo įžanginiame cituoja J. Tumą-Vaižgantą. Nieko Vaižgantui nebūtų taip svetima, kaip *Naujosios vilties* dvasia.

cas Kapsukas, arba „lietuvių buržuazijos ideologu", kaip šiandien skelbia prof. Jonas Zinkus[12]), juo labiau „buržuazijos aukštintoju, jos adoratoriumi, jos dainiumi", kaip rašo *Pragiedrulių* įžangoje Antanas Venclova,[13] arba žmogui, pilančiu „vandenį ant reakcijos malūno", kaip išsireiškia Domas Šniukas.[14]) Būdamas buržuazijos ideologu, Vaižgantas nebūtų taip labai smerkęs mūsų inteligentijos suburžuazėjimo ir suponėjimo.

Visi tokie ir panašūs epitetai, segiojami šiandien Vaižgantui, galėtų būti pateisinami tik tuo atveju, jeigu klasinio priešo, buržuazinio ideologo ir reakcininko sąvokas taip išplėstume, kaip tai bandė padaryti Stalinas savo trumpajame VKP(b), istorijos kurse. Bet tada kažin ar daugelis dabartinių rašytojų, intelektualų ir mokslininkų taip pat nebūtų paskelbti klasiniais priešais, buržuaziniais ideologais arba reakcininkais. Žinia, kaip Leninas išbarė visus tuos, kurie Tolstojų norėjo įrikiuoti į klasinių priešų eiles. Manytume, kad lietuviškasis Leninas gerokai turėtų išbarti visus tuos, kurie norėtų Tumą-Vaižgantą įrikiuoti į klasinių priešų, buržuazinių ideologų arba juoba į reakcininkų eiles. Koks buržuazinis ideologas būtų galėjęs pasisakyti prieš visų suburžuazėjimą ir suponėjimą, arba koks reakcininkas galėtų taip pulti klebonijas, prieš kurių puikumą kaimiečių lūšnos atrodžiusios kaip vištų užpakaliai, pašiurpę prieš vėją. Koks reakcinin-

12) J. Zinkus, „Vaižgantas-kunigas ir Vaižgantas-žmogus", *Komunistas*, 1969, Nr. 9.

13) Apie tą patį Tumą-Vaižgantą tas pat A. Venclova visiškai kitaip rašė *Švietimo darbe* 1929 metais, Vaižganto šešiasdešimtmečio proga. Nežinau, aš Venclovos nepažįstu, bet spręsdamas iš Pulgio Andriušio prisiminimų, laikyčiau jį didesniu buržuazijos aukštintoju, negu Vaižgantą.

14) D. Šniukas, "Toks buvo Vaižgantas", *Literatūra ir menas*, 1969.9.20.

kas reikalautų, kad klebonijos būtų apstatytos „prieglaudomis našlaičiams, prieglaudomis palieguosiems beduoniems, liaudies namais... amatų mokyklomis". Vaižgantas buvo visiškai teisus sakydamas, kad tokiu atveju net bolševikas neišdrįstų kunigo pavadinti buržujumi. Juo labiau tas bolševikas neturėtų laikyti paties Vaižganto buržuazijos ideologu arba dainiumi. Tarp kita ko, Vaižgantas ir pats savęs nelaikė jokiu dainiumi.

Iš antros pusės, koks vandens pylėjas ant reakcijos malūno galėtų taip aštriai kritikuoti savo bažnytinę hierarchiją, kaip tai pakartotinai darė Vaižgantas. Tame pačiame *Literatūros ir meno* numeryje, kuriame tilpo anas visais atžvilgiais įdomus ir geras Domo Šniuko straipsnis, yra atspausdintas laiškas J. Lindei-Dobilui iš 1932 metų, vadinas, vos metai prieš Tumo mirtį. Iš to laiško kalba greičiau koks nors Jonas XXIII, o ne reakcininkas. O gal ir Jonas XXIII buvo reakcininkas? Tada, žinoma, vėl reikėtų grįžti į aną baisiai plačią reakcininko, klasinio priešo ir buržuazinio ideologo sampratą.

Tiesa, tame pačiame laiške Lindei-Dobilui Vaižgantas kritikavo naująsias literatūrines sroves, kaip trečiafrontininkus ir keturvėjininkus, ne dėl jų naujumo ar pažangumo, bet dėl to, kad, anot Vaižganto, jie kalbėjo daugiau iš mados, o ne iš širdies. Ir šiuo atveju Vaižgantas daug neklydo. Iš tikrųjų, tuo metu buvo apsėdęs savotiškas šišas kurti naujus sąjūdžius ir naujas sroves. Dažnai nerimtai, dažnai karščiuojantis. Atsakydamas į *Naujosios romuvos* anketą Vaižgantas tada ištarė, tur būt, dažniausiai kartojamus žodžius: „Jei kas po savim pašlapina, tai dar ne srovė; srovė teka ir neša". (*Raštai*, 19 t., 1933, 93 psl.).

Savo gana įžvalgioje Vaižganto charakteristikoje tas pat Domas Šniukas, tarp kita ko, sako, kad nebūtų

prasmės svarstyti, kuo Vaižgantas būtų buvęs „socializmo sąlygomis“. Kodėl ne? Kiekvienu atveju jis nuo jų nebūtų bėgęs, kaip jis nebėgo nuo Vinco Kapsuko vyriausybės 1919 metais. Vaižgantas visados pasiliko su savo tauta ir su savo liaudimi, ir jis visados pasiliko Vaižgantas. Jis pasiliko Vaižgantas buržuazijos sąlygomis, jis pasiliktų Vaižgantas ir socializmo sąlygomis. Jis būtų toks pat kritiškas, toks pat pažangus, toks pat liaudiškas, toks pat kairysis. Kad socializmas galėtų tikti Vaižgantui, negali būti nei mažiausios abejonės.

Bet ar socializmui tiktų Vaižgantas, tai jau kitas klausimas, į kurį atsakymas ne nuo Vaižganto priklausytų. Tai priklausytų nuo to, kaip pats socializmas būtų suprastas. Žinoma, jeigu socializmas būtų suprastas taip, kaip jį suprato siaurasis VKP(b) partijos kursas, Vaižgantui tokiame socializme nebūtų vietos. Bet socializmas, kuris ne tik nebijo, bet kuris dar ir skatina kritiką, Vaižgantui labai tiktų, nes jis, visų pirma, ir buvo gyvenimo ir visuomenės kritikas. Ypač Vaižgantui tiktų socializmas, kuris stovi už tiltų statymą tarp įvairių kultūrų ir įvairių politinių, socialinių ir ekonominių sistemų. Socializmas tik turėtų žengti dar vieną žingsnį. Jis turėtų būti ir už skirtingų pasaulėžiūrų derinimą, nes to iš jo reikalauja teisingai suprasta dialektika, arba, jeigu norite, egzistencinė gyvenimo samprata. Atominiame amžiuje, berods, kitaip ir būti negali. O kaip tokiam amžiui būtų reikalingas J. Tumas-Vaižgantas, tas idealusis priešingumų derintojas.

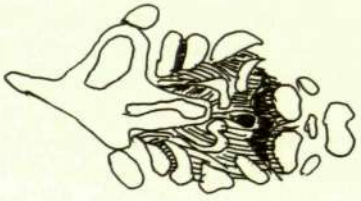

NEKROLOGAS GIMTOJO KAIMO GAIDELIUI

ANTANAS GUSTAITIS

Gieda gaideliai — tu negiedosi
Meilės nei kerštо žygių smarkių:
Puošnų į lėkštę tave deduosi,
Koją ragauju — sparno verkiu.

Lesęs neleseęs, gairintas vėjų,
Pirmas prieš aušrą tu prabilai, —
Ir vėl senoliai baudžiavą ėjo,
Kluone kalbėjo jų spragilai.

Skelbei adventą, laiką rarotų,
Snaudėm per maldą — tu nemigai, —
Turguj parduotą močių skarotų
Glostė ir žydai ir kunigai.

Kėlei su saule laisvą artoją,
Dainos minėjo tavo vardus, —
Niekas pasauly nesikartoja:
Vakar garbingas — šiandien gardus...

NOSYS

Sakėm rašėm: gyvenime klosis,
Sveikins laisvė, brolybė, draugai,
O sutiko vien šnirpščiančios nosys,
Suraitytos kaip jaučio ragai.

Nosys ilgos, raudonos, nušalę,
Nosys aštrios kaip durklo galai,
Nosys rūsčios, nukrypę į šalį,
Ar įdėtos į žmogų kvailai.

Nosys plokščios, su užkirstu randu
Kiaulės veide žudiko tautos
Ir nervingos, kol auką suranda,
Prisiglaudę prie nosies kitos.

Nosys gobšų, iš akmenio kaltos,
Nosys žalios nuo vyno svaigaus
Ir ant morų — nabašninkų baltos,
Atsigrįžę į žydrį dangaus...

NES BŪNA GRAŽIOS JIEVOS DUKROS

Iš „Vieverių kronikų"

KAZYS ALMENAS

Daug pamokančio yra surašyta gerojoj knygoj.

Per moterį kadaise žaltys sugundė Adomą, per moterį prarado akis Samsonas ir galvą Holofernas, per moterį pametė protą karalius Dovydas ir moteriai rašė psalmes karalius Saliamonas, pamiršęs net Jehovą Visagalį. Tiesa, atleido moteriškas nuodėmes Magdalenai Kristus, bet Kristus buvo Dievo Sūnus. Jo apaštalas Povilas giliau atjautė Adomo palikuonių žemiškas silpnybes. „Geriau yra vesti negu degti", rašė jis kartaginiečiams. Gal rašė pavėluotai, nes jau daugiau kaip pusantro tūkstančio metų virš Kartaginos vėjas smėlį žarsto...

Nors šiaip patarimas geras, tik kad jo pritaikymas neretai didelius sunkumus sudaro. Su šiais sunkumais, be abejo, ir apaštalas Povilas savo laiku susidūrė, tenka tad tik apgailestauti, kad jis, kaip ir kiti po jo, nerado jiems priimtino sprendimo.

Nes degti gali daug, o vestis — tiktai vienas.

* * *

Graži buvo Barbora Mingidauskaitė.

Jos krūtys buvo kaip dvi į miško properšą įšokusios liaunos stirnos, jos oda buvo baltesnė už alabastrą, o akys skaidresnio melsvumo už pirmas, dar tarp sniego pražydusias, žibuokles.

Graži buvo ji, ir degė dėlei jos tikrai ne vienas. Atkakliausias iš šių, be abejo, buvo jaunasis bajoras Aldarykas Narbutas. Narbutas buvo dvidešimt trijų, tiesus kaip uosis, plataus, atviro veido ir kupinas jaunatviškos aistros bei senos Narbutų giminės garbės jausmo. Atkaklumo reikėjo Narbutui, nes vilčių vesti gražiąją Barborą jam buvo itin maža. Be seno, garbingo vardo, karštos jaunystės ir vienintelės šėmos kumelės jis nedaug ką daugiau ir teturėjo. Toli gražu tai nepakankamas turtas norint vesti jaunąją pono Mingidauskio dukrą.

Daugiausia vilčių tą dukrą laimėti vylėsi turys Servainis Kmita. Ir tai ne be pagrindo. Jo Mylista Kmita turėjo trijų kaimų dvarą į Kėdainių pusę važiuojant, turėjo jis svarbių giminių, kaip, pavyzdžiui, Rūgalių dvaro poną, brolį Jonušą, užtat jo balsas atitinkamai svėrė ir Kauno pavieto seimeliuose. Kmita buvo neseniai kliudęs keturiasdešimtį, buvo neaugštas, bet užtai bajorui pritinkančio plataus stuomens, raudono veido ir turėjo savimi pasitikinčio pono povyzą. Tiesa, viso to gal tinkamai ir neįvertino gražioji Barbora, bet jaunų merginų skoniu pasikliaut sunku, užtai sugebėjo tuos privalumus įvertinti Jos Mylista ponia Mingidauskienė. Šitai ir buvo svarbiausia, nes su ponios nuomone pasistengdavo sutikti ir Jo Mylista Klemensas Mingidauskis.

— Vyras tai neblogas, Madam, — pritarė žmonai Jo Mylista. — Turtų turi, įtakos... Gal truputį, Madam, elegancijos lyg trūktų...

— Negaliu suprast, ką sakote, Pone. Jis dieviškai mandagus...

— O taip. Bet mandagumas dar ne elegancija, Madam. Štai, kai vakar grojau Pergolesį...

— Oi, jau leiskite geriau man spręst apie eleganciją! Manyčiau, kad tam turiu daugiau duomenų... — Trūktelėjo savo baltais pečiais ponia.

— Brangiausioji, esi elegancijos pavyzdys! — Skubėjo sutikt Jo Mylista.

— Ir aš sakau, jis tiesiog dieviškai mandagus. Bendrai, puikus vyras!

— Aš nesiginčiju, visai ne! — Pasidavė ponas Mingidauskis ir įbedė žvilgsnį atgal į gaidų lakštus. Tik išimtinais ir rimtais atvejais ryždavosi jis griežtesniam susikirtimui su žmona, o priežastis, kad Kmita žiovavo, kai jis praeitą vakarą smuikavo Pergolesio fūgą, nors ir buvo rimta, deja, nepriklausė prie išimtinų. Neįvertino pilnai jo muzikinio genijaus gi ir pati Jos Mylista, o jau ją tikrai elegancijos stoka nebuvo galima apkaltinti. Anaiptol, ponia Mingidauskienė ir nuosavu ir vyro įsitikinimu buvo pati elegantiškiausioji moteris visame Kauno paviete.

— Tad nuspręsta! Aš manau, jog pats laikas jau su ja pasikalbėti...

— Brangioji, aš... — Mingidauskis atsiduso ir veltui stengėsi susikaupti prie gaidų.

— Tamstos tai pareiga, Pone! Mes gi jai norime vien tik geriausio. — O atėjo laikas ištekėti jai. Tie visi vyrai, kurie plūsta čia! Aš jau nebegaliu, Pone. — Griežta Jos Mylistos lūpų linija pabrėžė temos rimtumą. Iš tiesų, sunku jai buvo susigyventi su aplinkybe, jog dabar atsilankančių vyrų žvilgsniai nebekrypo pirma į ją ir kad ne jai buvo skiriami daugumas komplimentų. — Ir reikia su ja kalbėti griežtai! Ji linkusi, deja, į fantazijas.

— Pakalbėsiu, Madam. Prie pirmos progos pakalbėsiu...

— O kodėl ne proga dabar, Pone? Tik būkite griežtas!

Ponas Mingidauskis atsiduso ir pasidavęs sulankstė gaidų lakštus.

* * *

Barbutė klausėsi tėvo ne tiek griežtu, kiek pasidavusiu tonu dėstomos kalbos, ir besiklausydama pradėjo purtyt savo galvutę. Pirma pamažu, bet galop taip smarkiai, kad jos žvilgantys kaštoniniai plaukai draikėsi it vėjo blaškomi.

— Prašau, dukrele, klausyk, ką tau sakau. — Bandydamas atstatyti padėties orumą, tarė Jo Mylista, ir tada ji pravirko. Ašaros pritvindė jos dangaus žydrumo akis, virpėjo tarp blakstienų ir tada srovelėm pradėjo riedėt žemyn. Kai skruostai buvo tinkamai drėgni, ji puolėsi tėvui ant kaklo ir priglaudė tuos drėgnus, karštus skruostus jam prie veido.

— Ne, Ponas tėte!.. Prašau, prašau, prašau nevarykite manęs už Kmitos... Prašau, prašau, prašau...

Jo Mylistos griežta mina visuotinai sužlugo. Jis glostė dukros trūkčiojančius pečius, ir jam reikėjo tramdytis, kad nepravirktų pats.

— Kas tave varo, dukrele... Mažute mano... Neverk tik. —Jis būtų sakęs ir daugiau, bet per dukros petį matė Jos Mylistos paniekos pilnas akis. — Bet gi reikės tau ištekėt, dukrele... Reikės, mano mažyte...

— Aš už Narbuto noriu, Ponas tėte... Prašau, prašau, prašau... Tik už Narbuto... — Jos pečiai trūkčiojo dar stipriau, ir nuo ašarų drėko pono Mingidauskio apykaklė. — Prašau, prašau, prašau...

Stojusioj tyloj kryžiavosi žmonos elegantiškai paniekinantis ir dukros ašarotai maldaujantys žvilgsniai, o Jo Mylista Mingidauskis buvo pačiame jų susikirtime.

— Garbinga šekma... Tie... Narbutai... — Pradėjo jis netikrumo pilnu balsu.

— Pone! Ką kalbate! Niekad neatiduosiu dukros už driskiaus!

— Bet Kmita dar garbingesnis, dukrele... Ir turtingas... Būsi viso pavieto ponia...

— Nenoriu, nenoriu, nenoriu... Kūkčiojo žodžiai su nenustojančiu ašarų srautu.

— Gal ir jauna esi dar... — Ryžosi vieninteliai jam įmanomai išeičiai Jo Mylista. — Nurimk tik, balandėli mano. Tikrai, ji dar jauna yra, Madam. Nurimk, prašau, dukrele. Kaip nors turės susitvarkyti...

* * *

Savo dukros likimo vairą nedrąsiai į rankas paėmęs, Jo Mylista jį taip vėl ir paleido. „Laikinai.. " guodė jis ponią Mingidauskienę, bet ponia dabar buvo pasiryžus pasikliauti savom jėgom. Jau kažin ar ašaros būtų tokiu atveju gelbėjusios Barborą, bet tada likimą lemti pasišovė pati jos aukštų krūtų, liauno liemens ir gundančio žvilgsnio išugdyta aistra. Tik aistra galėjo paaiškinti aplinkybę, kad jaunasis Narbutas, kuris šiaip labai skrupulingai laikėsi bajorui pritinkančio etiketo, įsilaužė neprašytas į Mingidauskių dvaro salioną, įsilaužė, kai salione tebuvo besilankantis Kmita, jaunoji Barbora, jos guvernantė ir nieko kito. Aistra degė Narbuto akyse ir žodžiuose, kai iškvietė Kmitą dvikovon, ir aistra turėjo aptemdyt šiaip į kvailystes nelinkusiam Kmitai protą, kai jis tą iškvietimą priėmė. Nors reikia pripažinti, jog Jo Mylista Kmita šį likimo posūkį sutiko nenoriai.

— Ką tai turi reikšti, Tamsta?! — Klausė jis, nors ir labai aiškiai girdėjo iškvietimo žodžius, kuriuos šaukte iššaukė pro tarnus prasibrovęs jaunasis Narbutas.

— Aš iškviečiu Tamstą! — Nežengdamas nei pirmyn nei atgal keistai augštu balsu kartojo Narbutas.

— Jūs ką?! — Kmita atsistojo. Jo neaugšta, kresna figūra, palyginus su tarpduryje išsižergusiu Narbutu, atrodė beveik komiškai. — Jūs neprašytas čia! Prašau, atsitolinkite!

— Oo! Ponas Narbutai! Dėl manęs! — Su neslepiamu žavesiu balse įsiterpė Barbora. — Tai dėl manęs!..

— Jums skiriu savo gyvenimą, Panele! Ir širdį mano, ir viską!..

— Ir kausitės dėl manęs? Tikrai, tikrai, tikrai?..

— Jei Mylista Kmita turės drąsos priimti.

— Jūs negalit!.. Aš... — Kmita atsigręžė į gražiąją Barborą. Niekad prieš tai jis nebuvo matęs jos akis taip švytinčias, jos skruostus taip liepsnojančius ir krūtinės taip smarkiai besikilnojančios.

boros? — įk yriaigars iubal sukar tojoH RDL na

Tada tai aistra pradėjo temdyti ir Kmitos protą.

— Ar nebijosit kovot dėl šviesiausios panelės Barboros? — Įkyriai garsiu balsu kartojo Narbutas.

— Oo, Ponas Narbutai!.. — Ataidėjo jo vardas iš pilnų ir raudonų kaip išsirpusi vyšnia Barboros lūpų.

— Aš priimu! — Kimiai tarė Kmita, ir pasistiebė, kad atrodytų bent truputį augštesnis. — Aš priimu, Tamsta!

* * *

Ir taip, kas nebuvo išspręsta net apaštalo Povilo, turėjo būti išrišama dvikovos būdu. Nepergeriausia tai išeitis, bažnyčios ir valstybės teisėtai pasmerkta, bet vis dėlto tinkamai galutinė.

Nuspręsti, kaip ir kur visa tai turėjo įvykti, pagal tradiciją buvo iškviestojo privilegija. Jo Mylista Kmita pasirinko kardus, pasirinko dvikovą be liudininkų bei sekundantų nuošalioje miško aikštėje.

— Ar iki pirmojo kraujo? — Klausė Narbutas pas jį atsiųstą pasiuntinį.

— Šitai galės spręst laimėtojas. Nebent, kaip man sakė Jo Mylista Kmita, nebent Jūs bijotumėt tokiom sąlygom.

— Aš? To, atleiskit, bet to storo senio? Priimtina man. Priimtina pilnai.

Pasiuntinys mandagiai nusilenkė.

— Kardo rūšį galite pasirinkti savo nuožiūra. Jo Mylista naudos šoblę. Susitikimas už trijų dienų sau-

lei tekant. Susitiksit sankryžoj vieškelio ir atšakos į Salaparaugės dvarą, iš ten kartu nueisit toliau į mišką.

— Be sekundantų? — Paklausė dar Narbutas.

— Nebent, kaip sakė Jo Mylista, nebent Tamsta vienas bijotumėt...

— Aš? Ar Narbutas galėtų bijoti Kmitos? Nebūkite Tamsta juokingas! Praneškite veikiau Jūsų tam seniui, jog iš mano pusės pasigailėjimo nebus...

Pasiuntinys nežymiai linktelėjo ir išvyko.

* * *

Jie susitiko kryžkelėje, krestelėjo vienas kitam galvą ir be žodžių pasuko arklius į nuožulų šlaitą, kuris kilo Raudonės girios link. Saulė buvo spėjus perkopti per tamsią miško medžių liniją ir tolumoje augštas, pro liepas prasibrovęs Vieverių bažnyčios bokštas baltavo jos šviesoj. Arkliai šnirpšdami balzgano kvapo kamuoliais kopė į kalvą. Su kiekvienu jų žingsniu šlamėjo tanki, perdžiūvus rudeninė žolė. Aplinkui teaugo reti ąžuolai, ir žolės čia buvo apsčiai, nes joks apylinkių piemuo nedrįso ganyti šioje kalvoje. Per daug ir per šiurpių įvykių buvo pasakojama apie šią vietą. Nejaukumą jautė ir abu vyrai ir, kai pasiekę kalvos viršūnę, jie pamatė akmeninę, dabar vijokliais apaugusią kapinių tvorą, o už jos vienišai bekyšančius kelis suskeldėjusius kryžius, Narbutas persižegnojo ir be žodžių nušoko nuo arklio. Sužvangėjo jo uloniška karabelė.

— Bet gi ne čia, Mylista. — Tarė balne susigūžęs Kmita. Jis buvo įtraukęs galvą į plačių klostų kontušo apykaklę ir atrodė dar kresnesnis negu kad iš tiesų buvo. — Buvo sutarta, kad dvikova bus slapta, o ši vieta beveik matyti nuo kelio.

— Tad kur?

— Raudonės giria plati. Paliksim arklius už kapinių ir paeisim. Žinau aikštę.

Arkliai buvo palikti ir abu vyrai pasuko dunksančios Raudonės girios gilumon. Jie ėjo tylėdami, kokių penkių žingsnių atstume vienas nuo kito. Kylanti saulė mirgėjo pro rudens išretintas medžių karūnas, atšlaituose geltonavo visi sutartinai ta pačia auksine spalva pageltę epušių lapai, protarpiais mirgėjo įvairiais rausvumo atspalviais klevai. Trakštelėdavo paminta šaka, šlumštė šviežiai nukritę ir dar nespėję suvysti lapai, purptelėdavo nuo šakos į šaką zylė. Šiaip buvo visai tylu.

Jie ėjo nepilną valandą, nors Narbutui tas laikas atrodė bent trigubai ilgesnis. Jis nebojo krypties, nesižvalgė, kur eina. Nebuvo vietos jo įtemptoje sąmonėje tokioms smulkmenoms. Tik vieno jis norėjo. Pajusti karabelės svorį delne, nukauti šitą žemą, šalia šnopuojantį vyrą, kuris kėsinosi į jo gyvenimo laimę, kuris drįso galvoti, kad turtu jis gali pavergti jaunąją Barborą Mingidauskaitę. Tai jos kaštaniniai plaukai, o ne rusvi klevo lapai mirgėjo jam prieš akis, jos baltas gulbės kaklas, o ne vienišo berželio kamienas šmėkčiojo miško tankmėje.

Kmita plukėsi garsiai kvėpuodamas ir nuolat besidairydamas į, atrodė, į jį jokio dėmesio nekreipiantį Narbutą. Kmita laikėsi kelio krypties ir užtat buvo priverstas nuolat skubėti, kad neleistų Narbutui užbėgt už akių. Pirma jie sekė kalvos keterą, paskui, pasiekę Kamoją, pasuko į dešinę ir ėjo netoli jos krūmų ir švendrių žaluma nuženklintos vagos.

Miškas tankėjo. Jie prasibrovė pro ypatingai tankiai sudygusias jaunas pušaites, pasiekė vėl augštų medžių masyvą, ir galop, išėjo į atvirą miško aikštę. Visur aplinkui augo milžiniški ąžuolai, kurie, atrodo, dar nepripažino įsibėgėjusio rudens. Matyti, prieš keletą metų čia žaibas buvo padegęs kelis iš šių šimta-

metinių galiūnų. Aikštėje, tarsi kokie pagoniški augšti aukurai, riogsojo jų apanglėję kamienai.

Kmita sustojo ir tiriančiai apsižvalgė. Sustojo ir Narbutas.

— Čia jau nieks nematys... — Tarė jis nekantriai.

— Aš... Palaukit... — Kmita dar vis žvalgės, ir tada jie išgirdo tankmėje trakštelėjančią šaką, abiejų vyrų žvilgsniai nuklydo tuoj į tą pusę. Vėl lūžo sunkios kojos užminta sausa šaka, ir į miško aikštę išėjo vidutinio ūgio, stipriai sudėtas vyras. Vilkėjo jis keistai. Suplėšytas, purvinas kelnes, bet beveik naują ir akivaizdžiai brangią, sidabru siuvinėtą vengrinę. Dešinėje jis laikė paruoštą pistoletą, o už diržo kyšojo dar vieno ginklo kolba, prie šono supos ilga karabelė.

Pistoleto vamzdis buvo atsuktas tiesiai į jaunąjį Narbutą.

— Ką reiškia tai?! Tamsta čia neprašytas!.. — Ne tiek išsigandęs, kaip nustebęs prabilo Narbutas.

— Aa!.. Čia tai klysti, bajore. Sakyčiau, kad net labai prašytas!.. — Vyras kreivokai nusišypsojo. Jis turėjo trumpai apkirptą, bet vešlią juodą barzdą, ir tai šypsniui suteikė daugiau paniekos kaip kad humoro. — Prašyti mes visi čia... — Užbaigė jis mostelėdamas pistoleto vamzdžiu į priešingą aikštės pusę.

Visų akys nesuvaldomai nukrypo sekdamos pistoleto liniją. Tenai jau irgi stovėjo vyras. Šis buvo daug smulkesnis, siauru, lyg suspaustu veidu ir išblukusiais, tiesiais kaip linas plaukais. Tik viena, bet svarbia aplinkybe panašėjo jis į juodabarzdį. Jo rankoje irgi buvo didelis pistoletas, o per petį permestas kabojo sunkaus kalibro šautuvas. Ginklai, palyginus su jo beveik vaikiška figūra, atrodė dar grėsmingiau.

— Ki, ki, ki... Oi, mes jūsų laukėm! Ar pilt jį? — Ar tai nusijuokė, ar klausė keistai augštu balsu mažasis.

— Neskubėk, Žvairy! Pasižmonėkim.

— Oi, ne! Nešaukit! — Tarsi tik dabar atgavęs žadą sujudo Kmita.

— Nešauti? Ki, ki, ki... Tai kaip čia, Bružai? — Mažasis spėjo prieiti artyn ir jo išties žvairos akys kryžiavosi tarp Kmitos ir juodabarzdžio.

— Neskubėk, Žvairy. Šis didžiai garbingas ponas Kmita tau paaiškins. Čia gi dvikova turėjo būti...

— Tu niekše!.. Tu chame!.. Murmėjo kovodamas tarp baimės ir paniekos Narbutas.

— Dvikova! O taip, ki, ki... — Nervingai toliau kikeno mažasis. Jo pistoleto vamzdis klaidžiojo panašiai nesuvaldomai kaip ir žvairos akys. — Pykšt-pokšt ir po dvikovos...

— O ne! Gerbiamas Kmita, mat, pageidauja, kad tas ten nepatenkintas gerbiamas ponas būtų nusmeigtas...

— Aš... Aš, nežinau... — Kmita mikčiojo ir šluostėsi aprasojusią savo kaktą.

— Niekše tu, niekše... — Tesugebėjo dar murmėti Narbutas nors šaltas, stingdantis mirties pavojaus supratimas dabar ir tuos žodžius vertė visai bereikšmiais. Desperatiškai jis apsižvalgė, ar nėra progos pulti į tankmę.

Aa! Sergėk tą nepatenkintą poną, Žvairy! — Lengvai atspėdamas jo mintis, perspėjo juodabarzdis.

— Tai geriau nusmeigt jį! Nešokinės tada, ki, ki, ki... — Mažasis pakišo užtaisytąjį pistoletą po pažaste ir, graibydamas už karabelės rankenos, ėjo artyn.

— Sustok, Žvairy! — Sustabdė jį juodabarzdžio komanda. Aiškiai jis buvo patyręs vyras ir laikėsi nuotolyje, kuriame Narbuto kardas buvo bejėgis. — Pirma nusijuoskit tuos peiliukus, ponai! Nusijuoskit ir meskit čia mūsų pusėn. Ar girdėjot, kas buvo sakyta?

Niekas nejudėjo. Kmitos burna liko pravira ir jis dar vis šluostėsi prakaitą.

— Po velnių, tariau nusijuoskit tuos kardus! Vienas! — Juodabarzdžio balsas skambėjo metališkai kietai, ir jis pakėlė pistoletą lygioj linijoj tarp Kmitos ir Narbuto.

— Ponas Bruže, gi ne aš... — Sulemeno Kmita.

— Du! — Tesuskambėjo metalinis balsas ir atsako vietoj pistoleto vamzdis nukrypo tiesiai į Kmitą.

— Bet aš... Aš... — Mikčiojo dar Kmita, nors virpančiais pirštais stengėsi kuo greičiau atsegti savo sunkią ožio galvos herbu padabintą šoblę. Lėčiau, bet irgi baimės prakaitu sudrėkintom rankom, segė savo ulonišką karabelę ir Narbutas. Ginklai žvangtelėjo į suvytusią rudens žolę.

— Ponas Bružai... Mes sutarėme... Aš gi prisiekiau... — Beveik verkšlendamas prieštaravo Kmita.

— Jūs, garbingi bajorai, prisiekinėkit sau vienas kitam. Aš laikausi savo taisyklių. Surink tuos peiliukus, Žvairy!

Smulkusis vyras pribėgęs vikriai paėmė Narbuto ir po to Kmitos ginklą. Pastarasis padarė jam nemažą įspūdį. Jis įdėmiai pažvelgė į šoblės rankenoje išgraviruotą, sidabru žvilgantį herbą ir kilstelėjo ginklą į juodabarzdžio pusę.

— Tai cacka! Ki, ki... Žiūrėk, Bružai, kokia cacka!..

— Pažaisi vėliau. Dabar prie reikalo. Duokit pinigus, didžiai garbingas Kmita! Greičiau, pinigus!

Kmita akivaizdžiai dar vis nepajėgė susitaikyti su taip netikėtai išsivysčiusia padėtim. Jo akys, tarsi ieškodamos kažkokios pagelbos ar paaiškinimo, klaidžiojo nuo ginklą ramiai laikančio, juodabarzdžio Bružo, iki su baime ir panieka žvelgiančio Narbuto ir atgal prie dar vis susižavėjusiai karabelę bevartančio Žvairio.

— Ponas Bružai... — Pradėjo jis iš naujo, — mes sutarėm...

— Oo, po šimts ratuotų Liuciferių! — Keiksmas išsprūdo garsiai ir staiga. Matyt, po juoda barzda Bružas slėpė išskirtinai greitai užsidegančią prigimtį. —Pabandyk tam durniui į tą storą pilvą, Žvairy!

— Ką? Ką? Ar su ta cacka? O, ta gerai durs, ki, ki...

— Ne! Prašau, ne! — Kmita plėšte išplėšė iš kontušo kišenės maišelį ir jį atkišo. Žvairys susėmė visus jo dabar nešamus ginklus, įskaitant ir atlenktu gaiduku pistoletą po pažastim ir pagriebė maišelį. Vikriai atleido jį veržiančią virvutę.

— Ooo... Pinigai, pinigėliai! Ar skaičiuoti, Bružai?

— Mes jam iš skūros išlupsim, jei nėr kiek buvo sakyta!

— O taip! Tikrai... Ponas Bružai, visi penki šimtai... — Vapėjo Kmita, bet juodabarzdis nekantriai pamojo pistoleto vamzdžiu.

— Išluptumėm iki skatiko. Paduok čia pinigus, Žvairy!

— Neduosiu! — Smulkusis vyras priglaudė maišelį prie savęs ir savotiškai išsišiepė.

— Sakiau, duok pinigus!

— O, kad tu... Žvairio išraiškų veidų užtemdė nusivylimo banga. — Vis tu ir tu! Aš juos noriu seniui įduot!

— Asile! Šį kartą neduosim seniui! Nešk šen!

Žvairio veidas buvo per akivaizdus jo jausmų veidrodis. Iš nustebimo jo akys susikryžiavo, burna liko pusiau pravira.

— Neduosim?..

— Čia tik tau ir man, Žvairy! Tik mums. Supranti?

— Bet... Bet senis...

— Baigta! Tegul jis nemano, kad gali Bružą!.. Gi jis tau vakar tvojo, Žvairy, ir tu... — Juodabarzdis nu-

kirto sakinį. Šis pokalbis nebuvo skirtas pašaliniams. — Ne čia tartis, Žvairy. Eikš artyn.

Dar vis lyg spyriodamasis, bet vis dėlto Žvairys priėjo. Bružas paėmė pinigus ir pasvėrė maišelį rankoje. Jo akys tuo tarpu pastoviai sekė abu aikštėje bestovinčius vyrus ir ranka nenuleido grėsmingo pistoleto vamzdžio. Vyko kažkoks karštas, pusbalsiu vedamas pokalbis. Bružas kalbėjo įtemptai ir nekantraudamas. Per ekspresyvų Žvairio veidą perbėgo pirma baimė, paskui kankinanti abejonė. Bružas, pabrėždamas savo žodžius, pinigų maišelį vėl perdavė Žvairiui. Šitai paveikė.

— Ki, ki, ki... Teisingai... Jei jis drįsta man... — Nervingai nusijuokė Žvairys.

Vėl sekė keli pašnabždomis persimetami žodžiai ir abu vyrai reikšmingai pažvelgė į aikštėje stovinčius. Žvairys išsišiepė.

— Nupilt juos ir viskas! — Tarė jis garsiai tuo savo keistai aukštu balsu. — Leisk man, aš juos nupilsiu...

Kmitai iš baimės linko keliai.

— Ponas Bružai!.. — Šaukė jis maldaujančiai. — Pasigailėkite! Pasi...

— Atmink Janį, Žvairy, — dusliai, bet užtenkamai garsiai, kad išgirdo ir aikštėje pasilikusieji, perspėjo juodabarzdis. Toliau vėl buvo kalbama patylomis. Atrodė, išreikštosios mintys patiko Žvairiui, jis kikeno ir stipriai lingavo galvą.

— Gerai... Oi, gerai... ki, ki... — Girdėjosi protarpiais jo balsas, tada jis stipriau pasibruko po pažaste atimtus kardus ir išėjo į aikštę. — Tai, mieli ponai, prašom į priekį... Mes... ki, ki, ki... pakeliausime.

Jo pistoleto vamzdis taip pat nesuvaldomai klaidžiojo į visas puses kaip ir jo akys.

Kmitos nervai nebeišlaikė. Jis krito ant kelių ir sunėręs rankas pakėlė jas į viršų.

— Prašau... Prašau... Ponas Bružai, ne mane, aš atidaviau viską, viską...

Narbutas suspaudė dantis, kad jam beveik aptemo akyse. Neapykanta buvo virtus pasišlykštėjimu, bet virš viso dabar jį kaustė baimė. „Bėgt reikia", tesugebėjo galvoti jis, „kas nebus, bet bėgti".

— Nieko jums neatsitiks... Tarsi vėl atspėdamas jo mintis, įsiterpė šaltu balsu juodabarzdis. — Tik nebandykit bėgti ir nieko nebus.

— Mes sutarėm, ponas Bružai... — Klūpodamas vaitojo Kmita.

— Kelkis, po šimts ratuotų Liuciferių! — Užgriaudė Bružas. — Sakau, nebus nieko. Abiems! Patys galėsite smaugtis, ne mano tai reikalas. Dabar tik norim jus pavedėt toliaus, kad per greit namo negrįžtumėt...

— Ki, ki, ki... Tik pakeliausim, ponai mieli... — Savo įkyriu falsetu kikeno Žvairys, nors šis jo užtikrinimas nelabai tepadėjo Kmitos baimei.

* * *

Bružas vis dėlto šį kartą ištesėjo savo žodį.

Kelias valandas jie laužėsi pro tankią Raudonės girią. Kryptį tesuvokė vedėjai, beto, ji porą kartų keitėsi. Praėjus sausus pušynus, sekė drėgnos lapuočių lomos, kur kojos panirdavo iki kelių vešliose samanose. Samanos vietomis praskysdavo į liūnus ir reikėjo eiti glaudžia eilute tik Bružui ir Žvairiui įžvelgiamu miško taku. Jie aplenkė keletą meldom užgožtų balų, kur juos be pasigailėjimo kankino uodai, ir iškopė vėl į atviresnį pušų mišką. Kmitos visą laiką neapleido mirties baimė, ir protarpiais jis savo maldaujančiu, verksmingu balsu vis iš naujo kreipėsi į Bružą.

— Po šimts ratuotų... Nebent nori, kad nupilčiau tave! — Pratrūko kaip griaustinis juodabarzdis.

— Maldauju, ponas... Aš sumokėjau...

— Tai tylėk, po velnių! Ar turtingesnis būsiu, tave nudėjęs?

— Atidaviau viską, viską...

Bružas numojo ranka.

— Tai ko man peckiotis. Galėsite nebent patys galabytis. Tai jau jūsų, garbingų bajorų, reikalas. Ne mano tai smarvė.

Žvairys kikeno ir žvangino nešamom karabelėm bei jam paduota pinigų makšna. Po kokių trijų valandų kelionės jie, matyt, pasiekė Bružo numatytą vietą.

— Bus gerai čia. — Tarė jis, ir visi sustojo. — Paliksiu jus čia. Darykitės sau ką tinkami, nors, jei turėsit kiek proto, tai bandysit abu išeit iš miško. Žinant kelią iš čia kelios valandos. Per porą dienų, manau, pataikysite. Tik nebandykit sekti mūsų.

— Oo! Tegul tik pabando ki, ki, ki... Tegul tik!.. — Žvairys paeiliui nutaikė pistoletu į Kmitą ir į Narbutą. Iš jo minos neliko abejonės, jog jis nuoširdžiai gailėjosi, kad neturėjo progos paspausti gaiduką.

— Nebandys! — Savimi tikru balsu tarė Bružas. — Einam, Žvairy!

Jie ramiai apsisuko eiti. Kmitos baimė nuslūgo, bet tuoj ji užaugo vėl. Neapykanta degte degė šalia jo stovinčio Narbuto akyse, o jo kumštys buvo taip sugniaužti, kad bolavo kauliukai.

— Bet aš... Jūs negalit manęs... Šitaip palikti... — Jau kimiu nuo dejavimo balsu šaukė jis.

— Ki, ki, ki... Sako, negalim... Atsigręžė Žvairys.

— Aš... Aš sumokėjau... — Lemeno susigūžęs Kmita.

— A, teisybė! Garbingasis bajoras sumokėjo!.. — Stabtelėjo ir Bružas. — Tai klausykis, Kmita. Parduodu tau garbę už tuos pinigus. Kai išsikapstysi iš miško, galėsi girtis, kad nudėjai patį Bartkų.

Žvairys nervingai juokėsi, ir jie apsisukę pradingo krūmuose. Trumpą laikotarpį dar žvangtelėdavo

Žvairio po pažasčia nešamas ginklų glėbis, po to viskas nutilo.

Juos visuotinai apsupo miško vienuma ir įkyrus uodų zyzimas.

* * *

Jau bent valandą jie keliavo atgal į tą kryptį, kur, Narbuto nuomone, turėjo būt palikti arkliai.

Pyktis, neapykanta, baimė, visa tai dabar buvo virtę paprastu, glušinančiu nuovargiu. Gal per daug jau susikaupė tos baimės ir įtampos iki to laiko, kai Bružas su Žvairiu pradingo miško tankmėje. Dar tik kelias minutes prieš jiems pradingstant Narbutas būtų galėjęs prisiekt, jog jis, kad ir mažiausiai progai pasitaikius, nuogom rankom pasmaugtų Kmitą. Bet proga atėjo, baimė atitolo su tolstančiais ginklų žvangtelėjimais, o pyktis jau nebesugebėjo pakilti virš pasišlykštėjimu pilno pavargimo.

— Tu... Tu norėjai žudyt mane, Narbutai... Aš tik gyniaus, tik gyniaus... Pasigailėk... — Kimiu balsu verkšleno Kmita.

— Niekše! Papirkėjau ir chame... Tave reikia...

— Neliesk! Neliesk! Tu jaunas, stiprus, Narbutai. Aš silpnos sveikatos... Tu norėjai žudyt mane...

Narbutas neatsakė. Pats jis buvo nustebęs jį užvaldžiusia tuštuma. Jis paprastai nusisuko ir pradėjo eiti į tą pusę, kur turėjo būt arkliai, tik, nuėjęs jau už aikštės, jis pastebėjo, jog Kmita seka jį ir sustojo. Sustojo ir Kmita.

— Tu pasakysi jos tėvams, kas atsitiko. Pasakysi arba nudobiu tave dabar! —

— Pasakysiu... — Tyliu, betoniu balsu sutiko Kmita. — Tegu prakeikia tave Dangus, Narbutai. Ji tavo dabar...

Ir po to jie ėjo nepersimesdami nei žodžiu. Iš pradžių Narbutas jautėsi tikras pasirinktos krypties teisingumu. Daug net negalvojo apie tai, svarbu jam

buvo kiek galint greičiau brautis į priekį, tad nepastebėjo jis, kad aplinka palaipsniui keitėsi. Vietoje drėgno, samanoto miško jie dabar sutikdavo vis daugiau krūmais apaugusių ir juodu vandeniu telškančių balų. Vietoje augštų klevų ir ąžuolų juos pradėjo vis pastoviau supti beržai ir beveik visai lapus numetę, styrantys karklų bruzgynai. Netrukus su kiekvienu žingsniu ėmė linkti ir gurgėti pati žemė, po jos netvirta pluta dabar tyvuliavo juodo dumblo tyrė.

Abejonėms neliko vietos. Jie tikrai buvo paklydę. Buvo paklydę pačioje gūdžiausioje Raudonės girios dalyje, klampiame Vilkobalio raiste.

Tai suvokęs Narbutas įtužo. Jis jau gyveno tame momente, kai Kmita viešai pripažins savo niekšybę ir atsisakys gražiosios Barboros. Rinko ir atmetė tinkamus meilės žodžius, net ir neužsimerkęs matė prieš save jos džiaugsmu ir sutikimu švytintį veidą. Dabar ši jam priklausanti laimė vėl nepakenčiamai buvo atstumta tolyn.

— Vilkis, arba nudėsiu tave vietoj! — Švokštė jis iš paskos šnopuojančiam Kmitai. — Tai tavo, niekše, kaltė...

Jie plukosi toliau, ir palaipsniui laiko sąvoka prarado savo reikšmę. Su pastoviu, pavargusiu pasidavimu jie yrėsi per dumblą, per plačiai išsiplėtusių, juodu vandeniu tekančių upelių vagas, per meldų bei surizgusių, spygliuotų gervuogių krūmynus. Svarbu tebuvo laužtis, judėti į priekį, nes ten kažkur turėjo būti viso šio pragaro galas.

Staiga Narbutas sustojo.

— Čia žmonių pėdos! — Sušuko jis. — Čia, štai, eita žmonių!

Abu su godžia viltim pasilenkė prie giliai į dumblą įmintų pėdų. Kmita švokštė vos atgaudamas iš pavargimo kvapą, bet vis dėlto jis pirmas pastebėjo pa-

našumą. Be žodžių jis įtaikė savo koją į vieną iš pėdų ir įmynęs vėl pakėlė. Abejonės negalėjo būti.

— Tai mano pėda... Pražuvę mes, nelabasis mus ratais vaiko po šį velnio raistą!..

Saulė jau smarkiai linko į vakarus.

* * *

Jie praleido klaikią naktį susigūžę kelių skurdžių berželių papėdėje. Nei vienas neturėjo skiltuvo ugniai įkurti, beto, viskas aplinkui juos mirko drėgme. Buvo vėjuota ir šalta, protarpiais dulkino smulkus, bet kiekvieną drabužių giją persmelkiantis lietus. Aplinkui juos šnarėjo, ūbavo ir vaiduokliškais šikšnosparnių sparnais plazdėjo naktinis raisto gyvenimas. Atrodė kartais, jog kažkas kvatojosi visai čia pat, jog kažkur už nugaros alsavo pražioti, alkani nasrai, jog sukosi laumės ir raganos aplink juos čia pat ranka pasiekiamoje tamsoje.

Amžiais tęsėsi ta naktis, ir kai pagaliau rausvumas nudažė rytinį horizontą jie pakilo sustyrę, peršalę ir pavargę dar labiau kaip kad buvo saulei besileidžiant.

Į rytus! Ar plaukt reikės ar prasmegt, eisim į rytus. Kur nors ten Salaparaugės dvaro laukai, — Įsakė Narbutas, ir jie pradėjo brautis kruvinosios saulės link.

Klaiki buvo naktis, diena išaušo dar klaikesnė. Vos patekėjusi saulė įsisupo į tirštą miglą, ir jie pametė bet kokią krypties sąvoką. Vilkobalis gilėjo ir darėsi klampesnis. Atrodė, tarsi pati žemė supos ir lingavo po jų kojomis. Narbutas buvo nusilaužęs nudžiūvusio lazdyno kartį ir su ja bandė žemės tvirtumą. Vietomis kartis be jokio pasipriešinimo prasmegdavo juodai tyvuliuojančioje tyrėje, tada reikėdavo grįžti atgal ir bandyti surasti tvirtesnį krantą.

— Pražuvom mes... O, Dieve, pražuvom... — Dejavo Kmita, kai jis tik tam įstengdavo atgauti kvapą, o Narbutas nebeturėjo nei jėgų nei noro jį tildyti.

Migla nesisklaidė. Jos uždangoje pirma prasmego miškai, paskui pradėjo retėti ir tirpti sukrešėjusiame, baltame apjuosime net ir pavieniai kreivi berželiai. Kiek migla jiems teleido įžvelgti, jie brido vis gilyn į plūduriuojantį, viksvų kupstais ir šnarančiom meldom apaugusį, juodai tamsiu vandeniu plaukiantį raisto pasaulį.

Matomumas kiek pagerėjo tik visam kančios amžiui praėjus, kada pagaliau išniro jau vakaruosna besileidžianti saulė. Prieš sutemstant dar buvo galima apsižvalgyti. Kiek akis tesiekė, juos supo raistas, iki balzgano horizonto tesėsi meldų plotai, į dvi puses tyvuliavo tamsus vanduo. Tik į pietus tirpstančią miglą pralaužė karpyta medžių linija.

— Nebegaliu daugiaus... Galas man... Galas... — Šveplai murmėjo Kmita.

— Ten medžių keteros už meldų... — Drąsindamas save patį, rodė Narbutas. — Nori, tai smeg čia, bet aš iki medžių prasiirsiu.

Daugiau nesižvalgydamas jis paniro tiesiai į šnarančių meldų lauką, ir šaltas, juodas vanduo apsėmė jį iki krūtinės. Užpakalyje jo, švokšdamas kažką nesuprantamo, vandenyje plukosi ir Kmita. Vietomis jiem reikėjo plaukte plaukti tirštu kaip tyrė juodu vandeniu, vietomis lipti per susiraizgiusias, plūduriuojančias augmenijos salas. Lėtas tai buvo judėjimas, ir kai pagaliau skystasis dumblas ėmė palaipsniui tvirtėti, jau buvo beveik sutemę. Išlindę iš meldų masyvo jie pasiekė krūmus, kurių šaknys jau rausėsi į tvirtą žemę, ir vanduo čia tebuvo iki kelių. Narbutas prasibrovė pro užtiktos salos krantus supančius krūmus ir staiga jam išsprūdo kimus riksmas.

— Ten šviesa! Švenčiausioji Dievo Motina! Ugnis ten!..

Šitame plaukiančiame, linguojančiame pasaulyje jie buvo pasiekę tvirtą lopą žemės. Čia augo medžiai ir medžių tarpe iš tiesų buvo matyti gelsva, priblėsusiai virpuliuojanti šviesa. Nejausdamas net savo mirtino nuovargio, Narbutas pasileido šviesos link. Netrukus prieblandoje išsiskyrė prie žemės prigludusios bakūžės stogo linija. Jokio lango nesimatė jos sienoje, šviesa blinksėjo pro bakūžės duris, kurios buvo atviros šį šaltą, miglotą rudens vakarą, atviros, tarsi jos lauktų svečių iš Vilkobalio raisto.

Kažkur užpakalyje šniokšdamas klampojo Kmita.

— Palauk... Palauk... — Kartojo jis vos girdimai, nes balso pakelt nebejstengė.

Narbutas stovėjo sustingęs bakūžės tarpduryje. Iš durų sklindančioje šviesoje buvo matyti, kaip jo prie pečių prilipę, dumblu glotnūs marškiniai garavo vakaro vėsumoje. Kmita klupdamas iš nuovargio pasiekė bakūžės sieną, visu kūnu atsilošė į ją, ir pažvelgė vidun.

— O Švenčiausioji!... — Sumurmėjo jis ir virpančiomis rankomis uždengė sau veidą.

Durys vėrėsi tiesiai į žemą, bet didoką vienintelę bakūžės patalpą. Tiesiai prieš duris ugniakure ruseno apvalių beržo rastų ugnis. Iš beveik baigiančių sutrupėti stuobrių blykčiojantys liepsnos liežuvėliai apšvietė keliais grubiais baldais apstatytą bakūžės erdvę, apšvietė taipogi šalia ugniakuro ant žemės besėdintį baisios išvaizdos senį. Senis nejudėdamas žvelgė į juos, žvelgė, nes jo veidas buvo atsuktas į durų pusę ir ten tarp ant kaktos užkritusių, pražilusių plaukų ir dar juodų, susisiekiančių antakių turėjo būt ir jo giliai įdubusios akys. Jis buvo stambus, plačios, gauruotos krūtinės vyras. Jo marškiniai buvo nudraskyti ir kabėjo supleišėjusiais skutais, tarsi jis pats

savo nuosavom rankom juos būtų suplėšęs, jo išsidriekusi pusiau žila barzda pynėsi su tankiais ir krauju sukepusiais krūtinės gaurais. Dešine ranka jis rėmėsi į žemę, bet baisiausia buvo kairioji! Kaire ranka jis laikė apgniaužęs kardo rankeną, kardo, kuris buvo suvarytas į dešinę jo krūtinės pusę, suvarytas taip giliai, jog vos pusė pėdos ašmens kyšojo priekyje ir užtat bent tokio pat ilgio smaigalys turėjo būt išlindęs iš nugaros.

Jie būtų bėgę, bet stulbinantis nuovargis ir vaizdo klaikumas sukaustė jų sąnarius. Be to, kur gi buvo galima bėgt? Aplinkui buvo tik siūbuojantis Vilkobalio raistas, aklinai užklotas tamsos ir kylančios miglos.

— Jis negyvas... — Sumurmėjo drąsindamas save Narbutas. — Paprastai negyvas...

Bet tada atsitiko tai, ką ir siaubo karštligėj buvo sunku įsivaizduoti. Senis sujudėjo. Labai lėtai jis pakėlė savo dešinę ranką ir pamojo jam įeiti.

Nevaldydamas jau savo kūno, tarsi nuovargio ir viso to netikėtumo užhipnotizuotas Narbutas įžengė kelis žingsnius į vidų. Ranka vėl lėtai pamojo. Dabar Narbutas įžiūrėjo ir senio įdubusias, vešlių antakių šešėlyje paslėptas akis. Visas senio kūnas, net ir ta ranka, kuri jam mojo, atrodė sustingusi mirtyje, bet akys buvo gyvos.

Sujudėjo dabar ir atvėpusi apatinė senio lūpa.

— Jani... Jani... — Šnabždėjo vos girdimu balsu tos lūpos. — Per ilgai laukėva, Jani... Per ilgai...

Jo didžiulė, kiaurai perkirsta, krauju sukepusi krūtinė suvilnijo. Ji pakilo, nuslūgo ir išspaudė duslų, krauju gargaliuojantį švokštimą.

— Tu atkeršysi, Jani... Atkeršysi... — Sušvebeldžiavo lūpos. Gal minutei senis vėl sustingo.

— Per ilgai laukėva... — Krūtinė mėšlungiškai trūktelėjo, kairioji ranka susigniaužė taip kietai, kad

pabalo kardo rankeną apjuosę pirštai. Srovelė tamsaus, pusiau sukrešėjusio kraujo nutekėjo pro atvėpusios burnos kraštą į išsidraikiusią barzdą.

— Atėjai, Jani... Atėjai... Atkeršysi...

Paskutiniai žodžiai buvo tarsi vėjo šnarėjimas sausuose lapuose. Šiurpas suvirpino senio kūną, galva krestelėjo ir bejėgiškai nusviro ant peties. Narbutas stovėjo ir nepajėgė atitraukti žvilgsnio nuo senio akių, kurios dabar tapo tiek pat sustingusios kaip ir visas kūnas.

Ten, lauke už durų, buvo migla, šaltis ir Vilkobalis.

Čia, viduje, buvo sausa, šiluma sklido iš žėrinčių ugniakuro anglių, o baisusis lavonas atrodė galutinai nurimęs.

Narbutas persižegnojo, kiek įmanoma didesniu ratu priėjo prie priešingos ugniakuro pusės ir užmetė kelias naujas beržo malkas. Liepsna pagavo beržo tošį ir gelsvai šilta, virpanti šviesa išsiplėtė po bakūžę. Narbuto, grubaus stalo ir senio šešėliai ištįso per aprūkusias, tvirtų rąstų surėstas bakūžės sienas. Šviesa taip pat išryškino kelis pasieniuose išdėstytus netvarkingus, bet kailiais ir antklodėm gerai aprūpintus guolius.

— Užverk tas duris... — Tarė Narbutas prie angos susigūžusiam Kmitai. — Eik į vidų, arba eik po velnių, bet duris užverk.

Truko dar keletą minučių, bet tada Kmita, vis dėlto, įėjo vidun ir užvėrė duris.

* * *

Jie miegojo. Nežiūrint to baisaus, kardo rankeną įsitvėrusio lavono, jų glušinantis nuovargis ir į peršalusius sąnarius besisunkianti šiluma nugalėjo viską. Jie miegojo, ir miegoję būtų gal iki kitos dienos va-

karo, bet apie vidudienį juos pažadino stiprus, isterišku pykčiu virpantis balsas.

— Kuris nudūrėt mano tėvą? Kuris?..

Jie pašoko guoliuose, pro plačiai pravertas duris sklindanti šviesa skaudžiai raibuliavo jų miegu užtraiškanotose akyse.

— Nejudėt! Nejudėt, arba šaunu tuoj!

Bakūžės viduryje stovėjo jaunas vyras, jo rankose laikomas dvivamzdis šautuvas buvo atkreiptas į prie sienos pašokusius iš miego bajorus. Jis buvo šviesiaplaukis, panašaus ūgio ir sudėjimo kaip Narbutas. Jo veidas buvo išblyškęs ir pykčio karštligė degė jo akyse.

— Kuris nužudėt mano tėvą? Kuris? Tu Narbutai? Kmita?..

— Ne aš, ne! Jis buvo nudurtas! Buvo nudurtas jau! — Sušuko susigūžęs guolyje, baimės pilnai išbudintas Kmita.

Atsakui dvivamzdis nukrypo tiesiai jo pusėn.

— Meluoji, bajore... Pliekiu abu kaip šunis jei nesakai! Kuris?

— Tu esi gi... Tu esi... — Iš paskutiniųjų stengėsi prisiminti Narbutas. Jis buvo tą veidą matęs, matęs tikrai, ir dabar buvo gyvybiškai svarbu atsiminti ir tuo šiems klaikiems įvykiams grąžinti bent truputį suprantamumo.

— Kuris, rupūže?! Sakydavo, kad tu nemeluoji, Narbutai... Kalbėk!..

— Arklininkas esi! Pas Mingidauskį! — Staiga Narbutas iš tiesų atsiminė. Tik prieš kokį mėnesį šis stiprus, jaunas bernas buvo ten nusamdytas. Nekartą, gi, būtent, į kaip tik jo rankas jis buvo atidavęs savo šėmą kumelę.

— Ne aš... Ne... Jis buvo nudurtas... — Vaitojo Kmita.

— Arklininkas, tai kaip drįsti?..

— Nutilt! Užteks kalbų! Baigta! — Jaunojo vyro balsas užaugo iki isterinio šauksmo. Kmita sudejavęs užsidengė rankom veidą, Narbutas atsilošė kol prisispaudė prie sienos. Tuoj turėjo trenkti šūviai. Klaikiom akim jaunasis vyras apsižvalgė.

Senio lavonas tūnojo ugniakuro šone toje pat sustingusioje pozoje.

— Bartkau... O seni Bartkau! — Verksmingai sudejavo vyras. — Kuris iš jų? Ką?..

Jis žengė keletą žingsnių į lavono pusę. Nepaleisdamas šautuvo jis kaire ranka pakėlė nusvirusią galvą ir pasuko ją taip, kad įdubusios sustingusios akys žvelgtų bajorų link.

— Duok ženklą savo Janiui... Ženklą, Bartkau...

Gal kaklo pasukimas atleido sustingusius kairio peties raumenis. Kairioji lavono ranka lėtai nuslydo žemyn ir ryškioje dienos šviesoje dabar sublizgėjo puošni jį pervėrusio kardo rankena. Rankena su aiškiai sidabre įrėžtu Kmitų šeimos ožio galvos herbu.

— O ne!.. Ne aš!.. — Suklykė Kmita ir metėsi atvirų durų link. Šūvio trenksmas ir balzgani, aitraus kvapo dūmai pripildė visą bakūžę. Kai jie prasisklaidė, tarpduryje, atmesta į dienos šviesą ranka, gulėjo Kmita. Nusvirus atgal ant peties lavono galva vėl nejudančiom akim žvelgė į durų pusę.

* * *

— Dabar tikiu aš tau... — Tarė lėtai Janis.

— Narbuto garbės žodžiu turi tikėti...

— Žodžiu?.. Pažįstu aš Bružą ir būčiau turėjęs... Bet gal ir žodžiu. Aš noriu tavo žodžiu tikėt, Narbutai... — Janis sėdėjo šalia savo tėvo, per kelius padėtas medžioklinis šautuvas vamzdžiu dar vis buvo atsuktas į Narbutą.

— Tai išeitų prieš dvi dienas jus Bružas su Žvairiu paliko miške?..

— Taip. Maždaug apie vidudienį.

— Vidudienį... O Dieve, Dieve... — Janis įtraukė giliai orą ir pusiau prisimerkė. — Atleisk man, Bartkau... Laukei manęs visą laiką... Kiek ilgai?.. Ir atėjau ne aš... Visus jo žodžius man pasakyk.

— Jau pasakiau. Jis tikrai manė, kad...

— Kad jo Janis atėjo...

Narbutas palingavo galvą.

— Tik iš didžiausios pastangos jis laikėsi ir laukė. Prieblanda buvo, jis, matyt, nebeįmatė ir...

— Ir mes panašūs, bajore... Kiek ilgai laukei, Bartkau? Ką? — Janis kaire ranka apkabino tėvą ir suleido pirštus į pražilusius nusvirusios galvos plaukus. — Čia gal trys valandos iki tos aikštės. Ech... Ir užvakar ir vakar tai galėjo atsitikti... Gal visą parą laukė Bartkus pasmeigtas it ant iešmo. Negyvu jį paliko tie... Atkeršyti sakė jis?..

— Tai pakartojo, ir kad per ilgai laukėte.

— Per ilgai... — Sutiko Janis. Jis sėdėjo atsilošęs ir švelniai glostė pražilusią tėvo galvą. — Atleisk man, Bartkau... Per ilgai... — Pakartojo jis lėtai. — Ir viso to kaltė tai prakeikta Barbora Mingidauskaitė!..

Paskutinieji žodžiai buvo ištarti su staigiu kartumu. Narbutas išgirdęs tą vardą pašoko ir ranka instinktyviai griebė už diržo, ten kur šiaip turėjo būti jo uloniška karabelė.

— Sėsk, rupūže! — Sugriaudė vėl pirmykščio pykčio balsu Janis. — Sėsk, arba ištaškau tavo smegenis po visą sieną!

Narbutas sukando dantis, sugniaužė kumščius ir sunkiai alsuodamas lėtai atsisėdo.

— Tu nedrįsk Jos vardo...

— Tylėk! Nešokinėk taip! Oi, nešokinėk taip, bajorėli! Pravarysiu šviną pro tave kaip ir pro to išpurtusio durniaus pilvą... Nei mirktelt nemirktelsiu...

— Šauk... — Tarė dusliai Narbutas ir to žodžio skambesio padrąsintas pakėlė galvą. — Šauk, bet nemanyk, kad gali mane...

Janis pridėjo šautuvą prie skruosto. Dešinės rankos pirštai susilenkė prie gaidukų ir kairė, per vamzdžio viršų žvelgianti akis susiaurėjo. Narbutas neišlaikė ir užsimerkė. Atrodė jam, kad tuoj vėl baisus trenksmas pripildys bakūžę. Bet trenksmo nebuvo.

— Dar ne, Narbutai, — lėtai tarė Janis, — ir ne dėl to, kad man svarbu, ar tu bijai ar ne... Nusispiaut man visa tai, bet dėlei prakeiktosios Barboros. Nejudėk, sakau! Per ją pražudžiau savo tėvą, tai man ji prakeikta... Jis nuleido šautuvą ant kelių ir atsilošė į lavono petį. — Prakeikta ji, Bartkau. Tai dėlei jos taip ilgai laukiau... Prieš mėnesį būtumėm galėję išplėšt tą dvarą ir grobio ten netrūksta. Mano kaltė, seni... Mano... Bet, kad ji pasiutusiai graži, Bartkau. Tu nematei jos, tad nežinai... Bet Narbutas žino. Ar ne taip, Narbutai? Papasakok tėvui apie Barborą.

— Ne tavo lūpom Jos vardas!..

Šautuvo vamzdis vėl kilstelėjo, bet Janis atsiduso ir nuleido jį atgal.

— Pasakyk vistiek, Narbutai. Graži ji?

— Graži... Daugiau kaip graži...

— Girdi, seni?.. Jis bajoras. Jis žino. Taip, taip. Graži... — Janis nutęsė, ir trumpam laikui buvo tyla.

— Negalėjau kitaip, Bartkau. Dievaž, negalėjau. Turėjau tik dar ir dar vieną dieną ten pabūti, kad galėčiau regėt ją... Girdėt jos juoką nors iš tolo, nors ne man ji juokės... Kad galėčiau bent... Ar tu gali tai suprast, Bartkau? — Jis pažvelgė į sustingusias lavono akis ir lėtai papurtė galvą. — Bet užtat tu tai gerai supranti, Narbutai, ar ne? O taip, Narbutas supranta. Jei aš nepervarysiu švino pro jo krūtinę, tai jis prispaus prie jos prakeiktąją Barborą... Prispaus tas baltas krūtis jos... Nuramins tą skausmą, kuris

taip giliai įsiėdęs graužia. Tu juk labai nori gyvent, Narbutai? Pasiutusiai juk nori, ar ne?

Atsakymo nebuvo, bet Narbutui tiesiog aptemo akys. O, Dieve, kaip beprotiškai jis norėjo gyventi! Nesuvokė jis iki šiol iš viso, kaip labai to buvo galima norėti...

— Gyventi su prakeiktąja Barbora glėbyje. Tik man prakeikta. Jei myli ir negali pasiekt, tai daugiau kaip prakeikta. Klausykis dabar, Narbutai! Klausykis gerai. Dabar aš esu visagalis karalius. Mano rankose beribės dovanos ir dosnumai. Jei panoriu, aš dovanoju Tau gyvybę, dovanoju Barborą, jos švelnų kūną, juoką ir didelį kraitį.

Jei nepanoriu — pajudinu šitą štai pirštą, ir visa tai gauna kas nors kitas...

— Bet ne Tu!

— Taip. Bet ne aš. Jei būtų kitaip, Narbutai, seniai jau būčiau paspaudęs. Seniai. Bet klausykis gerai. Aš visa dovanosiu Tau. Visa tai. Už vieną naktį su ja. Pirmąją naktį!

— Tu!.. Tu!.. — Narbutas ne iš karto suvokė, kas buvo pasakyta, nors žodžiai buvo tarti ir labai aiškiai. — Tu, beproti!..

— Nejudėk, sakiau! Negundyk likimo, Narbutai. Beprotis aš, kad tiek ilgai neišplėšėm to dvaro. Beprotis, kad pasitikėjau Bružu. Bet ne beprotis aš dabar. Mes to pačio ūgio, panašaus sudėjimo. Jei mano nuosavas tėvas mus sumaišė...

— Buvo prieblanda, ir jis buvo vos gyvas...

— Taip. Prieblanda. O, kaip manai, bus tą pirmąją naktį?.. Gali sakyti tėvas laukė, būtent, manęs, o ko lauks gražioji Barbora?..

— Tai neįmanoma! Tai pilnai neįmanoma!

— Tu gyvas iki šiol vien dėl to, kad įmanoma. Tu išeitum iš tamsaus kambario, o grįžčiau aš. Pats žinai, kad įmanoma.

— Aš nesutiksiu, niekad... Jei Tu manai, kad aš parduočiau savo žmoną... Jei Tu manai... — Narbutas stengėsi atrasti žodžius, kurie galėtų visuotinai paneigti bet kokią galimybę, bet žodžių trūko.

— Gerai pasakyta — parduotum! Bet kokia kaina, Narbutai! O, Dieve, kokia kaina! — Janis atsiduso, ir pats visu tuo nustebęs palingavo galvą. — Tiktai viena naktis už visas kitas... Visas naktis, kurios dar skirtos tavo gyvenime, Narbutai.

— Niekad... — Sušnabždėjo Narbutas.

— Tylėk! Tik neprisiek dabar, arba ištaškau tuos tavo kvaišus smegenis tuoj pat. Tylėk ir nejudėk iš viso. Užsimerk ir galvok. Neskubėk galvoti. Laiko yra. Kai saulė nusileis, turėsi pasakyti. Turėsi nuspręst, ar nori dar pamatyt saulę ir džiaugtis gyvenimu su Barbora, ar atiduodi ją kitam ant amžių. Ne vienai, bet visom naktim. Tylėk, ir galvok gerai dabar, Narbutai.

* * *

Nereikėjo vakaro. Po pusantros valandos tylos Narbutas nusprendė. Jis prisiekė visa Narbutų šeimos garbe, jog priima Janio sąlygas. Tada, po keturias valandas trukusios kelionės, Janis jį išvedė iš Vilkobalio raisto.

Visa kita vyko taip sklandžiai, kaip du jauni įsimylėję žmonės tegali ir viltis.

Paslaptingai pražuvo Kmita ir po jo pražuvimo atpuolė visa eilė gal ir karštų, bet, vis dėlto, pirmoj vietoj atsargių gražiosios Barboros gerbėjų. Susidarius tokiom aplinkybėm, Barbora su tėvo pagelba perkalbėjo ponią motiną priimti Narbutą į žentus. Vos pasibaigė užsakų laikas, atbuvo ir vestuvės.

Išpuolė vestuvės spalio keturioliktą. Maloni buvo diena, ir ypatingai šaunus pokylis. Tiesa, jaunasis Narbutas atrodė išblyškęs ir nesavas, bet kas gi tokiu laiku kreipia dėmesio į jaunąjį, ypač kai prie jo šono

žydėte žydi baltoje puikybėje švytėdama tokia skaisti jaunoji kaip gražioji Barbora Mingidauskaitė. Išblyškimas tebuvo pastebėtas sekantį rytą, bet tada jis dar užsilikusių svečių tarpe sukėlė tik geraširdiško juoko.

— Pora bus puiki, Mylista Mingidauski, — plojo per petį Jo Mylistai gimine tapęs senasis Narbutas, kurį „Berankiu" vadindavo. — Laimingos bus vedybos! Žiūrėk, jaunikis, atrodo, vos ant kojų pastovi, o jaunoji švyti kaip uoga. Anūkų turėsim visą kapą...

Buvo ir anūkų. Buvo puikių metų ir keli ne tiek puikūs. Dažniausiai, vis dėlto, metai būdavo geri, ir tik vienos dienos juose Jo Mylista Aldarykas Narbutas laukdavo su graužiančiu nerimu ir net su tam tikra baime. Tos pačios dienos, kuri Jos Mylistai Barborai Narbutienei atgaivindavo tiek romantiškų prisiminimų. Tai būdavo spalio keturiolikta. Tada ponia Barbora elgdavosi dar meiliau kaip paprastai, visą dieną nešiodavo baltą suknelę ir niūniuodavo linksmą dainą, o vakaro tyloje, kai ji su vyru nueidavo į didįjį miegamąjį, ji karštai jį apkabindavo ir tarsi kokią paslaptį pašnibždėdavo jam į ausį: — Mylėk mane šiąnakt, Aldi. Mylėk taip, kaip tą pirmąją naktį...

IRENA MITKUTĖ

gimė 1948 m. Würzburge, Vokietijoje. Lanko Čikagos Meno Institutą.

„Neramūs jausmai ir poetiška tyla susilieja kaip upės tarp kalnų. Matau peisažus, pilnus būties dilemų. Racionalumas, irracionalumas. Kur rodos ramu, iš tikrųjų paviršius, slepiąs inferno. Viskas keičiasi, bet atrodo, lyg būtų vis tas pats. Bet klausimai patys savęs neatsako".

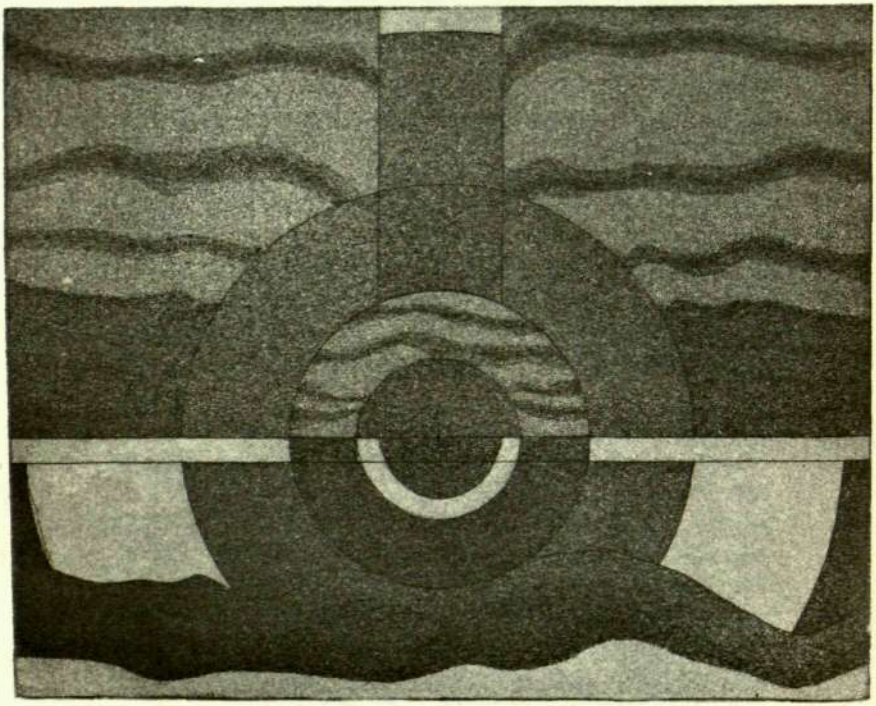

„Nr. 1", akvatintas, 1970

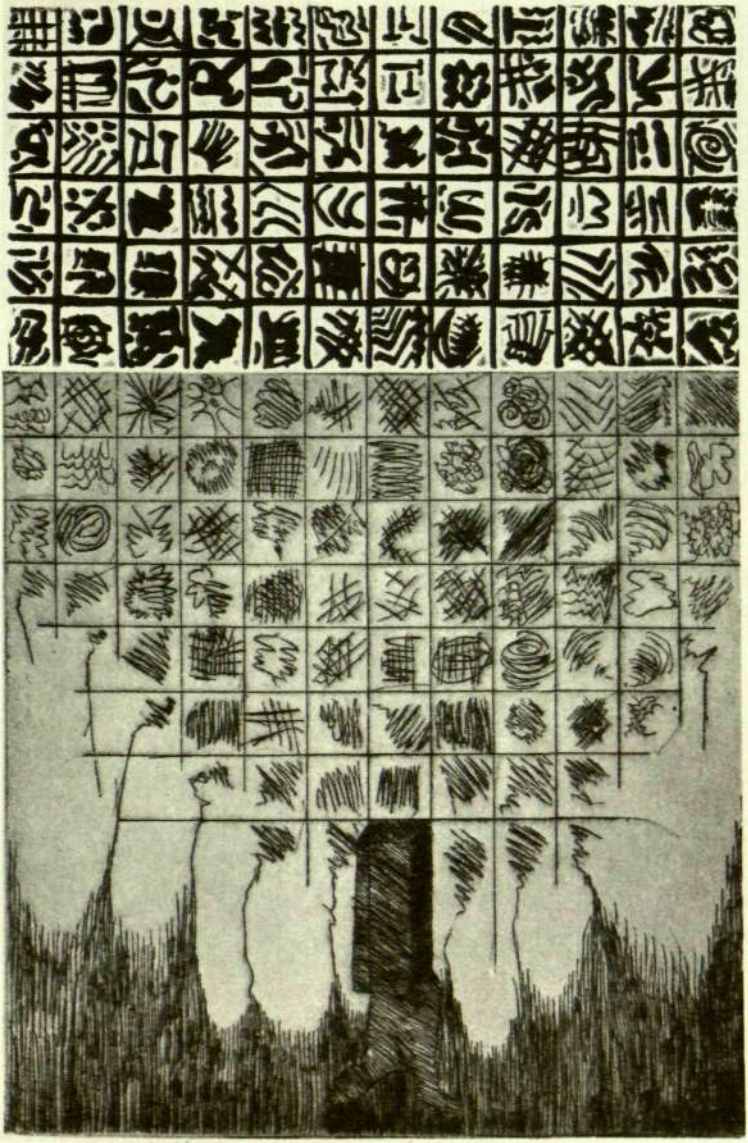

„Nr. 2, antras variantas“, cinkas, 1970

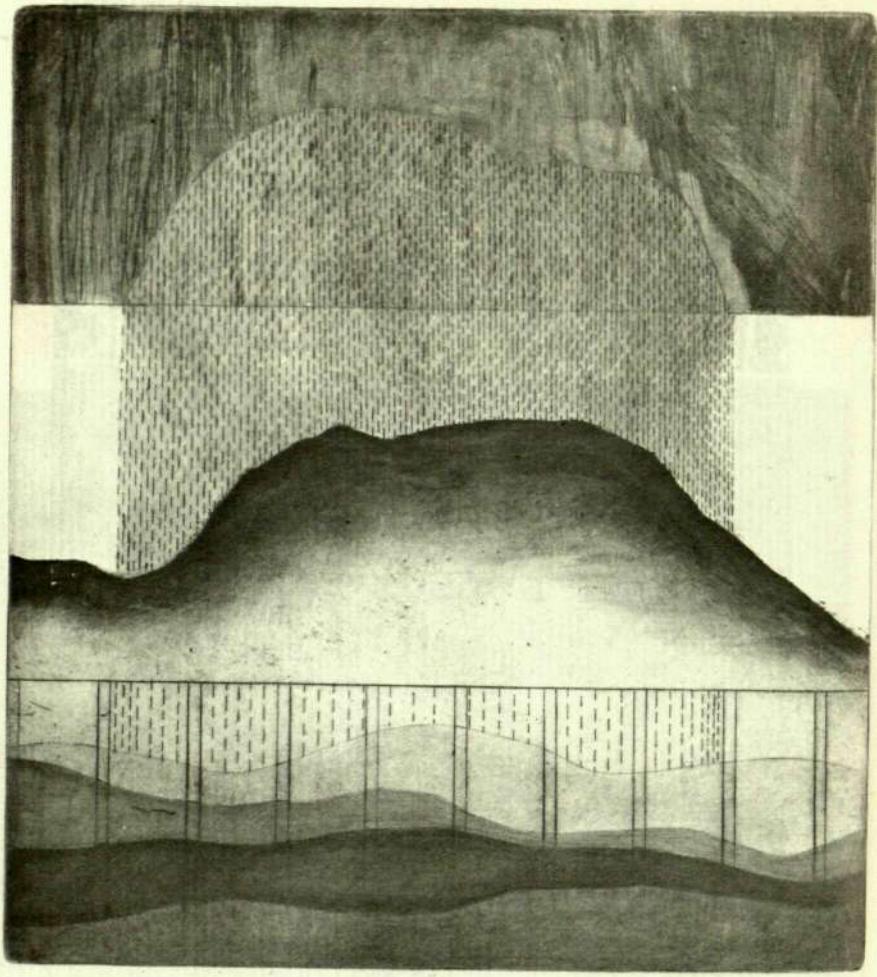

„Lietaus peisažas“, varis, 1970

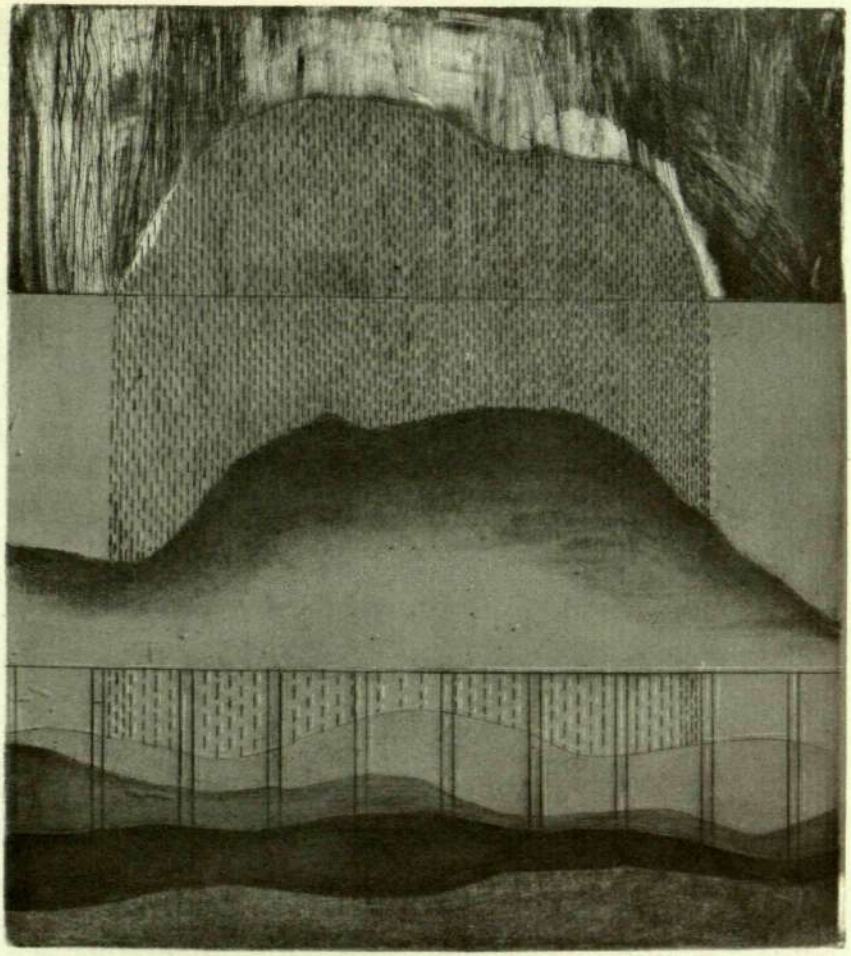

„Lietaus peisažas, Nr. 2“, varis, 1970

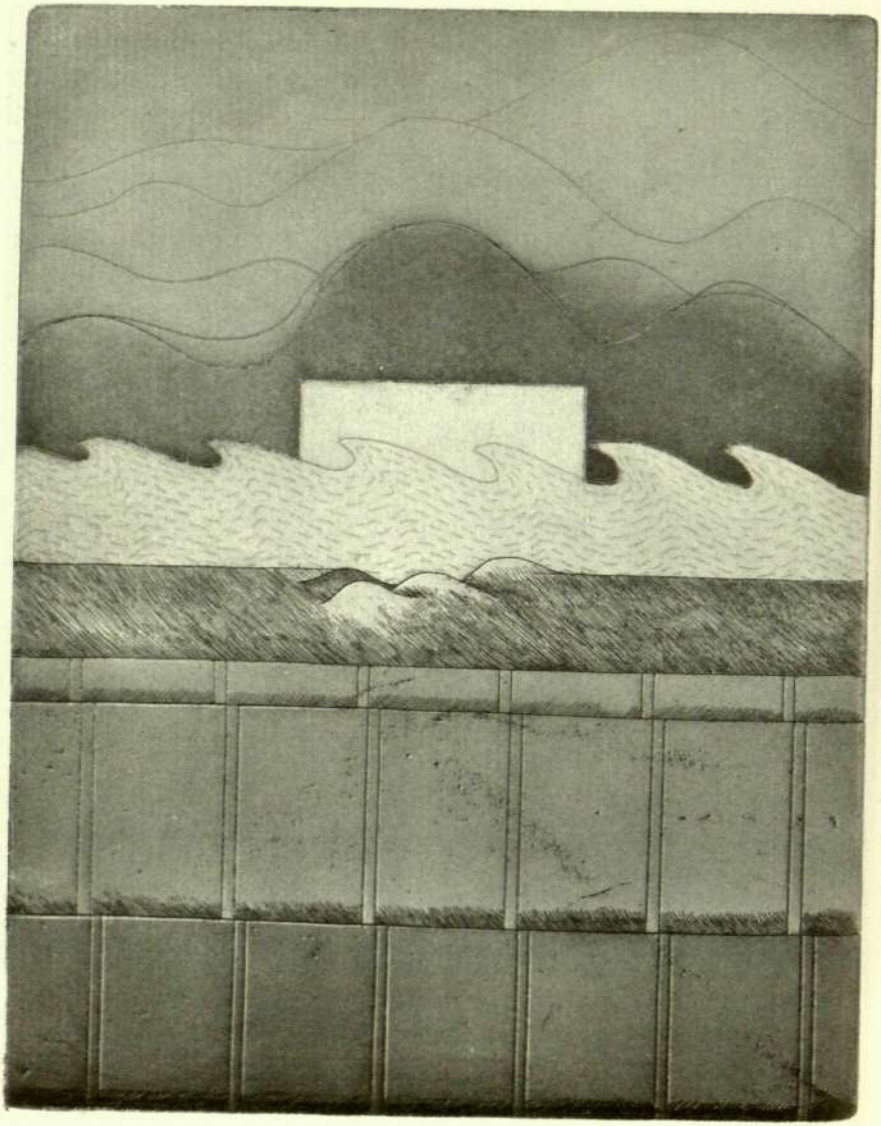

„Toliau už kalnų baimės nebėra“, varis 1971

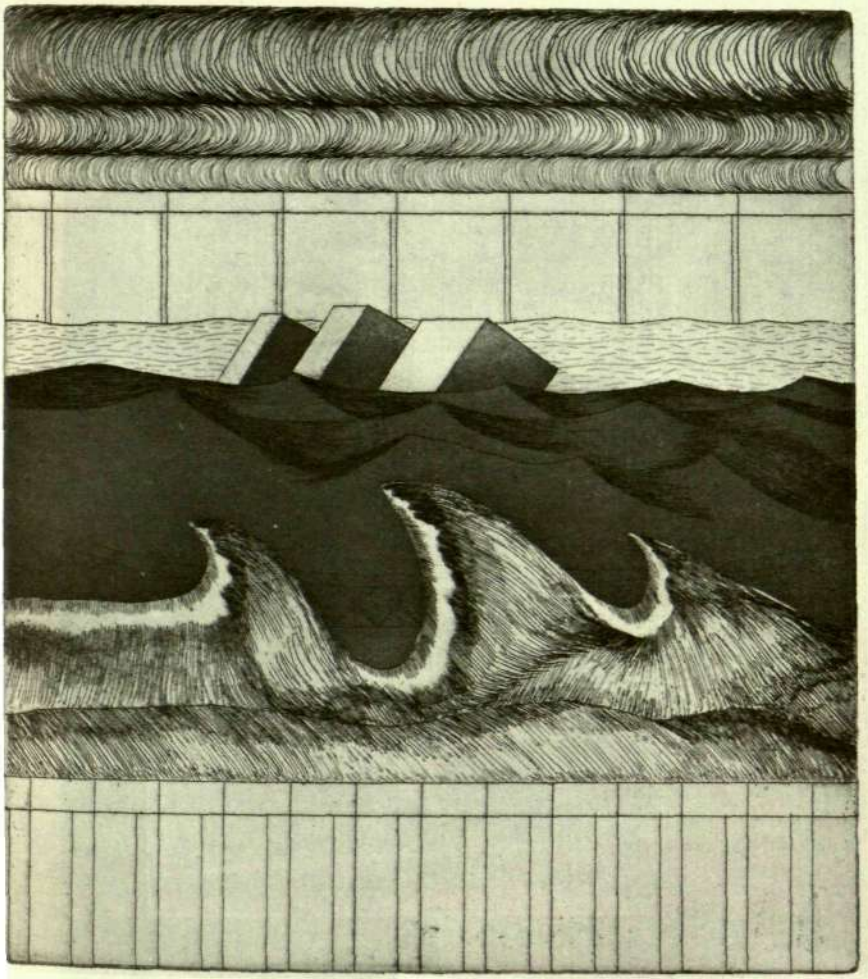

„Tykojančios bangos tuštumoj“, varis, 1971

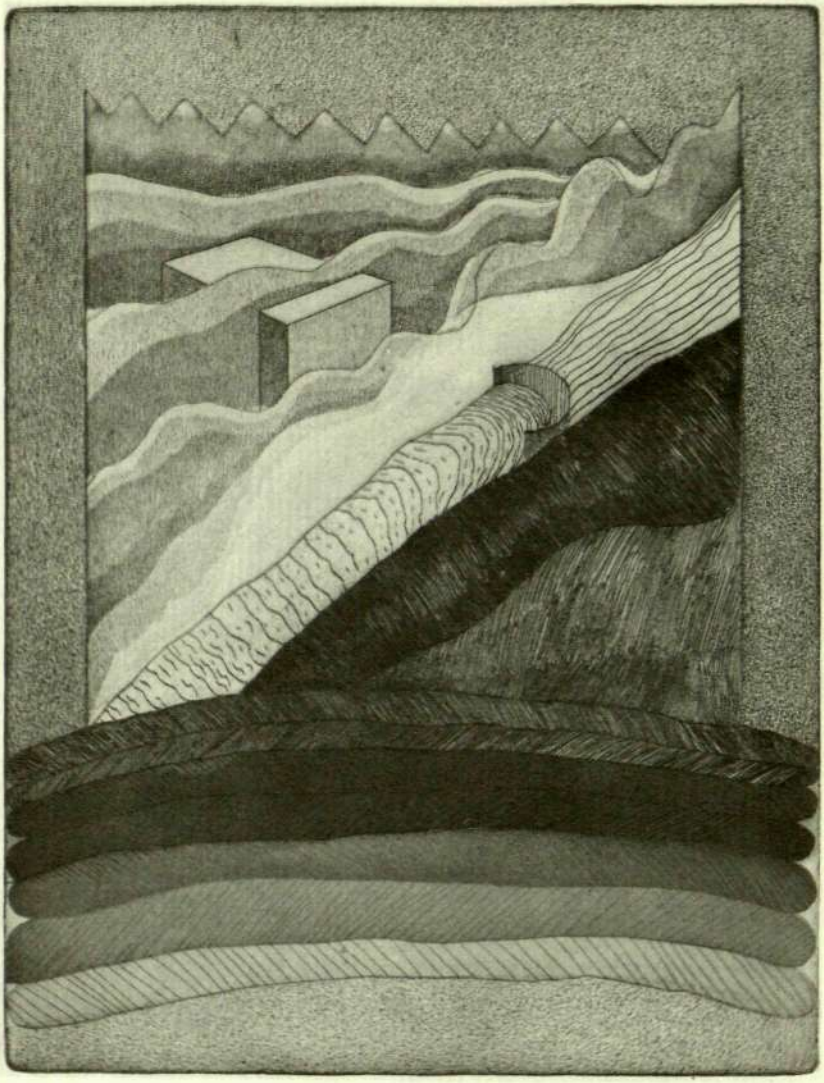

„Monotipas Nr. 7", varis, 1971

ZEFFIRELLIO JULIET

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

lange dainuoja jauna vasara
mergaites visas susišaukus
dienų koridoriais
ateina
Zefirellio Juliet
tas pat kaip laipiot medžių
viršūnėm
diržais susijuosus klausytis
Donovan
saulę
žemėj augintą siuvinėjam
šventei ateinančiai
rūbus
žvaigždynai ilgisi šaukiančių
į naktį
miestų
žalio kaip džiaugsmas lapojimo
medžių
vaikomės koridoriais dienų
melodingų
dega aikštėse sidabro naktys

sengalviai ežiai lankosi Bodensee
apylinkėse
sulytus šimtmečius glosto
mergaitės plaukai

GATVES DEBESYS NUSINEŠA

O. I.

Grįžau. Ruduo mano mieste.
Salom išplaukę medžiai.
Suoliuko kojos žemėn visai įaugę.
Ir tyla.
Neperšauktum.
Neprisišauktum.
Žodžiai tylon. Nulinkę žodžiai.
Nulinkę vakarai.
Naktim. Gėlės tamsiavidurės.
Sienomis auga.
Baltom švytinčiom sienom.

Rytais.
Rytais debesys gatves nusineša.
Salom išplaukia medžiai.

BEDUGNIAI ŠULINIAI SEMIA VASAROS DANGŲ

žemės įdubimuose sodinu žydrus laivus
geltonumą albizijos saulei tekant
rytais mes renkamės ir kalbam
ir kalbam
vandens kelius
laukinės kriaušės vaikystę
giedančiam lauke
pylimo kaitroj žolės skonį
bedugniai šuliniai semia vasaros dangų
šypsenas

rūbais gitarose senose skambančiais
renkamės ir kalbam
taip prieš kelionę durų varstymas
platanų sviedinukais plakas
vėjas rugsėjo
šakomis upės liejas
šviesiais rėžiais krenta vidudienis
veidan
rankose ilgai žydėjęs tamariskus

kai išeini
žemėn nulinksta gluosnis
ir vakaras
verandoj langus užgesinęs
verkia
į pakraščius išėjęs jacarandos
mėlynos kaip po lietaus dangus
lig pat laukimo išaugančius
laivus nulydi

SVAJOTOJAS IR REGĖTOJAS

PETRAS MELNIKAS

1.

Du draugai. Paprastas tautietis, augštas ir galingas ir mėlynom rugiagėlių akim Svajotojas A. ir nedidelis, aristokratiškas savamokslis Regėtojas B. dirba skirtingus darbus skirtingose darbovietėse, skirtingai galvoja, bet neperskiriami draugai. Svajotojas A. važiuoja ta pačia North Avenue gatve, jis kasdien į darbą pasuka iš savo Clark ir tada tiesiog ir tiesiog, jo North Avenue yra didelė užminga gatvė, joje daug milžiniškų skelbimų, ji tiesi ir jam nereikia dėl to daug galvoti. Tik, kai jis išsuka iš jos, negali vėl atrasti; tada jis sukalioja, pasimetęs, ir, kai atranda, ta North Avenue atrodo jam tokia gerutė gatvė, kaip vylyčia, tiesiam protui kelrodis į tolimą darbovietę. Važiuodamas, Svajotojas A. prisimena savo gimto miesto kreivas negrįstas gatveles, mato žaidžiančių šaligatviuos vaikų rausvus skruostus, girdi jų angelišką juoką, prisimena savo erotiką, priemiesčių namelius, gimnazistišką poeziją ir armoniką, jų virtuoziškus garsus ir net prastos juodos duonos trupinius seilėtoj burnoj.

Regėtojas B. dirba dideliame dangoraižyje, jis ten vaikščioja koridorium su bloknotu pažastyj. Kai koridorius pasisuka į kairę, jam atrodo, kažkas sutraška ore, atsidaro lyg nauja perspektyva. Jis mato kitas

duris, šviesa keičias, net pasijaučia kitaip, daro apsisukimą ant ašies ir eina vėl tiesiog. Bet dažnai jis atsisuka ir grįžta ten, kur kažkas lūžo — iki kampo — ir žiūri atgalios. Neatpažįsta. Iš šito galo koridoriaus linijos, langai, sienos, durys, linoleumo kvadratų brėžiniai, dulkių, purvinų žmonių, jų pirštų nuospaudos ant sienų lyg šmėklos bėga švilpdamos į jį...

2.

Svajotojas A. fabrike prisimena savo gimtadienį:

Tu esi nepataisomas sėslys, prie savo gimtadienio pietų stalo jis Regėtojui B. šaukė, atvažiavai ir nutupei, kaip višta ant kiaušinio, ant kėdės, tiksliau. Taip. Daug dalykų vyksta Amerikoj ant kėdžių, nuo čia sustatytų iki Beringo jūros. Tu, gi, sėdi, bijai pasikelti ir negalvoji: yra dar Pietūs, Salos, Karibai ir taip toliau. Įdubėlis, nepajudi, bijai idiotiškai, ar ne?

Svajotojas A. kalbėjo. Regėtojas B. galva lingavo, jis A. gimtadieniui atnešė dovanų. A. žiūrėjo į sulankstomą patogią kėdę: tris mėnesius šildysiuos ant jos prieš saulę, jis galvojo, tai nedaug, ir jo gyvenimas lyg susirietė tada į tris gelsvus lapus ant spalvoto kalendoriaus.

3.

Regėtojas B. pietų pertraukos metu eina Second Avenue. Ji lekia šiaurės-pietų linkme. Vėjai ją pasirinko, kaip instrumentą, pūtimui. Iš skersgatvių įėjus, žmonės susilenkia. Laikosi už skrybėlių. Jų skvernai plakasi. Čia, užrietęs viršun galvą, Regėtojas B. žiūri į dangoraižį. Jis mato keistą pakrypimą, kažką slinkčiojant danguje. Dangoraižio viršūnėje siena linguoja, B. galvoja, trupa plytos gal, ornamentuoti granito gabalai ir nuo pasvirimo atsileidusios plyšių dulkės jam byra į akis? Jis tada užsimerkia. Atsuka nugarą į vėją ir krapšto akis ir nosį iki paraudimo.

4.

Seniau Svajotojas A. buvo lyg Viešpats sau, bet ne jo likimui. Iki aštrumo užgrūdintas gyvenimui, jis dabar kiek atbuko, nes jo jaunystė karo buvo apgauta. Kažkada ir jis studijavo — metus — svajojo ir pasimetė. Dirbo pas buhalterį po dvasine tvanka ir dar kažkur. Dabar jis zulina geležį, fabrike dirba raumenimis, prie jo švento kaulo prikergtais, bet laisva galva jis keliasi bent į tokius su portfeliais: vis skuba, skraido jie su paukščiais, Pietuose sprendimus daro, posėdžiai su Centru, ateina telegrama — projektai tokie ir tokie į spintą, o dėl varianto X atvažiuokite į Miamį. Tada Svajotojas A. važiuoja: bet vis ta pačia North Avenue, didele ūžminga gatve, su pakabom, lyg stačiais dokumentais; šalia jų dar musulmoniški hieroglifai, juodi kinietiški piktografai ant didelių baltų ir apvalių skydų.

Atsitinka, kad jis nesusišneka darbovietėj, lyg kas ima ir užsikerta gerklėj. Jam tada atrodo: štai sunkus lietuviškas vežimas verčiamas ant svetimos dirvos... Kai suserga jo vaikai, tada jis pas Regėtoją B. atvažiuoja. Regėtojas B. šaukia daktarą, telefonuoja, po to, Svajotojas A. lekia su klaikiu žvilgsniu namo ir niekur nesirodo. Jei kas „hallo" pasako, apšviesdamas savo sveikus skruostus lyg senoviška balana, Svajotojas A. šypsosi jiems archaiška maske. Jis galvoja, kad iš savo tautos jis paveldėjo tas visas svajones, savo rasę, šventą jauną kūną, savo kilmę, savo sėklą ir raumenis prie kieto kaulo, gal jis gimė ne šiam šimtmečiui: jis augštas ir galingas, jo tiesūs sveiki dantys, jo mėlynos rugiagėlių akys?

5.

Regėtojas B. po pietų pertraukos grįžta įstaigon. Joje daug koridorių: iš dviejų sienų, grindų ir lubų ir tai lyg jo kelias į kažkur, jam atrodo, jis turi savo

piešinišką charakterį ir paslėptą gyvybę, nes jo akys mato dulkes ant grindų, pirštų nuospaudus ant sienų, juodus musių paliktus taškus ant lempų, jis girdi savo žingsnių dūžius atsimušant į ketursienį ir kaip jie linksmai grįžta į jo ausis. Jis kartais mato ten ir nematomas sienas ore. Jis atsimuša į jas galva, gal kojom ir tada apsėda keistos mintys, kažkas kelia, kelias sekundes paneša, jis pasijaučia kitaip, visa, kas prieš tą nematomą-skystą sieną atrodė neįmanoma, neįkandamai sunku, staiga darosi jam taip paprastutėlaičiai lengva, viskas tampa taip žadančiai kilnu, nors neišaiškinamai trapu. Jis tada linksmai eina švilpdamas koridorium ir klausosi, kaip aidas atsimuša į ketursienį.

6.

Svajotojas A. dar vis prisimena savo gimtadienį. Prie pietų stalo, jis prisimena, kad, kiek išgėręs, pragariškų balsu, pasilenkęs, į Regėtojo B. ausį jis šaukė: vieną dieną imsiu ir išvažiuosiu į Pietus!.. Į saulę! Jūrą! Prie šniokščiančių, albatrosiškų keterų. Gyvensiu. Dirbsiu ir kalbėsiu su žmogum. Kas Šiaurė? Kas yra atviresnis? Kas kalbesnis? Nuoširdesnis? Pietietis! Amerikoj jis beveik asmenybė, beveik žmogus. Kas čia tas žmogus? Jis sniego kojom vaikšto... Pūgos. Tamsa. Jis ilgų žiemos vakarų palieęs ir ištyseęs — beširdis — tik žmogaus šešėlis jis... Tik po mirties nepasiųsk mano kaulų iš Pietų atgal. jis Regėtojo B. prašė, į šaltas Technologijos reples, kad, jų sutraiškintas, iš naujo nenumirčiau... Tokia teatrališka buvo jo kalbos pabaiga, bet pabaiga yra tik pradžia, tai lyg kažkas apsivertęs augštyn kojom; galas tūno pasislėpęs pradžioje — pradžia to tik ir reikalauja, Svajotojas A. dar filosofiškai pridėjo.

7.

Regėtojas B. vis susiduria, įstaigoje jis vis susiduria su jom: sienos, pertvaros, ore, ar iš akmenų.

Štai ant Second Avenue mato griaunamą, jau palinkusią mūrinę sieną, mato joje žmogaus pėdsakus, pirštų dėmes net ant popierium išklotų pertvarų, įkaltus viniukus, žiobčiojančius virš nukabintų išblyškusių dėmių, ant palinkusių ir triukšmingai plėšiamų grindų kaukši žingsniai, girdi drabužių šnerėjimą, šlepečių čiuožtelėjimą ant kilimo, mato gyventojus, kai jie nebesutilpdami tarp sienų, jas rankomis pastumt norėjo ir dabar kur nors skundžiasi, kad Second Avenue ant jų užgriuvo.

Jis vis susiduria su jom: sienos, pertvaros, ore. Nežino net kodėl ir ar tai vis ta pati siena, o gal kita? Bet kažkas lyg SIENOS egzistuoja ir jaučia jas. Atsimuša. Kažkas į jas traukia. Nepasiduoda, bet atsimuša. Kažkas tada pasikeičia, sakysime, nutinka ir dar taip staiga. Už pasisukimo, sakysime, už kampo, devyni, dešimt žingsnių stačiu kampu nuo kertės stovi jo SIENA, jis jos nemato, sakysime, ji yra nematoma SIENA. B. praeina. Replėmis lyg spusteli. Kažkas krūtinėj. Kas? Mintys. Tikriausiai tai nemintys. Kažkoks vidinis balsas. Pasako jis dusliai, sakysime, kažką negero, aišku, nieko tokio ypatingai realaus, bet paveikia, kad juos... Taip, spaudžia slegiančiai pečius. B. nuleidžia galvą, susimąsto. Kodėl? Galvoja, laukia, ko? Kito atsimušimo... Ir vėl kitokią, štai ten toliau pamato laukiančią skystesnę pertvarą ar SIENĄ; nesvarbu, ar koridorius kairėn ar dešinėn pasisuka, staiga lūžis, kažkas sutraška, kita perspektyva prieš akis, naujos durys, šviesa keičias, B. apsisuka ant ašies, grįžta atgal; viskas bėga, langų, durų, linoleumo kvadratų brėžiniai švilpdami lyg šmėklos pradeda šaudyti į jį; bėgti, jis galvoja, kur? su panika galvoja ir nori kaukti, pro langą perspėti pasaulį; greit parašo „granito atplaišos krenta ant galvų", ar panašiai, išplėšia lapelį iš bloknoto ir, atidaręs langą, meta į Second Avenue.

Praeivis pakelia lapelį ir skaito. „Granito atplaišos krenta ant galvų". Pačiupinėja galvą, pakraipo pečiais, užrietęs galvą viršun, žiūri į dangoraižį, mato pakrypimą ir kažką slinkčiojant danguje. Dangoraižio viršūnėje siena linguoja. Gal trupa plytos, jis galvoja, gal ornamentuoti granito gabalai ir nuo pasvirimo atsileidusios plyšių dulkės pradės byrėti į akis? Bet, pamatęs Regėtoją B. lange, jis nusijuokia ir, net nepadėkojęs, nueina Second Avenue gatve.

Regėtojas B., žiūrėdamas pro langą, mąsto: praeivis jo regėjimais netiki. O prie Svajotojo A. gimtadienio pietų stalo ar jis taipgi ne per daug jau nuodugniai skylių ieškojo? Svajotojas A. net nesistengė jų užkimšti. Pro atrastas skyles jis kyštelėdavo tai savo pajuodusius nagus, tai tėvų žemės žiupsnį, tai klaidingus praeities karalių, kunigaikščių ir vadų žingsnius, linksmybės šykštų padalinimą, žmonijos meilės veidrodėlius, Regėtojo B. įtartiną linkčiojimą galva ir dar ir dar vis kažką daugiau. Svajotojas A. šnekėjo ir šnekėjo, kiek pasikarščiuodavo, ir Regėtojas B., žiūrėdamas pro langą, staiga suprato, kad Svajotojas A. turėjo kažkokią jam nežinomą, bet brangią paslaptį, lyg kažkokį paskutinį siūlą, į kažkur, į už kažkokios SIENOS paslėptą lietuviškos žemės ar seklyčios medžio skonį.

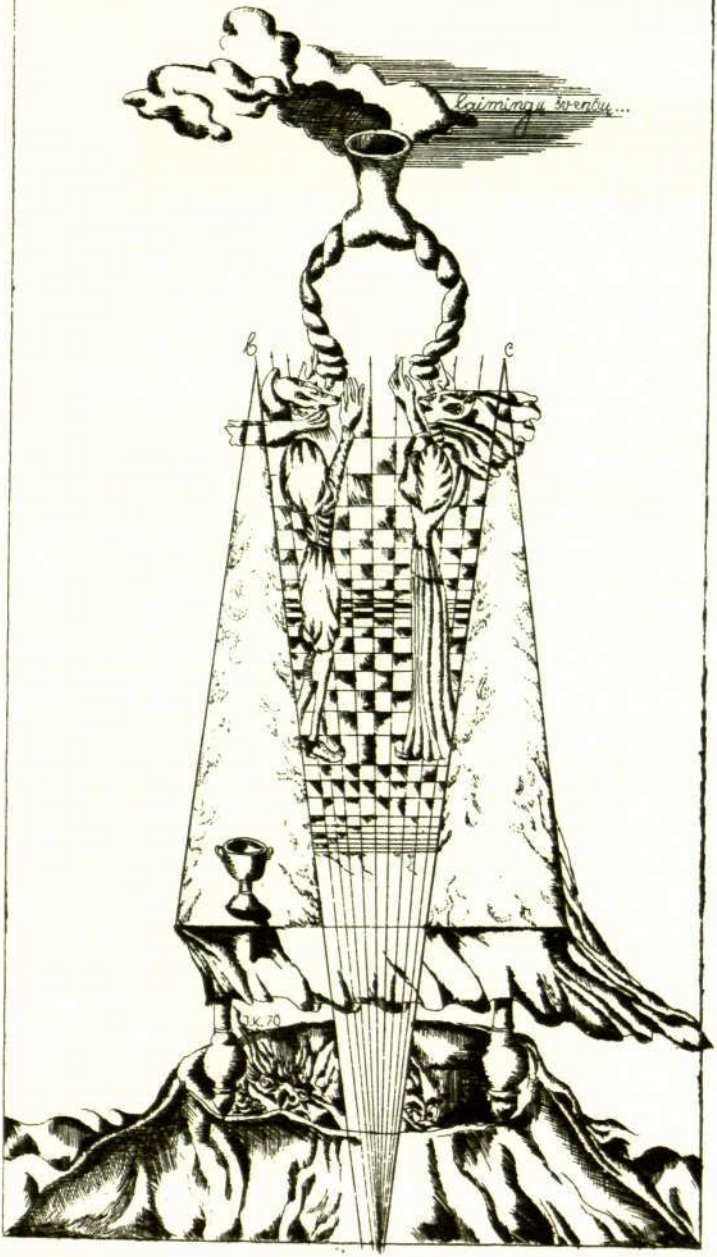
laimingu šventu...
b
c
J.K.70

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

MARKSIZMAS IR XX AMŽIUS

Nuo to laiko, kai Marksas ir Engelsas 1847 m. užtrimitavo *Komunistų manifestu*, marksizmas yra įsigijęs nemaža variantų. Pats Marksas, savo ilgo gyvenimo saulėleidy priėjo išvadų, kurias vargiai būtų skelbęs savo ankstyvesniuose raštuose, pvz. kad kraštuose kaip Anglijoje, JAV, ar Olandijoje, proletariatas gal ir pasieks galią ne revoliucijos keliu. Engelsas savo 1895 m. įvade Marksо straipsnių rinkiniui *Klasių kovos Prancūzijoje, 1848-1850*, irgi kiek sušvelnino savo karingas ankstyvesnes nuotaikas. Jaunesni marksizmo sekėjai Europos pramoniniuose kraštuose kaip Eduardas Bernsteinas Vokietijoje ar A. Millerandas Prancūzijoje ideologiškai nukeliavo į visišką Marksо teigimų pervertinimą jų dienų visuomenės išsivystymo šviesoje, tuomi užsitarnaudami jiems nepritariančių jiems pritaikytą epitetą — revizionistai.

Kiti, kaip Leninas Rusijoje, Mao Tse Tungas Kinijoje, ar Che Guevara Lotynų Amerikoje pertvarkė Marksо schemas, jas suderindami su revoliucijomis industrializuoto pasaulio pakraščiuose, kur Marksas jokiu būdu nebūtų prileidęs proletariato revoliucinės padėties egzistavimo prieš jai susidarant Vakarų Europoje. Šiandien atsiranda naujų grupių, kurios vienu ar kitu būdu pritaiko Marksо esminius teigimus prie jų siekimų ar kovų. Tad susidarė padėtis, kurioje Vakarų Europos socialdemokratai, Sovietų Sąjungos ir jos satelitų komunistinės partijos, Kinijos raudongvardiečiai, Lotynų Amerikos priešvyriausybiniai partizanai, Palestinos tremtinių ekstremistiniai sluogsniai, Québec separatistiniai ekstremistai, JAV Juodosios Panteros ir kt. visi save laiko marksistais ir turi teisę į tą pavadinimą pretenduoti. Nors jų interpretacijos ski-

riasi ir dažnai nesusiderina, jie visi savo būdu išreiškia bendrą norą išnaikinti klasines privilegijas, pagrįstas gimimo, pajamų, ar rasizmo sukurtais skirtumais, ir įkurti beklasinę visuomenę, kurioje tobulesnis visuomeninis išsivystymas nebūtų pasiekiamas visuomenės dalies sunaikinimu ar išnaudojimu.

Daugumas šiandieninių marksizmo variantų atsiranda vadinamajame trečiajame pasauly, tarp pvz. palestiniečių partizanų, Lotynų Amerikos revoliucionierių ar Juodųjų Panterų. Jie visi yra tik marksizmo bruožų pritaikymas prie tų judėjimų praktinių veiklos reikalavimų ir kaip tokie duoda menką įnašą į marksizmo teorinį lobyną. Bandymai naujai įvertinti marksizmą kaip teoriją ir jame ieškoti relevencijos šiandieniniam pasauliui yra retesni. Vėliausiu laiku šį klausimą stengiasi išnagrinėti ilgametis Prancūzijos kompartijos teorikas ir Poitiers universiteto profesorius Roger Garaudy savo knygoje *Marksizmas dvidešimtajame amžiuje*. Savo šiuolaikiniame revizionizme (nors jis tokio apibūdinimo nepripažįsta, vis stengdamasis įrodyti savo vietą marksizmo-leninizmo pagrindinėje srovėje) Garaudy teigia, kad pasaulis yra pergyvenęs per paskutinius du dešimtmečius tris esmines transformacijas, kurios pasaulį yra pakeitusios kvalitatyviai, o ne tik kvantitatyviai, kaip kad daugumas ankstyvesnių pasikeitimų: nepramatyti išsivystymai moksle ir technologijoje, socializmo įgyvendinimas ir jo tapimas visapasauline sistema, ir Afrikos bei Azijos dekolonizavimas.

Šie trys svarbūs pasikeitimai mūsų amžiuje reikalauja bendro filosofinio pervertinimo, kurio nėra buvę. Mūsų amžius yra pribaigęs ambiciją suvokti realybę kaip visumą filosofinėje santvarkoje, kuri sudarytų uždarą sistemą. Tokią krizę, atsakymo į istorijos ir gyvenimo iškeltų klausimų stoką, gali išspręsti marksizmas, nes jo materializmo ir dialektikos dėka (kurie, anot autoriaus, yra iš esmės ne kas kita kaip paties žmogaus veikla, keičianti šiandienybę ir nustatanti jos ateities kryptį) jis pajėgia suteikti tą filosofinę sintezę, kurios mūsų amžius pasigenda. Tokios sintezės suformulavimas reikalautų esminiai naujo marksizmo įvertinimo. Tokio pervertinimo šiame amžiuje nėra buvę, išskyrus Lenino pastangas 1908 m. suderinti tų laikų fizikos naujuosius atradimus su tų laikų marksistine ideologija. Kaltė dėl šios stokos priskiriama faktui, kad marksizmas yra įkliuvęs į ankstyvesnio už marksizmą materializmo esminę klaidą — dogmatizmą. Garaudy teigimu, marksizmas nėra ir negali būti dogmatiškas, nes, remdamasis dialektinio išsivystymo pagrindu, jis iš esmės yra antidogmatiškas, tuo tarpu kai dogmatizmas sudaro uždarą pasto-

vią sistemą, nepripažįstančią jokio nuolat besitęsiančio pasikeitimo.

Patys pagrindiniai marksizmo principai reikalauja dialektikos įstatymų studijos ne kaip apibūdinimo nepakeičiamos absoliutaus protavimo struktūros, bet... kaip visados laikino protavimo pergalių apyskaitos, sustatytos kiekvienai svarbiai istorijos epochai.

Antidogmatinės sistemos gali būti tik laikini modeliai, apibūdinimai, sustatyti remiantis prieinamomis mokslinėmis žiniomis, bet kokiam jų išsivystymo laike ir pasiruošę pasikeitimam.

Struktūralizmas ir kibernetika marksizmui atidarė naujus tyrinėjimo prospektus, bet taip pat uždarė jam kelią į materializmo dogmatiškas ir mechanistiškas interpretacijas ir į dialektikos dogmatiškas ir teologiškas spekuliatyvines interpretacijas. Garaudy kaip tik siūlo naudoti Lévi-Strauss suformuluotą struktūralizmą kaip pasaulio suvokimo priemonę, jį pritaikant prie marksistinės tradicijos.

Autoriaus nuomone, toks marksizmo pervertinimas šių dienų dvasioje iš dalies turėtų apimti marksizmo pažiūras į tris žmogiškus fenomenus: etiką, religiją ir meną. Pats įdomiausias iš šių trijų suderinimų yra jo mintys apie religiją. Garaudy jau anksčiau pasižymėjo bandymais užvesti dialogą tarp marksistų ir krikščionių; tuo klausimu yra parašęs eilę veikalų. Ankstyvesniame veikale, *Nuo anatemos į dialogą; Marksizmo iššūkis krikščioniškoms bažnyčioms* (1966) jis teigė, kad šiandien pasauly egzistuoja tik du didieji žmogaus suvokimai — krikščioniškasis ir komunistiškasis, ir kad, jeigu abudu sugrįžtų į jų tikėjimų pagrindų realizavimą, jie atsidurtų ir susitiktų bendrame humanistiškame susirūpinime žmogumi. Šioje knygoje jis tęsia tą dvasią. Marksizmo ateizmas, ne kaip XVIII ar XIX šimtmečio klasiškojo ateizmo reiškiniai, nėra negatyvaus pobūdžio. Jis išplaukia iš gilaus humanizmo ir iš pozityvaus žmogaus nepriklausomybės ir žmogaus kūrybingumo galios teigimo, prieštaraudamas bet kokiai pastangai apriboti žmogaus kūrybiškumą ir savęs tolimesnį susiformavimą. Religija, tokia kaip krikščionybė, autorius pripažįsta, nėra tik ideologija, bet taip pat ir tikėjimas — t. y. veikimo būdas. Kai kurie dažnai religijai primetami teigimai, ją apibūdinant iš esmės priešinga visur ir visada žmogaus darbui ir kovai, prieštarauja realybei. Reikia atskirti krikščionybės pozityvų įnašą žmogaus išsivystymo eigoje nuo to, į ką dažnai krikščionybė yra

buvusi paversta. Krikščionybės esmė yra ta reikšmė, kurią ji yra suteikusi nuolat besitęsiančiam procesui, kuriuo žmogus kuria žmogų — toji jos esminio humanizmo dalis gali lengvai sutapti su esminiu marksizmu.

Marksistams valia prieštarauti tik religijos institucijos pavertimui į šiandieninę kontrarevoliucinę agentūrą. Kaip kad šiandieninis marksizmas yra pakliuvęs į jį slegiantį dogmatizmą, krikščionybė jau seniai yra tapusi valdančių sluogsnių įrankiu. Yra faktas, anot Garaudy, kad krikščionybės esmė istorijos eigoje yra buvusi paslėpta klasinių pozicijų, kurios iš tikro prieštarauja pačios krikščionybės vertybėms.

Kol tai tęsiasi, būtų didelis pavojus, kad vėl, to klasinio solidarumo dėka, politinis ir visuomeninis žmogaus išsivadavimas bus įvykdytas krikščionybei besipriešinant. Krikščionybei atkirsti kaltinimu „liaudies opiumas", kuriuo Marksas ir vėliau Leninas yra susumavę neginčytiną istorinę patirtį, yra didesnis reikalas negu teorija; tai yra politinės ir socialinės praktikos reikalas. Tad belieka krikščionims ir jų bažnyčiai suteikti šį praktinį įrodymą.

Ir marksistas ir krikščionis bendrauja pripažinime, kad gyvenimo reikšmė, grožis, ir vertė glūdi savęs nuolatiniame atsidavime tam, į ką pasaulis, per mūsų pasišventimą, galėtų tapti. Tolimesnė dviejų dogmatinių sistemų konfrontacija ateity neprives prie nieko gero. Garaudy teigia, kad nepasikeitę marksizmas ir krikščionybė negali vienas kito suprasti ir įvertinti. Ir taip pat kaip marksizmui yra reikalas atsikratyti savo dogmatizmo, tą patį turinti padaryti ir krikščionybė, pripažindama, kad niekas neturi definityvios nepakeičiamos vienkartiniai suteiktos tiesos.

Knygos principas ir dvasia neleidžia išvadų suformulavimo, nes tai tik būtų dar kitos sąvokos sudarymas ir dar vienos uždaros sistemos atsiradimas. Autorius stengiasi tik suprasti protavimo ir vystymosi eigą ir įvertinti tai, ką marksizmas galėtų pasiekti dialoge su kitais. Pagrinde glūdi teigimas, kad gyvas marksizmas reikalauja pripažinimo, jog marksistinis materializmas yra dialektinis ir kad mokslinis socializmas nesudaro mokslinės utopijos formulės, bet tik šiandieninį vadovą tolimesniam veiksmui.

Marksizmas gali gyvuoti, nes jis savyje turi neapskaičiuojamas išsivystymo ir atsinaujinimo galimybes. Jis šiandien aktualus, ir nevalia jo esmę sulyginti su kultūrinėmis ar institucinėmis formomis, kuriose jis yra viename ar kitame istori-

jos laikotarpy buvęs išreikštas. Tai yra įvykę su dogmatizmo perversijos įsigalėjimu ir šio negatyvaus elemento jam reikia būtiniausiai atsikratyti.

Garaudy revizionizmas pristato marksizmą gan palankioje ir šiandieniškoje šviesoje. Jo noras būti pozityviu aiškiai atsispindi visoje knygoje, ypač jo pastangose nurodyti, kad ir Leninas ir net kartais Thorezas savo laiku nepripažino marksizmo sustingimo ir bandė jį pritaikyti prie naujų besikeičiančio pasaulio reiškinių. Jis smarkiai stengiasi netapti tik kitu revizionistu ir specifiškai pabrėžia, kad jis nepristatė naujai suformuluotos sistemos, bet tik mintis bendram pervertinimui. Bet ta atvirumo ir diskusijos forma, kurią jis pristato, savaime yra nauja, nors neužbaigta ir neuždara sistema.

Tokie siekimai ir tokia kryptis aiškiai prieštarauja tiems, kurie šiandien oficialiai stengiasi kalbėti marksizmo vadovaujančiais reiškėjais. Nors tai nėra specifiškai išreikšta knygoje, jos tonas savaime sudaro neeilinį kaltinimą kai kurioms kompartijoms, kurios sau yra pasisavinusios teisę būti vienintelėmis marksizmo įvertintojomis. Jaučiasi, kad jų dėka marksizmas yra sustingęs į tą pilką pasenusį dogmatinį monolitiškumo siekimą, kuris tapo mažai patrauklus Vakarų intelektualams ir kuris dažnai gali būti išlaikytas jo suformulavimo centruose tik durtuvų jėga.

Dvidešimtasis TSKP Kongresas nurodė iš dalies tą padėtį, į kurią buvo pakliuvęs marksizmas Sovietų Sąjungoje Stalino viešpatavimo laikotarpyje. Garaudy manymu, šis kongresas neužmušė marksizmo, bet jam suteikė trečiojo žydėjimo galimybę. Atradimas tos galimybės iš marksistų reikalauja viešo ieškojimo tų blogybių šaknų, jų išnaikinimo, ir naujo atradimo esminės marksistinės dvasios šioje istorijos epochoje — to kol kas nėra buvę.

Autorius nepamini kitų bandymų pritaikyti marksizmą prie šiandieninės realybės, kaip pvz. humanistinio socializmo Čekoslovakijoje Dubčeko laikotarpyje ar Jugoslavijos kompartijos linijos. Gal jis laiko šiuos reiškinius perdaug praktinio pobūdžio ir kaip tokius netinkamus į teorinę filosofinę diskusiją. O gal jo baimė tapti dar tik kitu revizionistu jam neleidžia rizikuoti identifikacijos su šiais oficialiai pasmerktais judėjimais.

Knyga yra atmintina ir, be abejonės, marksizmo istorijoje taps svarbiu reiškiniu. Kaip rimtas bandymas pritaikyti marksizmą prie šiandienybės, ji yra ypatingai patraukli šiame antidogmatiniame amžiuje jos atvirumu ir dogmatizmo stoka. Jos pozityvumas glūdi tame, kad Garaudy stengiasi suderinti mark-

sizmą su besivystančia vakarietiška kultūra. Marksizmo dogmatizmo nuvertinimas ir besitęsiančio dialogo su kitomis srovėmis ieškojimas savaime sudaro bandymą įtraukti marksizmą į Vakarų kultūros pagrindinę šiandieninę srovę, parodo norą ir jautimą reikalo jį padaryti nedogmatine filosofine sistema, nepretenduojančia į kultūros pilnumą, pripažįstančia koegzistenciją su kitomis Vakarų kultūros sistemomis. Jaučiasi tikėjimas, kad marksizmas kaip pluralistinės kultūrinės mūsų laikų sistemos dalis, tarpusavėje sąveikoje su kitomis sistemomis, turi galimybių tapti reikšmingesniu faktoriumi šiandieninės Vakarų kultūros tėkmėje.

Bet, pagal bibliją, dažnai atsitinka, kad pranašas nėra priimamas savo krašte. Kaip de Chardin buvo atmestas Katalikų Bažnyčios, taip ir šis rimtas marksizmo atnaujinimo bandymas taps ar pasmerktas ar nepaminėtas vadovaujančių kompartijų teorikų. Gal daugiau jis sujdomins nemarksistus teorikus, kurie iš esmės su juo nesutiks, bet sveikins jo dvasią. Šio bandymo dėka, Garaudy jau yra pašalintas iš Prancūzijos kompartijos.

R. Misiūnas

METMENŲ ŠIMTININKAI:

36) Milda ir dr. Edmundas Lenkauskai

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

NAUJI KELIAI IŠEIVIJOS LITERATŪROJE

Prieš pradedant kalbėti apie naujus reiškinius mūsų išeivijos literatūroje, tur būt, geriausia būtų susitarti, ką reiškia vartojami terminai ir kiek plati jų apimtis. Literatūroje sąvokos turi daug atspalvių ir keičiasi, ypač šiandien, kaleidoskopiniu greičiu.

Visa literatūra, ar ji būtų parašyta prieš tūkstantį metų ar vakar, tematiškai išreiškia žmogaus santykį su vidujine ar išorine tikrove ir tai išraiškai naudoja originalias ir savitas formas. Pagrindines didžiąsias temas kartoja kiekvienos generacijos rašytojai — kova su likimu ar aplinka, aistros kūrybingos ar naikinančios pasėkos, žmogaus veiksmų ir pastangų įprasminimas, laikysena prieš mirtį ir t. t. — visa tai yra sena kaip pasaulis ir visą laiką apvelkama naujais rūbais. Todėl, kalbėdami apie naujas apraiškas, turime skirti daugiausia dėmesio formai. Naujos apraiškos toli gražu nėra rašytojo pastangos suaktualinti romaną ar poemą, į juos pridedant dabarties sensacijų.

Sąvoka „naujas" nėra lygu sąvokai „geresnis". Iš šito nesusipratimo dažnai kyla ilgi ginčai tarp vadinamųjų tradicijos šalininkų ir avangardistų. Bendrai imant, literatūra nėra imtynių arena, kurioje stiprūs jauni nurungia pavargusius senus. Labai daug šiandieninės kritikos yra rašoma kūrėjų, kurie mėgsta save matyti arba nesuprastų Prometėjų arba likimo aukų rolėse. Kalbėdami apie naujas išraiškas, turime galvoj ieškojimą savitos išraiškos būdų, kurie palaiko literatūrą gyvą ir neleidžia jai nuolat save kopijuoti.

Šioje trumpoje apžvalgoje reikia taip pat apsispręsti, ar vartojamas kriterijus bus pasaulinės literatūros paskutiniųjų metų bruožai, ar tai, kas yra nauji bandymai, galvojant tik

apie mūsų išeivijos gana uždarą literatūrinį pasaulį. Pasirinkome antrąjį kelią dėl labai paprastos priežasties. Tai, kas mūsų skaitytojų būryje sukelia didelį triukšmą ir susijaudinimą, tai, ką dažnai vadiname keistu, nesuprantamu ar net pavojingu, svetimšalio akimis žiūrint, būtų jau senokai į istoriją įėję dalykai, dėl kurių nesijaudina net konservatyviausi kritikai. Ar norim ar nenorim, bet gyvenam, tiek rašytojai, tiek skaitytojai, emociniame šiltadaržyje, kuriame viskas keičiasi kitokiu tempu, negu už mūsų visuomenės ribų. Gilintis dar kartą į visas priežastis, kodėl mūsų literatūra, Juozo Girniaus žodžiais, stovi prieš saulėleidį, nebandysime. Uženka turėti galvoje, kad bet kokia egzodo literatūra iš esmės visados yra daugiau tradicinė, negu literatūra, išaugusi iš visuomenės su realiu pagrindu po kojom. Iki šiol mūsų rašytojų dvasinis pasaulis tebėra prieš dvidešimt penkius metus paliktame krašte, į kurį nuolatos grįžtama, ieškant prarastos identifikacijos. Kai vidujinė žmogaus tikrovė yra praeitis, nenuostabu, kad jo kūryboje bus saugojami ir puoselėjami praeities modeliai. Išeivijos literatūra yra tiek tradicinė, kad nauji bandymai joje turi daug didesnę prasmę, negu literatūros normaliose sąlygose evoliucijoj.

Turint galvoje egzodinės literatūros charakterį, taip pat reikia atsiminti, kad čia nerasime, ką paprastai vadiname nauja literatūrine srove ar mokykla. Vienintelė daugiau ar mažiau tikra rašytojų grupė, kaip grupė, buvo žemininkai; po jų sekė išbarstyti bandymai, nesusilaukę pasekėjų jau vien dėl to, kad mūsų rašytojų tarpe prieauglio kaip ir nėra. Apie kiekvieną rašytoją, bandantį atrasti naują kelią, reikia kalbėti atskirai su viltimi, kad jų atsiras daugiau, nors, realiai galvojant, darosi vis sunkiau atskirti viltis nuo iliuzijų.

Paskutinė mintis, prieš einant tiesiai prie rašytojų, būtų nuspręsti, apie kokio ilgumo periodą kalbėsime. Šiaip jau reikėtų sustoti prie to, kas pasirodė per paskutinius du ar tris metus, bet skaitytojams aišku, kad tokiu atveju reiktų tuojau nutilti. Juo toliau, juo labiau išsenkam ir per paskutinius pora metų literatūrinis vaizdas veda į pesimizmą. Kitą vertus, kalbėti apie dvidešimties metų periodą būtų jau labai netikslu, todėl gal geriausia bus apsiriboti dekada nuo 1959 metų, per kurią mūsų išeivių visuomenė pradėjo apsiprasti mus supančioj aplinkoj ir ieškoti jai skirtingų definicijų. Išbluko DP etiketė ir naujo emigranto agresyvumas svetimos kultūros vertybių atžvilgiu. Sąlygos knygas rašyti, spausdinti ir pirkti pasidarė geresnės, bet skaitytojų skaičius sumažėjo. Kas padaugėjo, tai įvairios rūšies memuarai ir literatūrinės premijos. Atrodo, kad,

atsiradus daugiau laiko, visuomenės veikėjai nori atkurti savo praeitį, o dabartiniai nori kompensuoti už neskaitančių lietuvių minią bent įvairiais atžymėjimais. Tai savotiško nerimo dekada, kada vis sunkiau išaiškinti ateinančiai, jau čia gimusiai kartai, kad mūsų idealas visados buvo vienybė, brolybė ir dvasinis idealizmas, nepaisant visų audrų mūsų arbatos puoduke, skilimo į daugybę dalių ir vis ryškesnio sumaterialėjimo. Patys ryškiausi nauji bruožai mūsų šios dekados lietuvių literatūroj dažnai primena nelabai gailestingą ir simpatišką veidrodį, kuriame atsispindim mes, o ne tos karingos likimo aukos, apie kurias dainavo poetai.

Sustojant prie poezijos, pirmiausia reikia pasakyti, kad jos buvo rašoma pakankamai — per dešimtį metų išėjo 62 poezijos knygos. Iš jų, žinoma, buvo labai daug tokių, kurios tik patvirtina, kad per ilgą kartojimą daug kas iš mūsų įsitikino, jog esame gimusių lyrikų tauta — tai kodėl gi nepamėginti. Tačiau tarp jų 1962 m. pasirodė antroji Algimanto Mackaus knyga, ir ji buvo kelionė į nepažįstamą kraštą. Ji davė mūsų literatūrai „neornamentuotos kalbos generacijos" vardą, ji kalbėjo apie skirtingą tikrovės išgyvenimą, ir jos šešėlis krinta ant beveik visos jaunosios kartos bandomos rašyti poezijos, kol kas dar nelabai drąsiai pasirodančios įvairių žurnalų ir laikraščių puslapiuose.

Algimanto Mackaus palikimas nedidelis — trys rinkiniai. Pirmasis *Jo yra žemė*, daugiau bandymų knyga, antroji *Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai*, kurioje telpa jo poetinis credo, ir *Chapel B*, giliausiai išgyventa ir formiškai labiausiai išieškota knyga. Tragiška mirtis nutraukė Mackaus ieškojimo kelią ir atėmė iš išeivijos poezijos vieną iš autentiškiausių jos balsų.

Nesileidžiant į detalesnę jo poezijos analizę, galima joje pastebėti tris pagrindinius įnašus. Emociškai Mackus buvo iš dalies žemininkų įpėdinis, bet be to, ką žemininkai natūraliai išsinešė iš savo krašto — žemės pajutimą ir žodyną. Žemininkai kalbėjo apie praradimą ir vienišumą, bet jie žinojo, ką prarado, ir kodėl yra vieniši, o jei pilnai tai išreikšti kartais būdavo per sunku, tai visados buvo galima jausti, kad jie tiki skaitytojo jautrumu suprasti tai, kas yra per daug žodžiams. Žemininkai tikėjo broliais. Mackaus vienišumas jau yra *alienation* — jautimasis svetimu ne tik kurioj nors minioj ar krašte, bet pačioj žmogaus egzistencijoj. Mackus iš tikrųjų iš generacijos, kuri neturėjo žemės — paliktoji buvo nepažįstama, išskyrus kaip skaudi legenda, o naujoji liko svetima, nes per vėlai buvo į ją ateita. Nuolatinis Mackaus ilgesys paliesti tik-

rovę, paliečiant kitą žmogų, sutrupa prieš mirties, tuštumos ir išduotų legendų tiesą. Todėl komunikacija su broliu yra neįmanoma. Mackus buvo pirmasis mūsų poetas, kuris nebegalėjo grįžti atgal ir kuris kalbėjo žmogui, kuris buvo tik *familiar stranger*. Nenuostabu, kad jaunesnioji išeivijos karta pasisavino jo žodį.

Tačiau gal dar didesnė jo reikšmė buvo nunuogintam poezijos žodyje. Pasirodžius jo eilėraščiams, kritikai daug kalbėjo apie demistifikaciją, apie anti-frazę ir anti-poeziją. Neįprasti, dažnai persuabstraktinti poetiniai įvaizdžiai, nelygi, kartais grubi forma, visa tai buvo bandymas perduoti jausmą su kiek galima mažiau išorinės dekoracijos. Dažnai jautėsi, kad poetui trūksta žodžių, kad jis turi dėl jų kovoti. Tiems, kurie mėgsta deklamacinę poeziją, Mackus atrodė norįs nužudyti dailųjį žodį. Kitiems tai buvo ženklas, kad ir su žodynu, kuris neturi natūralių šaknų savame krašte, galima bandyti kurti ir ieškoti naujų formų. Deja, bandymas buvo per trumpas.

Mackus turi keletą įpėdinių, tarp jų Liūnę Sutemą ir Vitaliją Bogutaitę, bet kol kas iš mūsų jaunesniųjų poetų dar niekas nerašo tokiu emociniu intensyvumu ir tiek griežtai be kompromisų. Jo įtaka, be abejo, jausis dar ateinančioj kartoj, gal dar griežtesnėj formoj. Ateinantiems poetams reiks rašyti su dar mažiau žodžių ir dar didesnėj tyloj.

1961 m. išėjo Jono Meko *Gėlių kalbėjimas*, o dar po šešių metų *Pavieniai žodžiai*. Šiose dvejose knygose Mekas paliko *Semeniškių idilių* išorinį, realistišką pasaulį ir pasuko intymiosios, forma minimalinės poezijos keliu. Temos atžvilgiu tai labai paprasta, tiesi, lyrinė poezija, paprasta gerąja to žodžio prasme. Prislopintas tonas sudaro įspūdį, kad skaitytojas netyčia nugirsta poeto balsą, jam kalbantis su savimi. *Gėlių kalbėjimo* forma buvo miniatiūrinė, lengva ir peršviečiama. *Pavieniuose žodžiuose* eilutės nuvarva skiemenimis; siūlas, kuris gali bet kuriuo momentu nutrukti, lietaus lašėjimas ir dar daug kitų palyginimų ateina galvon. Lietuvių išeivijos poezijoje, kurioje intymi poezija stovi gana nuošaliai, Meko eilėraščiai atrodo tartum nuotrupos to vidujinio poeto pasaulio, į kurį jis nekviečia skaitytojo išskėstomis rankomis. Priekaištas kyla, kad poetas neturi daug ko pasakyti, jo forma iššaukia priekaištą, kad iš tų plonų varveklių vargu ar išeitų vienas solidnesnis posmelis.

Minimalinė poezija nėra nei naujas nei labai stebinantis dalykas literatūroje apskritai, bet mūsų tarpe tai dar vis egzotiškas paukštis. Ar tai vadintumėm pavieniais žodžiais, vienišais žodžiais, sulaužytais žodžiais, nutrūkstančiais žodžiais

ar dar kitaip, už jų slepiasi autentiškas pergyvenimas, tik su juo komunikacija yra jau visai kitokia, negu apskritai mūsų emocinėje poezijoje. Santykis daug trapesnis ir daugiau reikalaująs iš skaitytojo. Atmetus visas išorines dekoracijas, reikia rizikuoti, kad žodis liks be aido ir grįš į tylą, iš kurios jis kilo. Šitame atsisakyme daryti kompromisus su skaitytoju yra ir Mackaus su Meku panašumas. Tikėdami daugiau apnuoginto žodžio galia, jie nori išbandyti jo galimybes, o ne duoti mums jausminę savęs apybraižą, kokia dažniausiai randama mūsų lyrikoje.

Mūsų proza per paskutinius dešimt metų beveik neturi naujų pasūkių. 1961 m. žuvo Antanas Škėma ir su juo pasibaigė bandymas duoti mūsų romanui platesnę perspektyvą. Dėl jo kūrybos kadaise buvo rašomi ilgi, aistringai, už ar prieš, straipsniai. Šiandien viešpatauja gili ramybė, vienas po kito eina į viešumą romanai, parašyti saugia formule, tik su tokiu skirtumu, kad siužetai sumodernėjo, kaimas pasiliko labai toli, charakteriai persirengia šiandieniniais rūbais. Eina kalba apie generacijų konfliktus, mišrias vedybas, atsirado svetimšalių charakterių, trumpai sakant, bandoma suaktualinti dalykus. Iš esmės tai geras dalykas, nes mums visados labai trūko lengvai skaitomos melodramos, tokios, kaip randame šių kraštų *best seller* sąraše. Vienas iš tokių bandymų parašyti knygą, kuri pagautų skaitytoją ir neleistų jam atsitraukti, yra Jurgio Gliaudos *Agonija*, mėginimas sukurti vadinamąjį „dokumentinį romaną". Ji buvo išpirkta su dideliu entuziazmu ir greičiausiai yra viena iš knygų, apie kurią žmonės kalbėjo paprastame suėjime, ne simpoziume ar suvažiavime. *Best seller* formulė yra sudaryta iš aktualios temos, melodramos ir lengvai identifikuojamų charakterių, nenuneigiant, žinoma, kad gerieji Hemingway ar Steinbeck romanai irgi yra buvę *best seller* sąraše. Šios rūšies populiarus romanas turi savo nišą visuomenėje, tik, aišku, jis neieško jokių naujų formų. Dėl to ir reikia grįžti prie Škėmos *Baltos drobulės*, jei norime išeiti iš užburto buitinio romano rato.

Baltos drobulės herojus bando gyventi vidinės ir išorinės tikrovės konflikte, kuris vyksta krizės metu ir gale palaužia jį, nuvesdamas iki beprotybės. Kas pavyko Škėmai šiame romane, tai rasti šių dvejų tikrovių sintezę estetiniu atžvilgiu. Kitaip tariant, pavykęs bandymas pasąmoninės srovės tekėjimą padaryti integralia romano dalimi. Iš dalies tai pavyko ir Landsbergio *Kelionėje*. Pasąmoninės srovės įvedimas vilioja daug rašytojų, bet kol kas mūsų prozoje tai atliekama mechanišku scenos užuolaidos pakėlimo būdu. Skaitytojas įeina

į tą paslėptą pasaulį, labai gerai žinodamas, kad neužilgo charakteris grįš į normalią aplinką ir visas moderniškas interliudas pasibaigs. Škėmos pastangos matyti charakterį iš vidaus nesusilaukė geresnių pasekėjų.

Anksčiau minėti pasipiktinę straipsniai tačiau nekalbėjo apie Škėmos kaip rašytojo vartojamas priemones, bet svarstė jo vadinamąjį „nihilizmą", kas iš tikrųjų reiškė įvedimą elementų, į kuriuos mūsų tarpe žiūrima su įtarimu. Erotiniame-seksualiniame žmonių santykių vaizdavime lietuviškas romanas dar tebėra karalienės Viktorijos gadynėje. Škėma nelabai rūpinosi, apie ką netinka kalbėti. Iš rašytojo pageidaujama tam tikro optimizmo. Škėma jo nerodė, o gynėsi nuo realybės tamsių spalvų humoru. Reikalaujama, kad herojaus pergyvenimai mums duotų katarsį — galėtume su juo kentėti, verkti ir paskui geriau jaustis. Škėma gana brutaliai atmetė sentimentalumą, dažnai jį padarydamas grotesku. Šiandien, po eilės metų, mes tebelaukiame rašytojo, kuris mums duotų išeivio portretą, ryškesnį už Garšvą.

Dvasioje Škėma buvo kosmopolitas. Tai vėl žodis, keliąs nerimą. Jei gyvename dideliame „pasauliniame kaime", to mūsų romane nesijaučia. Gal ir suprantama, jog šiltadaržyje nenorime, kad įsiskverbtų šalti ir svetimi vėjai. Šiltadaržyje, žinoma, galima ir užtrokšti. Iš visų mūsų prozaikų Škėmoje daugiausia jautėsi Vakarų pasaulis ir didmiesčio ritmas. Šiuo atžvilgiu jis irgi neturi tikrų pasekėjų. Per paskutinius dešimtį metų susilaukėme tik vieno jaunesnės kartos prozaiko — Kazio Almeno. *Jo romanas Upė į rytus, upė į šiaurę*, pilnas nuotykių, entuziazmo ir kaleidoskopiškai besikeičiančių vaizdų, iš esmės neįneša nieko naujo į mūsų romano formų vystymąsi, nors ir vėl reikia pastebėti, kad šios rūšies, daugiausia jaunimui skirtas romanas buvo labai laukiamas ir būtinas, jei norime, kad lietuviška knyga turėtų nors kiek skaitytojų. Nėra liūdnesnio vaizdo mūsų literatūroje, kaip jaunimo literatūra.

Almeno novelės turi vieną naują, nors literatūroje ir neesminį, elementą, tai siužetų pasirinkimą grynai iš šio krašto gyvenimo. Čia pirmą kartą *Bėgiuose* sutinkame indėnų darbininką arba amerikoną valkatą centriniais personažais, ir ne legendiniuose ar etniniuose rūbuose. Antrajame rinkinyje *Gyvenimas tai kekė vyšnių* Almenas pristato, nors ir neišbaigtom priemonėm, jo kartos lietuvius studentus su jų kartais lėkštom, bet gyvom problemom. Literatūroje tačiau yra svarbiau, kaip rašoma, o ne apie ką rašoma.

Formos atžvilgiu reikėtų paminėti J. Kralikausko istorinius romanus, kuriuose autoriaus bandymas sukurti ištisą ar-

chaišką senovės lietuvių kalbos žodyną yra stilistiškai įdomus, nors skaitytojui dažnai sunkiai perkandamas. Prancūzai kalba apie gerus nepavykusius romanus. *Titnago ugnis* ir *Mindaugo nužudymas* tinka šiai kategorijai. Kralikausko pastangos atkurti istorinį *milieu* duoda šioms knygoms savitą tekstūrą ir išskiria jas iš standartinių praeities didybės ir galybės atkūrimų. Gaila, pagundai paskęsti melodramoj jis neatsilaiko, ir nei vienas charakteris nėra įdomesnis negu pilies baldai.

Antrasis atvejas — tai Henriko Radausko poezija prozoje, kurioje sužėri Radauskui charakteringos spalvos ir formos, primenančios dar kartą, kad iš mūsų poetų jis geriausiai sugebėjo paprastus tikrovės elementus padaryti beveik magiškais. Apskritai mūsų proza dar tebelaukia kūrėjų, sugebančių ne vien kopijuoti tikrovę, bet ir jai suteikti dvasinę metamorfozę.

Efektingiausiai naujų kelių ieško ir juos randa dramaturgai. Turime galvoj Algirdo Landsbergio surrealistinę komediją *Meilės mokyklą* ir Kosto Ostrausko „Pypkę", *Žalioj lankelėj* — lietuviškąjį absurdo teatrą. Tai ir yra, kas naujausio ir gyviausio periode, apie kurį kalbame. Šie veikalai, paradoksiškai, mažiausiai pasieks skaitytoją, nes jiems reikia scenos, o lietuviško teatro stovis visiems gerai žinomas.

Landsbergio *Meilės mokykla*, vieno kritiko žodžiais, atsiskiria nuo praeities, nuo visų geraširdiškų komedijų ir farsų, kuriuose galima kartas nuo karto atrasti gerai pažįstamus stereotipus. Levas Bangžuvėnas ir kompanija nėra ypatingai originalūs, jei turėsim galvoj šio krašto teatrą. Bangžuvėno šuolis į *instant glory*, materializmas idealizmo rūbais, sukti angelai ir simboliniai charakteriai kaip Libidinous, principų ir instinktų mišinys, — visa tai primena daug ką, nuo Wilder iki Albee. Tuo tarpu mūsų dramoje greitis, Laterna Magika procesas ir neabejotina charakterių dinamika yra tikra naujovė. Pristatydamas *Meilės mokyklą*, Landsbergis pastebi, kad nėra ribų išradingumui paprasčiausiomis priemonėmis. Ir tai daugiausia patraukia skaitytoją, o kada nors, reikia tikėtis, ir žiūrovą, išradingumas, kontroliuojamas menininko disciplinos. Humoras nėra lietuvių stiprybė, ką liudija be galo mažas humoristų skaičius visoje mūsų literatūroje. Ypatingai sunku mums juoktis iš savęs — tikėkimės, kad Bangžuvėno pasisekimo parodija nebus vienkartinis bandymas.

Kosto Ostrausko drama irgi, atrodo, veikia į mus neraminančiai, analizuojant jo veikalus kritikai atranda vertybių trūkumą, per didelį pesimizmą, žmogaus stoką ir t. t. Absurdo teatras, griežtai atsisakydamas „kelti ir šviesti", ateina pas mus tada, kai Ionesco ir Beckett yra jau tapę moderniais kla-

sikais. Panašiai kaip jie, Ostrauskas neleidžia žiūrovui reaguoti į scenoje vykstančius dalykus konvencionaliai. Egzistencija ir joje iškylą klausimai paliečia žmogų, sukeldami jame baimės jausmą. Ostrausko temos — grėsmė, slypinti kasdienybėje, mirties atsitiktinumas ir banalumas, silpnųjų ir stipriųjų santykio bejėgiškumas, kentėjimo beprasmiškumas sukrečia žiūrovą ir priverčia jį pagalvoti, einant iš teatro, kad šachmatininkų žaidimas, gal būt, jau eina tuo pačiu momentu už jo nugaros ir baigsis greičiau, negu jis mano. Ostrauskas dar gana toli nuo tikrojo absurdo teatro, bet iš esmės jo priemonės tos pačios. Žiūrovai, pripratę ateiti į teatrą su iš anksto nustatytais sprendimais ir pasiruošę identifikuotis su lengvai atpažįstamais charakteriais, atsistoja prieš veidrodį, kuris staiga parodo tikrovę, suabstraktintą ir schematizuotą, bet labiausiai tokią, kokia, jie pasąmoniškai bijo, ji yra. Identifikuotis su seneliu ir senele neįmanoma, bet norint nenorint reikia pripažinti mūsų su jais artimą giminystę.

Toks trumpas naujų posūkių paskutinėje dekadoje vaizdas. Čia reikia pažymėti, kad turtingesni buvo pirmieji, o ne paskutinieji keli metai. Juo toliau, juo mažiau išleidžiamų knygų ir skaitytojų. Ateitis toli gražu daug nežada.

Metant bendrą žvilgsnį, didelių išvadų daryti negalima. Jei galvosim apie tematiką prozoje ir dramoje, matysim, kad tradicinės lietuvių buitinės temos — miesto ir kaimo konfliktas, žmogaus ir gamtos santykis, pamažu užleidžia vietą temoms, imamoms iš dabartinio gyvenimo, įvedant dabarties aktualijas. Tai nereiškia, kad lietuvių dabartiniame romane charakteriai bus meniškiau sukurti ir jų tikrovė vientisesnė, su mažiau tezinio, moralinio ar pseudofilosofinio pamušalo. Nusiskundimai, kad buvo rašoma tik apie kaimą ar apie bėgimą iš tikrųjų niekad nebuvo joks literatūrinio kriterijo pritaikymas. Romanas prasiplėtė siužeto atžvilgiu, bet ne vidaus gelmės atžvilgiu. Romano uždavinys sukurti autonomišką pasaulį, kuris nebūtų vien tik tikrovės fotokopija ir kuriame skaitytojas visvien jaustųsi namie, tebėra laukiamas.

Į poeziją atėjo neornamentuotas žodis, bandąs dalintis su skaitytoju vienišumu nepažįstamoj saloj. Šiurkštoku tonu jis girdėjosi tarp daugelio neo-romantinių bandymų ir paliko savo pėdsakus toje kartoje, kuri dabar pradeda kurti, bet kurios būtina priemonė — kalba jau labai silpna. Išeivijos stipri poetų grupė žemininkai pasirodė tik su trimis knygomis, Kazys Bradūnas su dviem, Henrikas Nagys su viena (antra 1969 m. gale). Nutilo Nykos-Niliūno balsas. Reikia tikėtis, kad mūsų tarpe žemininkų poetinis įnašas bus dar praturtintas.

Drama išaugo į originalias, mūsų laikus atspindinčias formas. Jei kas leidžia galvoti, kad mūsų išeivijos literatūra nesustingo formose ir dar tebevertina ieškojimo ir eksperimento prasmę, tai daugiausia veikalai, laukią scenos.

Per tuos metus susilaukėm ir daug svarstymų, kodėl mūsų kūrybinis pasaulis pradeda išsekti. Tikro pasiteisinimo, žinoma, nėra. Kiekvienam suprantama, kad tikri rašytojai negalvoja, kad vieną dieną skaitytojų gali nebebūti ir todėl sustoja kurti. Skundimasis sąlygomis daug geriau tinka rašytojams amatininkams, bet ne rašytojams kūrėjams. Kitą vertus, knygos, liekančios gulėti neparduotos lentynose, liudija apie mūsų susidomėjimą lietuviška kultūra. Šioje atmosferoje sunku laukti naujų bandymų.

Ilona Gražytė

NEEILINIS KRITIKOS RINKINYS

Pereitų metų gale vilniškės Vagos leidyklos išleistas ir Vytauto Kubiliaus redaguotas straipsnių rinkinys *Šiuolaikinės lietuvių literatūros bruožai* yra bene rimčiausia ir išsamiausia knyga literatūrinės kritikos srityje: penkių šimtų puslapių tome sutelkti aštuonių vidurinio sios (ar jaunesnės) kartos kritikų straipsniai, liečią pastarojo dešimtmečio sovietinės Lietuvos literatūrinę kūrybą. Dėl paties aptariamojo etapo pradžios, tiesa, autorių pilnai nesutariama — siūlomos 1953, 1954 ar 1956 m. datos — tačiau jau pratarmėje pripažįstama, kad kitokį to etapo literatūros veido bruožų susiformavimą „lėmė tiek visos šalies politinio gyvenimo pakitimas, tiek ekonominiai ir kultūriniai laimėjimai, tiek rašytojo asmenybės idėjinis-dvasinis išaugimas". Priežasčių gradacija čia, manyčiau, yra gana logiška, pabrėžianti vienos kilimą iš kitos. Tai patvirtinama ir knygos turinyje, dažnam autoriui vis kartojant Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XX suvažiavimą stovint kelrodžiu visų meno sričių posūkių kryžkelėse.

Pratarmėje taipgi nusakoma, jog „šiai knygai buvo nubrėžtas ne faktografinis, o probleminis profilis", gi metodo atžvilgiu pasirinktas „savotiškas vidurio kelias tarp studijinės analizės, besiremiančios literatūros mokslo įgūdžiais, ir gyvosios kritikos, kurioje neišvengiamas sprendimų subjektyvumas ir nuomonių įvairovė". Žinant, kad tikroji kritikos paskirtis yra ne tiek faktų registravimas, kiek jų interpretavimas, šis

metodas, manau, turi teigiamai atsiliepti ne tik į knygos vertę, bet ir į jos populiarumą.

Ne vienas šio rinkinio straipsnis nusipelno platesnės analizės, rimtesnio, kritiškesnio žvilgsnio, papildančių komentarų ar išsamesnių argumentų. Tikiuosi, kad knyga viso šito dar susilauks ir čia ir krašte. Savo apžvalginėje recenzijoje tebandysiu tik trumpai pristatyti visus rinkinio autorius, citatomis iškelti jų įdomesnes nuomones ar pasisakymus ir juos pačius (subjektyviai ir paviršutiniškai) apibūdinti, prisipažindamas, kad gilesniam žvilgsniui man trūksta platesnio aptariamojo laikotarpio tenykštės literatūros pažinimo.

Daugiausia vietos, kaip ir buvo galima tikėtis (neapsilenkiant nė su tradicija, nė su tiesa), rinkinyje skiriama poezijai. Išimtinai arba bent didžiąja dalimi šį žanrą liečia keturi straipsniai, užimą didesnę knygos pusę. Rašo Kęstutis Nastopka, Ričardas Pakalniškis, Antanas Masionis ir Vytautas Kubilius. Po maždaug 60 puslapių skiriama romanui (Algimantas Bučys) ir smulkiajai prozai (Albertas Zalatorius), o 50 psl. — dramai (Algis Samulionis). Pastarųjų žanrų apžvelgimui skirtinas ir pirmasis rinkinio straipsnis — Algimanto Radzevičiaus „Asmenybės koncepcija prozoje ir dramaturgijoje".

Perskaitęs A. Radzevičiaus straipsnio pirmuosius puslapius, ne vienas skaitytojas pagrįstai gali pagalvoti: „Nu ir vėl... kaip senais nepamirštamais kulto laikais...", ir šitaip pagalvojęs prarasti norą skaityti toliau, didžiai suabejojęs autoriaus premisomis ir svarstymo logiškumu. Mat, pradiniame poskyryje Radzevičius pacituoja „žinomą Amerikos literatūros mokslininką Čarlzą Gliksbergą", piešiantį krizę „šiuolaikinio kapitalistinio pasaulio dvasiniame gyvenime": „Susidūręs akis į akį su chaoso situacija šiuolaikinis rašytojas atspindi savo kūryboje nuniokotą žemę,-po kurią klajoja prarastos sielos, sumišusios, bejėgės ir nebylios", o jau sekančiu sakiniu skuba tvirtinti, kad „kitokiais moraliniais kriterijais remiasi tarybinė literatūra", likdama „ištikima M. Gorkio iškeltam žmogaus didžiąja raide idealui"; tuojau griebiasi Komunistų partijos programos šitiems kriterijams įrodyti; tuojau pat pradeda švaistytis klaikiausiai nuvalkiotais štampais, *à la* „buržuazinės valdžios nuvertimas", „kova su fašistiniais okupantais", „klasiniai mūšiai", „buožės" ir t. t., lyg ir bandydamas pateisinti pirmojo pokarinio dešimtmečio kūrybines sausras.

Sakoma, kad Šventoji Romos Imperija nebuvo nei Šventoji, nei Romos, nei Imperija. Panašias suabejojimo bacilas šitoks priėjimas pasėja sąmonėse skaitytojų, turinčių bent kiek literatūrinės nuovokos ir šiek tiek pažįstančių elementariau-

sius logikos dėsnius. Nei tas „Čarlzas Gliksbergas" yra jau toks žinomas literatūros mokslininkas, kaip A. Radzevičiui prieinami rusiški šaltiniai teigia, nei jo citatoje (kokia teisinga ji bebūtų) minimi bet kokie dvasiniai kriterijai, prieš kuriuos būtų galima pastatyti M. Gorkį ar Kom. partijos programas, nei, tikrovę be jokių iš aukšto primestų programų vaizduodamas, „kapitalistinio pasaulio" rašytojas gali „moralinių kriterijų" srityje rungtis su rašytojais, aklai šitokias programas vykdančiais... Net ir užmirštant tai, kad politinių partijų programos ar jų nukalti propagandiniai štampai nieko bendra su literatūra neturi, negalima užmiršti fakto, kad panašia logika vadovaujantis nebelieka nieko neįrodomo...

Nors Radzevičius mėgsta pasišvaistyti tikrais ir abejotinais autoritetais, mėgsta kaltinti apskritimą dėl to, kad jis nėra kvadratas (pvz., teigdamas, kad J. Grušo dramų ar M. Sluckio romanų veikėjai neprilygsta Gorkio herojams, nes pirmieji „neturi tvirtesnių socialinių šaknų"), tačiau nusivylimas pirmaisiais jo straipsnio puslapiais, kaip vėliau paaiškėja, nėra visai pagrįstas. Kritikas pasirodo turįs ne tik pakankamai įžvalgumo ar aprašomojo dalyko supratimo, bet ir drąsos savo įsitikinimams skelbti.

Lygindamas pirmojo pokarinio dešimtmečio tenykštę prozą su šiuolaikine, A. Radzevičius be kitų dalykų pastebi:

Anksčiau tarybinėje literatūroje vadovaujantys asmenys paprastai būdavo vaizduojami neklystančiais pranašais, tiesiogiai išreiškiančiais etinį autoriaus idealą. Dabar galima pastebėti priešingą tendenciją: daugeliu atveju parodoma, kad pagal savo asmenines savybes šie žmonės nėra verti užimamų pareigų. (38)

O ir „vienas didžiausių J. Avyžiaus romano privalumų, kad čia parodyta, koks sunkus, sudėtingas ir prieštaringas yra net iš esmės doro žmogaus tobulėjimas" (44).

Nemažiau taiklios jo pastabos apie J. Dovydaičio, A. Bieliausko romanus ar čia jau minėto J. Avyžiaus romano *Kaimas kryžkelėje* veikėjus. Straipsnį įpusėjus atrodo, kad ir pats kritikas artimesnis amžiumi tai kartai, kurios charakteringuosius bruožus jis paliečia aptardamas K. Sajos pjesių herojus: „vidinio savarankiškumo siekimą, nesiskaitymą su autoritetais, senųjų vertybių perkainojimą, norą turėti savo asmeninę nuomonę visais gyvenimo klausimais" (48). Kai kurie Radzevičiaus reikalavimai, turint galvoje tenykštę kūrybinę atmosferą, iš tiesų atrodo net per daug griežti ar kontradiktiš-

ki, iš vienos pusės norint tendencingumo (kad ir naujos dvasios rėmuose), o iš kitos — tąjį tendencingumą smerkiant.

Be jau minėtų prozininkų ar dramaturgų, straipsnyje kiek plačiau paliečiami: J. Baltušis, I. Meras, R. Lankauskas, V. Rimkevičius, V. Sirijos Gira ir dar keletas kitų.

Antrojo prozos nagrinėtojo A. Bučio straipsnis „Pasakojimas pirmuoju asmeniu ir romano struktūra" iš visų bene labiausiai išsiskiria „daugžodžiavimu" ir „didžodžiavimu". Ne vieną jis pralenkia ir pomėgiu cituoti autoritetus ar ieškoti pranokėjų „svetimuose vandenyse". Užuominos apie Vakarų rašytojų — M. Frisch, J. P. Sartre, T. Mann, H. Boell, M. Proust, J. Joyce ir kt. — kūrinius ar jų kryptis teisinamos tuo, kad „lietuvių romanistai pastaraisiais metais savo sprendžiamomis problemomis tarsi priartėjo prie tų Vakarų Europos rašytojų, kurie savo prozos centre taipogi įtvirtino žmogaus asmenybę ir pavertė ją savotišku ir svarbiausiu vertybių kriterijumi" (70), o „straipsnyje rūpėjo priminti sudėtingos problemos sprendimų įvairovė ir, gal būt, tą artimiausią mums jos sprendimo Vakaruose kontekstą, be kurio šiandien jau nebegalima skaityti lietuviškų romanų, gvildenančių laisvos charakterio raidos problemą" (81).

Toji „laisvos charakterio raidos problema", šiandien taip sudominusi romanistus, ankstyvojo pokario rašytojams, kaip A. Gudaitis-Guzevičius, J. Dovydaitis ir kt. visiškai nerūpėjo, nes, kaip Bučys pastebi, buvo „visiškai pasitikėta fetišuotu istorijos progresu, kuris turėdavo arba neigiamus veikėjus nutrenkti į kapitalizmo liekanų kapinyną, arba teigiamus išnešti į šviesią ateitį" (75).

A. Bučys, manau, pagrįstai didžiuojasi, kad kai kurie „pastarųjų metų lietuvių romanai, netgi plėtodami žinomas formas, įgauna naujos reikšmės, o kiti iš karto tampa pirmosiomis naujos krypties kregždėmis ne tik respublikiniu, bet ir platesniu mastu" (69), bet vis dėlto jis nepuola nė perdėto džiaugsmo ekstazėn, tardamas, jog „mūsų romanas dar nėra nei pakankamai atskleidęs savo nacionalinės specifikos, nei užtektinai tobulai įvaldęs pasaulinio romano pasakojimo būdus bei patirtį" (73).

Pasakojimą pirmuoju asmeniu Bučys turi tendencijos, gal kiek perdėtai, kelti tartum paskutiniojo dešimtmečio kūrėjų atradimą, lyg prieš juos ši forma lietuvių literatūroje visiškai nebūtų buvusi naudojama, tačiau jo romano struktūros nagrinėjimai sąryšyje su šia forma gana įdomūs ir švieži, išvados taiklios ir logiškos. Straipsnio kokybei (kaip ir Radzevičiaus atveju) geroką kenkia nieko bendra su literatūra neturinčių

politiniai propagandinių štampų (tegul ir negausus) naudojimas: „buožės", „buožių gyvenimas", „demaskavo buožes" ir pan.

Plačiausiai straipsnyje aptariamos knygos — J. Baltušio *Parduotos vasaros*, Just. Marcinkevičiaus *Pušis, kuri juokėsi*, J. Mikelinsko *O laikrodis eina* ir A. Bieliausko *Mes dar susitiksim, Vilma* ir *Kauno romanas.*

„Lietuvių smulkiosios prozos transformaciją" aptaria A. Zalatorius. Aptariamasis laikotarpis (1956-1966 m.), pagal jį, labiausiai reikšmingas tuo, kad

...pirma, jame buvo reabilituota daug prozos meninių principų, pokario metais dėl įvairiausių aplinkybių paverstų „tabu"; antra, per šį dešimtmetį lietuvių novelistika gerokai priartėjo prie pasaulinės prozos pasiekimų formos srityje. (119)

Trumpai charakterizavęs įvairius lietuvių smulkiosios prozos vystymosi etapus, nuo M. Valančiaus iki P. Cvirkos, Zalatorius randa, kad, bent „meninio mąstymo būdu" ar „vaizdavimo technika", ankstyvoji pokario proza (užuot ieškojusi formos naujovių) pasuko atgal į Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos pramintus kelius. Šito posūkio svarbiausios priežastys buvę laikmečiui būdinga orientacija į klasiką ir asmenybės kulto laikų ideologiją.

Grįžimas prie tradicijų, jų kanonizavimas buvo saugi užuovėja tokiai literatūrai, kuriai trūko drąsos veržtis į neištirtas būties ir psichologijos sferas, kuri stokojo galimybių analizuoti aktualias gyvenimo problemas. (124)

Tik po 1956 m. (ir, žinoma, TSKP XX suvažiavimo) „pradėjo nykti empiriškas atskirų faktų kopijavimas, baukštus paplitusių tezių iliustravimas ir kitos kūrybinio darbo anomalijos" (138).

Sugretinęs pora pokarinio (P. Cvirkos „Daina" ir J. Šimkaus „Joniko paršiukai") ir šiuometinio (A. Pociaus „Dešimt prancūziškų žodžių", M. Sluckio „Nepamiršk gandro" ir J. Mikelinsko „Rugpiūčio naktį") laikotarpio kūrinių, Zalatorius randa, kad jie skirtingi ne tik struktūros ar pasakojimo technikos, bet ir žmogaus interpretacijos atžvilgiu. Kada pirmuosiuose pabrėžiamas vienapusiškas požiūris arba vertinimas naudos visuomenei aspektu, antruosiuose žmogaus teigiamumo ar neigiamumo klausimas arba iš viso nekyla, arba jo charakteristika netelpa „į jokią griežtesnę idėjinę ar moralinę sąvo-

ką", arba vėl — „autorius neakcentuoja nei jo pasaulėžiūros, nei visuomeninių pozicijų".

Autoriaus santykis su skaitytoju yra pakitęs. Jei anksčiau autorius savęs niekur nerodė, tebuvo stebėtojas ir protokolavo buitį, šiandien jis stengiasi būti intymus, betarpiškas, be apriorinio nusistatymo.

Po 1956-1958 m. (vertybių perkainojimo) palengva pradėta grįžti prie „mažojo žmogaus" koncepcijos, ieškoti paprastumo, vengti „pokario prozos oficialumo, pompastikos, dirbtinio optimizmo, neteisingai suprasto heroiškumo".

Naujasis psichologizmas, arba sąmonės srautas, turi kitą uždavinį: parodyti ne psichinio gyvenimo rezultatą, o patį procesą, užfiksuoti sudėtingą suvokimų, vaizdinių, minčių ir nuotaikų mišinį, o skaitytojui primesti personažo vidinio gyvenimo turinį ir tai, kaip jis pasireiškia. (151)

Prozos, kaip ir visos literatūros, transformaciją, matyti, skatino ir skaitančiosios visuomenės reikalavimai:

Po 1956 m. novelistams rimtai parūpo, kad jų kūriniai būtų ne tik spausdinami, bet ir skaitomi. Be to, pradėjus daugiau versti ir leisti šiuolaikinės užsienio literatūros, prozininkams teko pasitempti ir nors iš dalies atlaikyti konkurenciją. (170)

Didžiausios šiuolaikinės smulkiosios prozos ydos yra: per didelis plepumas, disciplinos stoka, konstrukcinės disproporcijos, ar pagaliau, herojų lėkštumas. Betgi pastaruoju atveju „ko neturi rašytojas, beprasmiška reikalauti iš jo herojaus":

Šiuolaikinė produktyviausių novelistų karta, tiek vidurinioji (M. Sluckis, J. Mikelinskas, R. Lankauskas, A. Pocius ir kt.), tiek ir jaunoji (J. Aputis, L. Jacinevičius, S. Šaltenis ir kt.), yra palyginti gerų analitikų karta, bet jai dar reikia atrasti daug nežinomų žemių idėjų etikos ir psichologijos sferose. (154)

A. Zalatoriaus tik ką tartas komplimentas novelistams nemažiau tinka ir jam pačiam: iš visų iki šiol minėtų kritikų jis yra bene geriausias analitikas. Jis taipgi pasižymi daiktiškumu, išsamumu, atvirumu, išvadų aiškumu, drąsiu savo nuomonės išdėstymu (nevengiant nė kontroversijos). Jis, matyti, tąja savo nuomone daugiausia ir pasitiki, nes cituoja ne tiek svetimuosius autoritetus, kiek aptariamųjų kūrinių ištraukas. Jo straipsnis mažiausiai apkrautas potekstinėmis išnašomis, bet gausus žanrinėmis definicijomis, kartais, atrodo, paties autoriaus nukaltomis.

Apie „Šiuolaikinės lietuvių dramaturgijos struktūrinius pakitimus“ rašo A. Samulionis. Pakitimų laikotarpis, jo teigimu, prasidėjęs 1953-1958 m. „pasirodžius J. Grušo ‚Herkui Mantui‘, pirmosioms K. Sajos, V. Rimkevičiaus, Just. Marcinkevičiaus pjesėms“ ir senųjų dramaturgų eiles papildžius būriui naujų rašytojų. TSKP XX suvažiavimas dramaturgijai turėjęs „ypatingos reikšmės“, nes ją galutinai išvadavęs „nuo bekonfliktiškumo teorijos“. Jo pasėkoje dramaturgai ėmę kratytis iliustratyviškumo, empiriškumo, domėtis dabarties tematika ir moralinėmis problemomis.

Jeigu anksčiau, pokario metais, dramaturgus pirmiausia domino socialinis teisingumas, klasių susidūrimai, ypač jų dramatizmas kapitalistinės santvarkos sąlygomis, tai dabar į pirmą vietą iškilo žmonių savitarpio santykių, dramatiškų žmogaus ryšių su aplinka, taip pat pilnavertės asmenybės formavimosi problemos. (181)

Atgimusios dramaturgijos ar pasikeitusio teatro uždaviniai ir paskirtys vaizdingai nusakomi našiausių dramaturgų (J. Grušo, K. Sajos), aktorių ar režisorių (J. Miltinio, K. Kymantaitės, A. Žebriūno, V. Čibiro) lūpomis, cituojant iš pašnekesių su jais ar atsakymų į anketas, spausdintų tenykščiuose laikraščiuose bei žurnaluose. Itin charakteringas K. Kymantaitės pasisakymas:

Kol teatras iš scenos mokė kolūkių pirmininkus, kaip reikia sėti, o įmonių direktorius — kaip vadovauti gamybai, — originalių pjesių spektakliai nekeldavo didesnės polemikos. Bet dabar mes norime nukreipti prožektorius į patį žmogų, jo vidų. (186)

Pokario metais vyravusi socialinė-buitinė drama, pasižyminti aštriais išoriniais konfliktais, ryškiu, natūraliai besiplėtojančiu veiksmu, socialinių santykių vaizdais, personažų charakteristikų turtingumu bei sodria kalba. Persiorientavimo laikotarpiui būdingiausi veikalai buvę V. Rimkevičiaus (*Ratas*) ir K. Sajos (*Pirmoji drama, Nerimas*) pjesės, paruošusios kelius tolimesniam dramos struktūros kitimui bei įsipilietinimui sąlygiškumo principo“, pagal kurį „meninis daikto atvaizdas niekada nėra tolygus pačiam daiktui, nes jis — sąmonės produktas“ (196) ir kuris iki tol buvo daugiau siejamas su buržuaziniu menu, nors puoselėjamas tokių socialistinės orientacijos dramaturgų, kaip B. Brechtas. Į sceną atėjo intelektualinė arba koncepcinė drama („savotiškai per tam tikrą situaciją ir

personažus pavaizduota problema" — 209), kurios tipiškais pavyzdžiais iškeliami J. Grušo (*Profesorius Markas Vidinas, Adomo Brunzos paslaptis, Meilė, džiazas ir velnias)* veikalai, ar pjesę-parabolę, „kurioje dramaturgas atskiria nagrinėjamą problemą nuo gyvenimiškai konkrečių jos egzistavimo sąlygų, perkelia ją į eksperimentinę situaciją" (225). Parabolinės dramos ryškiausias kūrinys — K. Sajos vienaveiksmių triptikas, kurį sudaro „Oratorius", „Maniakas" ir „Pranašas Jona".

Samulionis duoda daug faktų apie profesinius (Vilniaus, Kauno, Panevėžio, Klaipėdos) teatrus, jų pastatymus, kryptis, šalia dramaturgų pasisakymų, kaip minėta, cituoja režisorius ir dramos kritikus, dabartinius lietuviškosios dramaturgijos ieškojimus gretina su senąją klasiškąja mokykla (Vydūnas, V. Krėvė, B. Sruoga, K. Binkis) bei teatrinėmis srovėmis svetur. Jo straipsnį visa tai daro daugiau apžvalginiu negu analitišku, tačiau vis dėlto jis yra vienas įdomiausių ir turtingiausių rinkinyje. Gal būt, kaip tik dėl to, kad jame sukaupta apsčiai informacijos dar iš tų laikų, kada šioje pusėje jos būdavo tiek nedaug.

Šalia minėtųjų straipsnyje dažniau užtinkami pirmojo pokarinio dešimtmečio dramaturgų vardai yra B. Dauguvietis, A. Gudaitis-Guzevičius, A. Gricius, gi iš šiuolaikinių — D. Urnevičiūtė, G. Kunovičius ir kt.

Ilgiausias (93 psl.) rinkinio straipsnis — K. Nastopkos „Poetinė lyrikos kalba". Straipsnio tūris pilnai pasiteisina paaiškėjus, kad kiti poezijos nagrinėtojai pasiėmė siauresnius ir labiau specifiškus uždavinius, Nastopkai palikdami užsibrėžtuose rėmuose pristatyti ir bendrąją poezijos raidą.

Jau įžangoje kritikas pasisako, kad remsis G. Vinokuro ir V. Vinogradovo poetinės kalbos koncepcija, kaip pačia turtingiausia filologijos moksle.

Apžvelgdamas poeziją „sudėtingose pokario sąlygose", K. Nastopka taikliai iškelia faktą, kad „praktiškai buvo suabsoliutinta viena stilistinė kryptis, (...) kuri rėmėsi oratorinių žodžių, klasikinių tradicijų estetika" (237), pagal kurią „poetiškumo stoką buvo bandoma kompensuoti tradiciniais poetizmais". Gi „naujųjų poetinio žodžio galimybių ieškojimą tuo metu sunkino dirbtinis atsiribojimas nuo pomaironinės lyrikos patyrimo" (242). Kalbant E. Mieželaičio žodžiais (*Naktiniai drugiai*, 1966): „Poezijoje sugriovėme senąsias mokyklas ir likome visai be mokyklos".

Gal būt, vienas svarbiausių šio dešimtmečio laimėjimų yra tas, kad, atsisakius sektantiško poetinių formų ‚grynakraujiškumo',

buvo atgaivintas ryšys su pomaironinės mokyklos spręstais kūrybiniais uždaviniais, su jos poetinės kalbos kultūra. (243)

Kaip ir iš citatų, ypač paskutiniosios, matyti, Nastopka nesiriboja vien poetine kalba, dažnai paliesdamas ir eilėdarą ir formą, kurios tai kalbai stato savo reikalavimus ir ją vienaip ar kitaip įrėmina.

Ryškiausi šiuolaikinės poezijos bruožai, daugiau ar mažiau užtinkami kiekvieno poeto kūryboje, yra atsigręžimas į žmogų ir gyvenamąją realybę (E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius), naujų poetinių įvaizdžių ieškojimas (A. Maldonis), ieškojimas atramos tautos praeityje, tautosakoje (J. Degutytė), o taipgi „didesnio poetinės kalbos konkretumo, intymesnio santykio su skaitytoju" (303) siekimas (J. Vaičiūnaitė, Vl. Šimkus, S. Geda, M. Martinaitis).

Viena reikšmingiausių vietų visoje pokarinėje poezijoje skiriama V. Mykolaičiui-Putinui, sukūrusiam savo poetinę sistemą, sujungusią pomaironinės poezijos tradiciją su šiandiennine patirtimi ir, nepaisant tikrovės prieštaravimų, išlikusiam ištikimu „žmogui ir sau pačiam".

Nastopka, kaip ir Zalatorius, yra geras analitikas-interpretatorius, vietomis kiek panašus į egzilinį kritiką R. Šilbajorį ir nuo pastarojo besiskiriąs didesniu dėmesiu formai. Jis taip pat pasižymi kantrybe, įžvalgumu, sugebėjimu surasti priežastingumą ir gana skirtingo pobūdžio kūrybinėse apraiškose ir iš to daryti logiškas išvadas.

Nastopkai charakteringas ir daugžodžiavimas, sparnuoti daugiaaugščiai sakiniai, perkrauti tarptautinės kilmės žodžiais, dažnai skaitytojui, ypač mažiau tenykštės kūrybos raidoje besiorientuojančiam, lengvai išvirstą į sunkiai išsprendžiamus rebusus. Formalaus ir sauso analizavimo monotonija pagyvina gausios ir taikliai parinktos aptariamų autorių kūrybos citatos, leidžiančios skaitytojui susidaryti savo nuomonę ir ne vien tik iš forminės ar kompozicinės pusės.

Nastopkos straipsnis taipgi turtingas rusų (o ir kitų slavų) autoritetų pasiramstymais.

Antras savo ilgumu (79 psl.) rinkinio straipsnis — R. Pakalniškio „Tarybinės lietuvių poemos raidos tendencijos" — iš tikrųjų didžiąja dalimi skirtas penkioms Just. Marcinkevičiaus poemoms (*Dvidešimtas pavasaris, Kraujas ir pelenai, Publicistinė poema, Donelaitis* ir *Siena*) aptarti. E. Mieželaičio (*Broliška poema*), A. Baltakio (*Mažosios poemos*), V. Mykolaičio-Putino (*Prometėjus, Žilvinas ir Eglė*), T. Tilvyčio (*Usnynė*) ar kiti stambesni ar smulkesni Vl. Šimkaus, S. Ge-

dos ar A. Drilingos šio žanro kūriniai, sakytum, tesudaro tik savotišką foną J. Marcinkevičiaus poemų tematinėms ar forminėms savybėms išryškinti. Žinant, kad Marcinkevičius poemos žanrą šiuolaikinėje sov. Lietuvos literatūroje iškėlė, išpuoselėjo ir iki šiol jam skyrė nepalyginamai daugiau dėmesio negu visi kiti jau minėti poetai, reikia sutikti, kad šitokia proporcija nėra netiksli. Ypač pasitikint kritiko teigimu, kad poemos žanro raidoje Marcinkevičiaus *Publicistinė poema* „suvaidino panašų vaidmenį, kaip E. Mieželaičio *Žmogus* lyrikoje" (370).

Nesutikti galima nebent su keletu autoriaus teigimų, liečiančių poemos nedalomumą, nesidavimą skirstyti į rūšis pagal žanrines tendencijas, problematiką, stilių, kūrybinį metodą, ideologiją ir pan.; apie poemos madingumą šiandieninėj literatūroj ar savarankiškumą. Ir tai: nesutikti gal ne tiek iš esmės, kiek dėl to, kad šitie teigimai (ir dar keletas kitų) nėra pakankamai įrodyti.

Vien tik bendrajam poemos apibrėžimui Pakalniškis skiria keliolika puslapių, jos raidoje lietuviškos literatūros kontekste minėdamas K. Donelaitį, Maironį, A. Baranauską, F. Kiršą ir A. Miškinį. Istorinėje raidoje pažeriama dar daugiau vardų, nuo Homero ir Dantės iki T. S. Elioto ir E. Poundo. Iš esmės toksai platus požiūris gal ir nebuvo reikalingas, tačiau paminėjimas daugelio vardų ir faktų, su kuriais eilinis tenykštis skaitytojas, manau, retai tesusiduria, turėtų jam vien į naudą išeiti.

„Šiuo meto lietuvių poemoje vis labiau ieškoma konkretesnės žmogaus ir laiko tiesos, eksperimentuojama realistinės simbolikos srityje" (388) — teigia R. Pakalniškis. Iš plačiausiai aptariamųjų poemos puoselėtojų, Just. Marcinkevičiui „būdingas mąstymas stambiais dydžiais", gi Putinui charakteringas „atsipalaidavimas nuo žemės saitų kuriant filosofinius simbolius" (367 — mano parafrazuota).

Pakalniškis savo aptariamojo žanro verte lietuvių literatūroje nuoširdžiai (ir, manau, pagrįstai) tiki, neabejoja jo ateitimi, didžiuojasi rusų kritikų komplimentais, ar net egzilų vertintojų dėmesiu (cituojamas J. Aisčio pasisakymas *Aiduose*). (Čia prisimena mūsų pasididžiavimas kiekvieno kitataučio recenzento pasisakymais apie čionykščių rašytojų veikalus, išverstus į anglų kalbą).

Rinkinio redaktorius Vytautas Kubilius pasirinko originalią, tenykščių mastu gal net labiausiai kontroversišką temą — „Romantizmo likimas". Pats straipsnio pavadinimas gerokai klaidinantis, lyg ir suponuojantis romantizmo galą, kada iš

tikrųjų autorius čia daugiau kalba (ir teisina) jo atgimimą, ieškodamas jo pradų naujojoje tenykštėje literatūroje.

„Kas gi išreikš žmogaus svajonę, kurioje glūdi rytdienos gemalas, didžiųjų idealų akinantį spindesį, prometėjišką pasaulio pertvarkymo dramą, viliojančią neišbandytų galimybių pasaką, amžiną troškimą kažko geresnio ir tobulesnio, jei literatūra tiktai konstatuos įvykius ir faktus?" — klausia autorius straipsnio įžangoje, prieš tai iškėlęs, kad ankstyvaisiais pokario metais užsibrėžtoji „blaivaus realizmo" linija netrūko užtraukti „vientipiškumo grėsmę", nes „realizmas nepajėgia pagauti visų žmogaus dvasinio gyvenimo pusių, kurios reikalauja įvairesnių ir subtilesnių instrumentų" (403).

Kada „socializmo ideologija raudonu brūkšniu perbraukė tą romantinių nusiteikimų klodą, kuris buvo susidaręs, remiantis tautinės valstybės idealizavimo pagrindu. Reikėjo ieškoti naujos vertybių ir kriterijų sistemos" (410), ir „socialistinės pasaulio rytdienos vizija literatūrai tapo svarbiausiu tikrovės mastu" (411). „Asmenybės kultas, žinoma, palaikė tokią, kone privalomu to meto literatūros atributu tapusią ‚ateities romantiką'" (412), kas reiškė „poetizavimą tokių dvasinių bruožų, kurie turėjo dar tik gimti".

Tačiau keitėsi tik romantizmo pobūdis. Idealumo matas, senųjų romantikų regėtas tautos praeityje, persikėlė „į grynus žmogaus sielos pavidalus". B. Sruoga savo kacete sukurtais kūriniais, K. Boruta savo *Baltaragio malūnu* ir V. Mykolaitis-Putinas savo lyrika ir poemomis brėžė naujus romantinės pasaulėjautos kontūrus. („Paskutiniųjų metų V. Mykolaičio-Putino lyrika buvo ne tiek romantizmo, kiek apskritai idealiųjų žmogaus jausmų išaukštinimas, padėjęs susidaryti lietuvių literatūroje, ypač poezijoje, gana ryškiai dvasingumo atmosferai" — 423).

Lietuvių literatūroje iškilo du skirtingi romantinės pasaulėjautos poliai. Vienas ieškojo atramos revoliuciniame pasaulio pertvarkyme, kitas — grynai dvasinėse žmogaus psichikos lytyse. (424)

Vėlyviausioje šiolaikinėje literatūroje į pirmykštį naivų romantizmą veik nebegrįžtama, tačiau romantinė tradicija tebėra giliai įsirėžusi. „...Dabartinio žmogaus jausena nebėra vienatipė, o daugiasluoksnė, ir romantizmas čia, kartu ir literatūroje, iškyla daugiau atskirais tonais ir fragmentais, negu visiškai išbaigta dvasine konstrukcija" (429). Dabarties žmogui ir „romantinį elementą šiandien vis sunkiau išskirti iš įvai-

rių srovių bei stilių simbiozės, kurios siekia dabarties menas" (432).

Iškėlęs daugelį tradiciškai romantiškos pasaulėjautos ydų, Kubilius taipgi konstatuoja, kad „romantizmo tendencijų gyvavimas bei reabilitacija — žingsnis į priekį, o ne atgal šiuolaikiniame tarybinės literatūros stovyje. Tai žingsnis nuo vienatipiškumo į daugiabalsiškumą ir įvairumą" (448).

Šalia jau minėtų rašytojų, Kubiliaus straipsnyje cituojami ar plačiau minimi Salomėja Nėris, J. Degutytė, J. Vaičiūnaitė, E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius, M. Sluckis, Vl. Šimkus, S. Šaltenis ir kt.

V. Kubilius yra bene didžiausias šiuolaikinės kritikos eruditas. Jo analizė veik visada taikli, iliustracijos — tiksliai atrinktos, išvados — pagrįstos, gana drąsios ir dažniausiai originalios. Lyg pabrėždamas tiek aptariamųjų kūrėjų, tiek ir savo paties daugialypiškumą, jis nevengia nė kontradikcijos, tartum palikdamas pačiam skaitytojui jam artimesnę tezę pasirinkti.

A. Masionio straipsnio „Poezijos ir dailės sankryžos" tikslas, jo paties žodžiais, yra „literato akimis atskleisti akivaizdžiausius dailės ir poezijos sąlyčio taškus bei sąveikos būdus" (504). Jis randa, kad naujausioje lietuvių poezijoje „minčių ir emocijų sudaiktinimas gimininga specifiniam dailės (skulptūros, tapybos ir kt.) metodui ir labai tolimas muzikai" (574). Dabartinėje lietuviškoje poezijoje esą „vyraujantys regimieji įspūdžiai". Vieni poetai mėgstą ir savo kūrinius pabrėžią kai kurias spalvas (pvz., E. Mieželaitis — baltą ir mėlyną, J. Degutytė — baltą ir juodą, S. Geda — žalią, geltoną, o ypač raudoną), kiti pasižymį vaizdo grafiškumu, o dar kiti netgi turį sąlyčio su skulptūros monumentališkais siekiais bei išorinės jos formos poveikiu.

Eilėraščių konkrečiomis dailės darbų temomis lietuvių poezijoje iki šioje knygoje aprašomojo laikotarpio veik nebūta. Pastaruoju metu jų gana daug pasitaiko E. Mieželaičio, J. Degutytės ir kitų poetų kūryboje. Iš lietuvių dailininkų ypač mėgstamas M. K. Čiurlionis.

Kas gi lemia nepaprastą lietuvių poetų susidomėjimą M. K. Čiurlionio tapyba? Bene svarbiausia šio kūrėjo populiarumo dabartiniame lietuvių meno pasaulyje priežastis — jo meninio mąstymo tautiškumas, liaudžiai suprantama simbolika. . .(503)

Išvadoje Masionis spėlioja, kad „mūsų poezija, praturtėjusi dailės atradimais, (. . .) netolimoje ateityje panorės priešingos stichijos — lengvų masių, efemeriškumo, muzikalumo

ir skambumo. Tik sunku patikėti, kad mūsų poezija izoliuotusi nuo kitų meno šakų ir panorėtų gyvuoti ‚grynu' pavidalu" (506).

Masionio straipsnyje daugiausia liečiami poetai E. Mieželaitis, J. Degutytė, S. Geda, S. Nėris, J. Vaičiūnaitė; kiek mažiau — B. Sruoga, Putinas, K. Jakubėnas, A. Venclova, A. Maldonis, J. Marcinkevičius ir kt.

Straipsnis įdomus tematiškai, gerokai pertemptas ar atskiestas ir kiek paviršutiniškas. Prielaidos ne kartą perdėm subjektyvios ir suabstraktintos; išvados — menkai paremtos. Betgi visoje straipsnių apie poeziją grupėje šis (irgi citatomis nuspalvintas) taipgi turi savo vietą ir padeda tą poeziją geriau suprasti ir pažinti.

Knygos gale duodama „Pavardžių rodyklė" pagelbsti ne vien greičiau surasti norimas vietas, bet taipgi susidaryti apytikrį vaizdą, kuriems autoriams iš viso skiriama daugiausia reikšmės. Vien tąja rodykle kliaujantis, iš vyresniųjų kartos tokiais yra V. Mykolaitis-Putinas, Salomėja Nėris, B. Sruoga, A. Venclova, K. Binkis, K. Boruta ir T. Tilvytis. Iš jaunesniųjų ir jauniausiųjų: poezijoje — E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius, J. Degutytė, J. Vaičiūnaitė, A. Baltakis, A. Maldonis, S. Geda ir Vl. Šimkus; prozoje — M. Sluckis, J. Mikelinskas, R. Lankauskas, A. Bieliauskas, J. Baltušis, J. Avyžius ir J. Aputis; dramoje — J. Grušas ir K. Saja. (Išvardinta pagal jiems rodyklėje skirtą eilučių skaičių).

Knygoje pasigendama straipsnio apie tenykštę kritiką, kad ir prileidžiant, jog ji pakankamai reprezentuojama pačiais straipsniais.

Kalbant bendrai apie jaunąją kritikų kartą, norisi nuoširdžiai pasidžiaugti jų platėjančiais horizontais, ryškiu didesnio universalumo ir objektyvumo siekimu, bandymu atsikratyti senais štampais ar senąją kritikų kartą varžiusiais kompleksais. Norisi pasididžiuoti jų nesigailėjimu laiko ir studijų, kad darbas neišeitų atkištinis, o taipgi jų didesniu atvirumu ir drąsa.

Baigiant, atrodo, būtų logiška nors keliais žodžiais šį rinkinį palyginti su metais prieš jo pasirodymą JAV (Į Laisvę Fondo Lietuviškai Kultūrai Ugdyti) išleista panašaus pobūdžio knyga *Lietuvių literatūra svetur*, apimančia dvidešimt dviejų (1945-1967) metų laikotarpio egzilų rašytojų kūrybą. Reikia pripažinti, kad čionykštė yra žymiai platesnė, daiktiškesnė ir faktiškesnė. Tiesa, jos ir pobūdis kitoks: daugiau „enciklopediškas", bandęs viską kiek galima išsamiau suregistruoti, kiekvieną bent kiek pasireiškusį literatą aptarti jo paties

kūrybos, o ne vien iš šono primestos ar prisiimtos tematikos ar problematikos rėmuose. Tačiau ir kritišku svoriu, vertintojų nuomonės tiesumu, kriterijų universalumu čionykštė ne vienoje vietoje pralenkia čia apžvelgtąją. Čionykščiai vertintojai daugiur parodo didesnį pasitikėjimą savimi, mažesnį varžymąsi savo numonę reiškiant.

Lietuviškosios literatūros nedalomumo ir tęstinumo požiūriu abi šios knygos viena kitą papildo ir turėtų rasti vietos, viena šalia kitos, kiekvieno nuoširdžiai literatūra besidominčio skaitytojo lentynoje, tiek egzilėje, tiek ir krašte.

Titas Guopis

TOMAIS GAUSŪS SEPTYNIASDEŠIMTIEJI

Lietuvių grožinė literatūra egzilėje 1970 metais praturtėjo bent dvidešimtimi knygų. Nors ir žinant, kad, bent šiuo atveju, ne kiekybėje galybė, negalima nepasidžiaugti ir paviršutinišku pagyvėjimu, skaitytojui žadančiu jeigu ne ką kita, tai bent didesnį pasirinkimą.

Naujų vardų mūsų literatūron pernykščiai metai neatnešė, tačiau, turint galvoje čionykštes kūrybos sąlygas, ir poros ilgesniam laikui pritilusių autorių sugrįžimas su naujais veikalais ar ką tik nedrąsiai debiutavusių ryžimasis platesniams mostams nebegali nepakelti literatūros mėgėjo nuotaikos, dargi kada veteranų kūrėjų eilės taip skaudžiai retėja...

Literatūrinį 1970 m. judėjimą užtikrintai dominavo prozininiai žanrai, gausūs ilgesnių distancijų veikalais. Būtų netgi galima tarti, jog tai buvo romano metai, nes šis žanras kitus stelbė ne vien pustuziniu tomų, bet ir tuo požymiu, kad bent pusė jų išėjo pasipuošę premijų laurais.

Romanas

Egzilėje literatūrinį sezoną kasmet, sakytum, tradiciškai, atidaro *Draugas*, paskelbdamas romano konkurso laimėtoją ir metų pradžioje įvykstančioms premijos įteikimo iškilmėms pristatydamas šviežiai išleistą premijuotąjį romaną. Pernai ši garbė teko Birutės Pūkelevičiūtės *Rugsėjo šeštadieniui.*

Prieš kelioliką metų B. Pūkelevičiūtė išleido savo pirmąjį romaną *Aštuoni lapai* (taipgi laimėjusį *Draugo* konkursą), kuriame buvo vaizduojami jaunos pabėgėlės išgyvenimai svetimame krašte paskutinėmis Antrojo pasaulinio karo dienomis. Pagrindinės veikėjos ekskursijos į netolimą praeitį, išmargin-

tą šviesiomis vaikystės ir ankstyvosios jaunystės prisiminimų nuotrupomis rūsčiai košmariškame dabarties fone skaitytojo atmintin įsirėžė įspūdingais kontrastais. Įvykių autentiškumu abejoti skaitytojui neleido veikalo herojės ir autorės išgyvenimų tapatiškumo prielaidos, savo ruožtu skaitytoją taipgi intriguojančios.

Pirmojo veikalo pasisekimas (romanas, berods, per trumpą laiką buvo išparduotas), matyt, paskatino autorę ir antrajam naudoti maždaug tą pačią „flash-back" formą. *Rugsėjo šeštadienyje* betgi diametraliai pasikeičia ne tik foninė aplinka, bet ir veikiančiųjų asmenų sąstato charakteristikos, požiūriai ir bruožai. Tąjį foną sudaro čikagiškis Marquette Parkas, taigi, sakytum, pasaulio lietuvių sostinės tirščiausiai apgyventa ir kultūriniai stipriausia kolonija. Įvykiai pasakojami jau nunokusio septyniasdešimtmečio našlio pensininko, nepriklausomoje Lietuvoje buvusio smulkaus valdininko, Pranciškaus Gerulaičio lūpomis. Sūnus, marti, anūkas, pora draugų, keletas kaimynų ir pažįstamų sudaro likusiųjų šiandieninės plotmės veikėjų būrėlį. Praeities epizodais skaitytojas nukeliamas į caristinės Rusijos gilumas, kur tuometinių lietuvių karo pabėgėlių lizduose Pranciškus išgyveno savo ankstyvąją jaunystę.

Romane atskleidžiamas vienas (ir paskutinis) Pranciškaus Gerulaičio, šiandien kultyvuojančio savo pomėgį — laikrodininkystę, šeštadienis.

Pagrindinis romano intrigos variklis yra misteriškasis ponas Mors, kurio atneštą laikrodį Gerulaitis turi pataisyti kaip tik šio šeštadienio vakarui. Kas yra tas ponas Mors ir kas atsitiks Gerulaičiui, jo keistą laikrodį pataisius, pasidaro aišku, perskaičius pirmąjį romano skyrių. Veikalo atomazgą iš anksto žinant, skaitytoją bedomina tai, kas reikšmingo įvyko Gerulaičio praeityje ir ką reikšmingo jis nuveiks paskutinę savo gyvenimo dieną. Į abu klausimus atsakymas tas pats: nieko. Išskyrus nebent gerokai dirbtinai skaitytojui peršamą prielaidą, kad Gerulaitis iš tikrųjų savo atkakliomis derybomis su ponu Mors išgelbėjo anūkėlio Sauliuko gyvybę, patsai save jo vieton įkalbėdamas.

Romaną skaitant susidaro įspūdis, jog tie reikšmingieji Gerulaičio gyvenimo įvykiai neiškyla ne dėl to, kad jų nebūtų buvę (prielaidų tam yra keletas), bet dėl to, kad veikėjas nenori jų atskleisti. Jis nėra skaitytojui nuoširdus. Jis kalba ne pats sau, bet auditorijai, norėdamas sąmoningai jai patikti, apie save sudaryti kiek galima geresnį įspūdį. Gerulaitis ne gyvena, bet vaidina. Jis vaidina laikrodininką, literatą, poetą, bet labai retai kada vyrą, tėvą, žmogų, t. y. pats save. Jis tar-

tum per padidinamąjį stiklą mato kitų personažų smulkiausias ydeles, manierizmus, blogybes, bet vengia iškelti savąsias. Gerulaitį vaizduodama, autorė dažnai primena žemažiūrę siuvėją, kuri, besirūpindama įvairiomis sagutėmis, kvarbatkėlėmis ir kitokiais blizgučiais, pamiršta bendrąjį rūbo sukirpimą.

Kodėl taip įvyko? Nenoromis peršasi mintis, jog taip įvyko dėl to, kad romanas buvo specialiai konkursui rašomas. Konkurso komisijos yra visada tiesiogiai ar netiesiogiai, sąmoningai ar nesąmoningai įtaigojamos mecenatų, padiktuotų ar vien įsikalbėtų konkurso sąlygų bei taisyklių. Komisijų nariai yra priversti per trumpą laiką perskaityti daugybę rankraščių. Toji medžiaga niekada nespėja jų galvose „susigulėti". Nenuostabu, kad išoriniai blizgučiai ne tik juos veikia, bet, manau, dažnai ir sprendimą nulemia.

Žinoma, nėra jokio pagrindo tarti, kad šis, kaip ir ankstyvesnieji premijas laimėjusieji B. Pūkelevičiūtės veikalai (tarp jų ir dramos konkurse premijuotoji *Aukso žąsis*) nebūtų buvę premijų verti. Anaiptol! Tačiau nė originalumu, nė laisvumu, nė polėkiu nei vienas jų neprilygo debiutiniam mažyčiam eilėraščių rinkinukui *Metūgės*, nors ši knygelė ir jokios premijos nelaimėjo...

Prie romanų, tur būt, reikėtų skirti ir Kazimiero Barėno veikalą *Tūboto gaidžio metai*, nors pats autorius jam jokios žanrinės etiketės nepriklijuoja. Anglosaksų kraštuose gyvendami, mes iš jų išmokome su proziniais žanrais per daug nesismulkinti: jei veikalas ilgesnis — romanas (novel), jei trumpesnis — novelė (short story). Apysakos, kronikos, apsakymai, eskizai, vaizdeliai dar gyvuoja nebent jaunimo literatūroje...

Tūboto gaidžio metai apima laikotarpį, kurį Pranciškus Gerulaitis *Rugsėjo šeštadienio* ekskursijose į praeitį praleido Rusijoje, taigi, Pirmąjį pasaulinį karą. Skirtumas tik tas, kad čia veiksmas ištisai vyksta vokiečių okupuotoje Lietuvoje.

Pagrindiniais veikėjais reikėtų laikyti ūkininką Gasiūną ir piemenį (vėliau — Gasiūno pusbernį) Ignacą Kaušpėdą. Juos nuolat seka visamatanti autoriaus akis. Jų galvosena nuspalvinamos aprašomosios įtarpos; jų logika remiamas veiksmas. Šalutinių veikėjų, daugiausia irgi ūkininkų, kaimiečių, smulkių miestiečių, gritelninkų, samdinių, veikale įvesta itin apsčiai. Jų charakteristikos betgi tėra daugiau ar mažiau bendrybės, tipiškos luomui ar padėčiai, jų individualumą retai kada stipriau tepabrėžiančios.

Barėno veikalas grynai buitinis. Veikėjai ne tiek ryškina save, kiek bendrąją situaciją, tiesioginę aplinką, papročius ar įpročius. Jeigu jie kada ir išsineria iš kasdieninėmis trivialijo-

mis persunkto fono, tai už akimirkos ir vėl jame ištirpsta. Apčiuopiamo vidinio veiksmo, logiškai surišančio veikėjus, juos pastūmėjančio į lemtingas situacijas, kuriose jie patys pasijustų „savo likimo kalviais", šiame romane kaip ir nėra. Šitokio veiksmo varikliu tektų laikyti nebent Gasiūno didelį prisirišimą prie savo arklio Sarčio, kurį jis visur slapsto (didžiai rizikuodamas!) nuo jį rekvizuoti tykojančių okupantų viršininko von Tierholco akių. (Beje, iš von Tierholco panašumo „į uniforma aprengtą milžinišką tūbotą gaidį" kilo ir romano pavadinimas). Gasiūnas savo Sartį vistiek praranda, o per jį vos nepraranda ir savo galvos.

Tai jau, žinoma, būtų tragedija. Bet ir tragiškus įvykius Barėnas pasakoja ramiai, reportažiškai, netgi feljetoniškai. Nors ir skirdamas itin daug dėmesio detalei, Barėnas iš tikrųjų skaitytojo rimtesniems įvykiams niekur iš anksto neparuošia. Todėl tam skaitytojui ne kartą atrodo, kad viskas vyksta be jokios priežasties. Visos audros, sakytum, nuplaukia vandens paviršiumi, gelmės neužkliudydamos nei veikėjuose, nei skaitytojuose...

Buitinėse trivialijose suradęs charakteringesnę detalę (à la škaplierių istorija arba piemens Ignaco „butar mutar" pamėgimas), Barėnas mėgsta ją pernaudoti iki dantų atšipimo. Todėl gal romanas (438 psl.) ir išėjo tokiais plačiais pečiais.

Tūboto gaidžio metų stiprybė yra retai mūsų beletristikoje vaizduoto laikotarpio gyvas atskleidimas ir spalvingi, dažnai autentiškumu stipriai padvelkią dialogai; silpnybės — kompozicinis padrikumas ir per didelis reportažiškas dėmesys nereikšmingoms detalėms. Daug mėsos, bet per maža kaulų. Barėno stilių, matyti, paveikė ir ilgametis žurnalisto-redaktoriaus darbas.

Tūboto gaidžio metai laimėjo montreališkio Akademinio sambūrio skiriamą Vinco Krėvės vardo premiją. Teko skaityti žinutes, kad komisijos buvo svarstyta (o ir balsų gavusi) to paties autoriaus prieš metus išleista novelių knyga *Atsitiktiniai susitikimai*. Mano supratimu, pastaroji premijos labiau užsitarnavo jau vien dėl gilesnio požiūrio į žmogų.

Pernai išėjo ir dar vienas veik išimtinai konkursams rašančio autoriaus, penkių *Draugo* premijų laureato romanas *Aitvarai ir giria*, šį kartą laimėjęs Lietuvos Atgimimo sąjūdžio skelbtame konkurse pirmąją vietą. Šis konkursas nuo kitų skyrėsi tuo, kad jis griežtai nubrėžė romano tematiką, reikalaudamas rašyti apie partizanų veiklą pokario metu okupuotoje Lietuvoje. Nors romanas parašytas ne tik pagal konkurso skelbėjų sąlygas, bet, atrodo, ir jų sąlygose neminimus pageidavi-

mus, bet literatūrine verte yra bene pats silpniausias iš visų J. Gliaudos premijuotų ir nepremijuotų romanų. Rašytojo uždavinį, manau, labiausiai ir apsunkino temos opumas, matyti, tolygiai varžąs ir literatūros vertintojus, nes, išskyrus kito to paties konkurso laureato Anatolijaus Kairio (laimėjusio trečiąją premiją) lakonišką recenziją skelbėjų oficioze, jokių užuominų apie šį romaną dar neteko spaudoje užtikti.

Romano veiksmas vyksta ankstyvaisiais pokario metais miškų viduryje esančioje nepereinamomis pelkėmis apsuptoje saloje, kur įsikūręs maždaug trisdešimties partizanų būrys. Aprašomuoju metu partizanai susilaukia priežasties lemtingam žygiui, į jį ruošiasi, jį įvykdo ir, kiek iš epilogo matyti, visi žūna. Yra ten dar ir šiokia tokia meilės istorija tarp partizanų ryšininkės ir ją suvedžiojusio stribo. Yra pora tardymo scenų, išvykų apylinkėsna žvalgybos ir kitokiais reikalais... Numanau, kad autoriaus norėta pavaizduoti partizanų tikslai, žygdarbiai, jų motyvai, jų pačių charakteriai, patriotiška dvasia, drąsa, tėvynės meilė ir kitos dorybės. Neabejoju, kad jų partizanams ir netrūko, bet deja — J. Gliaudai nepavyko jų užgriebti ir iškelti, juo labiau — įvilkti į menišką rūbą.

Romanas perkrautas standartiniais štampais, nuobodžia ir šiandien nieko nebesakančia retorika, atrodo, specialiai atkasta iš *Kario* ar *Trimito* vedamųjų. Šitokiais trafaretais kalba ir galvoja ne vien partizanai ar jų vadai, bet ir patsai knygos autorius, vietomis juos pamargindamas savąja politfilosofija ar pseudoreligmeditacijomis. Nežinau, ar Gliauda kada patsai buvo partizanų eilėse, nežinau, iš kokių šaltinių jis sau medžiagą rinko, tik esu tikras, kad už jo romane vaizduojamo patriotinių banalybių fasado partizanų bunkeryje taipgi turėjo būti ir žmogus, kurio autorius neįstengė išmatyti. Kada nėra žmogaus — tuščiai skamba ir melodramatiškiausi epilogai, nors gero aktoriaus lūpose jie neabejotinai pravirkdytų patriotiškai nusiteikusią auditoriją.

Partizanų epochą iki šiol plačiau lietė Algirdas Landsbergis (drama *Penki stulpai turgaus aikštėje*) ir Vytautas Alantas (romanas *Tarp dviejų pasaulių*). Pirmasis sugebėjo problemą žmogiškai suuniversalinti, antrasis — literatūriškai sudidvyrinti. Abiejų veikalai išėjo daugiau ar mažiau įdomiai skaitomi, sukelią ir žavesio ir pasišlykštėjimo jausmus, nuotaikas, verčią susimąstyti, klausti ir ieškoti atsakymų. *Aitvarai ir giria*, gaila, tesukelia tik pasibodėjimą ir didelių autoriaus pastangų gailestį.

Primityvus dail. A. Rūgštelės viršelis itin taikliai atliepia knygos banalumą ir paviršutiniškumą.

Prieš apžvelgdamas Česlovo Grincevičiaus „mozaikinį romaną“ *Geroji vasara*, neiškenčiu nepapasakojęs istorijėlės, vykusios vienoje karo išvietintų asmenų stovykloje, Vokietijoje, dažnais pasikartojimais giliai įstrigusios atmintin. Mat, *Geroji vasara* tą istorijėlę gyvai priminė.

Gyvenau dideliame kambaryje su būriu kitų viengungių. Jų tarpe buvo ir senyvas vyras, simpatiškas plačių pažiūrų inteligentas, dėl savo keliakalbiškumo užėmęs gana augštą postą mus globojančioje tarptautinėje organizacijoje. Su žmona ir dukterimi jis buvo draugiškai išsiskyręs, ir jos gyveno kitoje stovykloje. Joms jis dažnai siųsdavo sau lengviau prieinamų (o anais laikais taip retų) gėrybių siuntinius. Lygiai tokiu pat reguliarumu ir jį pasiekdavo siuntiniai, tokio pat dydžio kartoninėse dėžėse. Jų išpakavimo ritualas visada būdavo tas pats. Senis pasidėdavo dėžę ant kambario vidury esančio didelio stalo ir, bendragyventojams smalsiai stebint, pradėdavo atidarinėjimo ceremonijas, savo panosėje (vokiškai) murmėdamas: „Štai — dėžė... Jos viduj — dar viena dėžė... tos dėžės viduj... dėželė... toje dėželėje — dėžutė, toje dėžutėje — dar viena dėžutė... o toje dėžutėje... maišiukas! O kas gi tame maišiuke? Gi ROŽĖ!“ — — — Rožė būdavo suvytusi, bet senio vaizduotėje pakankamai gyva ne tik iššaukti plačiai šypsenai, bet ir paskatinti jį visas tuščias dėželes ir maišiukus iš naujo pripildyti. Mes susižvalgydavome tarpusavyje taipgi šypsodamiesi: rytporyt po senio lova pradės telktis turinys naujai siuntai...

Geroji vasara, kaip ir neseniai aptartoji Barėno knyga, yra buitinis romanas. Veiksmas vyksta Lietuvoje, jos nepriklausomybės metais. Laikas, kaip ir galima numanyti — vasara, kurios metu jaunas studentas atvažiuoja atostogų pas savo dėdę, gyvenantį mažame provincijos miestelyje.

Romanas susideda iš trisdešimties epizodėlių, kurių kiekvienam romano herojus susitinka su dėdėmis ir dėdienėmis, senukais, bobutėmis ir kitokiais pasakoriais. Jie nuolat pasakoja istorijas, kad jiems kažkas kitas pasakojo istorijas, kuriose vyko netikėčiausios istorijos, triukai, monai, išdaigos ir kitokios „balabaikos“... Grincevičius visa tai atpasakoja irgi su garsiųjų provincijos pasakorių tonu bei rimtimi. Kiekvieno pasakojimo pabaiga jau aiški iš pat pradžios ir klausytis belieka vien iš mandagumo. Autorius, žinoma, nemažiau perkrautas ir visomis tų pasakorių dorybėmis: žodingumu, išradingumu, išdaigiškumu, šelmiškumu ir... saiko stokojimu. Kaip gi kitaip? Iš to juk ir reputacija.

Geroji vasara jokios meninės konstrukcijos neturi (nebent tai, kad įvykiai atpasakojami kalendorine tvarka), o tuo pačiu

neturi ir veik jokios intrigos. Tiesa, pradžioje lyg tai duodama suprasti, kad tarp studento ir miestelio gražuolės vystysis šioks toks romansas, tačiau, kaip ir pridera, „skystablauzdis" studentas išsigąsta vietos jaunimo „muskulo" ir labai lengvai nuo viso ko „nusiima". (Autorius, žinoma, yra herojaus pusėje ir karikatūrinimu baudžia ne bailų studentą, bet vietinius konkurentus!). Romano veikėjus skaitytojui pristatinėdamas, autorius iš karto leidžia suprasti, ar tai bus žmonės, ar karikatūros, užbėgdamas už akių bet kokiems žingeidesniems spėliojimams.

Savo pirmajame smulkesnės prozos rinkinėlyje *Vidurnakčio vargonai*, pasirodžiusiame prieš keliolika metų, Grincevičius užsirekomendavo kaip gero literatūrinio sakinio, pastabaus žvilgsnio, lengvos rankos rašytojas, su humoristo ir tautosakos mėgėjo polinkiais. Visi šie elementai sėkmingai demonstruojami ir *Gerojoje vasaroje*, tik jie dar sunkiau klijuojasi į vienetus, kuriems šalia elementų reikia ir jungiančios medžiagos. O jos Grincevičius turi dar mažiau, negu kadaise turėjo Paulius Jurkus savo romanui *Smilgaičių akvarelės*, kuris, atrodo, buvo panaudotas *Gerosios vasaros* prototipu. Knygą perskaičius, giliausiai mintin įstringa kultūringas ir patrauklus dail. N. Vedegytės-Palubinskienės viršelis.

Juozo Tininio *Dailininko žmoną* leidėjai viršelio aplanko paraštėje pristato, kaip „erotinį romaną". Jie skaitytojui pažada ne vien „meilę, erotiškai motyvuotą", bet ir „erotines audras" ir „gaiviališkas intrigas". Prikalba ir dar visokių niekelių, sudarančių skaitytojui įspūdį, kad, va, štai čia bus maždaug lietuviškasis *Ponios Chatterley meilužis*... Netrunka, žinoma, paaiškėti, kad tos erotikos čia ne ką daugiau, negu *Didžiojoje virėjoje*...

Dailininkas Algis Vilmantas (aiškiai priklausąs „gubininkų" klasei) įsimyli australietę Moirą, kuri dar prieš vestuves, matyti, jį apgaudinėja susitikinėdama su savo tautiečiu Henry Bell. Atrodo, kad netrukus po vestuvių Moirai gimęs sūnus yra ne Algio, o Henrio nuopelnas. Tada tenka skirtis. Kas liečia žmonų neištikimybę, tai ne vien australietė Moira savo vyrą apgaudinėja. Meilužį turi ir Algio draugo Vinco Slėnio žmona vokietaitė Marta. Gi Andriaus Daugvilo žmona lietuvaitė Marcelė pabėga su biznierium iš Teksaso. Sakytum, neištikimybėje mūsų tautiečiams yra susimokiusi visa tarptautinė moterų 3M kompanija...

Visas šitas tragedijas J. Tininis, žinoma, perduoda ne taip jau sausai, o atmiešdamas anekdotiškais herojaus nuotykėliais svetimame krašte, jo profesinio, kultūrinio, politinio ir tautinio

vidaus bagažo atskleidimu, dažniausiai dialogų su Moira ir kitais formoje. Paaiškėjus, jog tie nuobodūs, banalūs, tušti ir pretenzingi dialogai kaip tik ir sudaro visą šio romano ir jo veikėjų erotiką, pasidaro pilnai pateisinama ir bet kokia moterų neištikimybė...

Tarti, kad Tininis, leidėjų pristatytas „klasikiniu humanistu ir kalbininku", apie romaną teturi labai paviršutinišką nuovoką, būtų ne tik nelogiška, bet ir užgaulu. Tačiau, matyt, nusimanymas apie kūrybą ir pati kūryba yra du skirtingi dalykai ir nusimanyti dar nereiškia sugebėti...

Pereitais metais Vagos leidykla Vilniuje išleido ir stambų čionykščio jaunosios kartos prozininko Kazio Almeno romaną *Šienapiūtę*. Nors okupuotoj Lietuvoj išleistos knygos neįeina į šios apžvalgos temą, tačiau, turint galvoje, kad jos autorius yra egzilės produktas ir veikalą kaip tik čia rašė, atrodytų gana logiška jį skirti egzilinei kūrybai.

Šienapiūtėje vaizduojami aštuonioliktojo šimtmečio pirmosios pusės įvykiai Lietuvoje ir Lenkijoje. Taigi, galima tarti, Žečpospolitos žlugimo laikotarpis, mūsų tautos „tamsieji viduramžiai", bajorų siautėjimo ir žiaurios baudžiavos gadynė.

Pačius valdovus (Augustą III ar Stanislovą Leščinskį) palikdamas užkulisiuose, Almenas betgi leidžia skaitytojui užmesti akį į tuometinių santvarkos tūzų — Čartoriskių, Potockių, Radvilų — santykius, kad ir rezervuodamas scenos vidurį dviejų Lietuvos bajorų — Jeronimo Kristupo Dubulskio ir Mikalojaus Augusto Giedraičio šlykščiausioms tarpusavio intrigoms ir kruvinoms kovoms, kurios juos abu sužlugdo, laimėtoju iškeldamos jauną profesionalą žudiką.

Kaip ir pirmajame K. Almeno romane (*Upė į rytus, upė į šiaurę*), taip ir *Šienapiūtėje* kirtis krinta ant intrigos ir nuotykio. Tai yra vienas iš negausių lietuviškų romanų, kur šie du elementai skaitytoją pririša ir neleidžia knygos padėti į šalį. Ir tai nebūtinai vien tik šių elementų teieškantį skaitytoją. Mat, Almenas, šalia savo lakios vaizduotės, šalia neeilinio užsispyrimo ar kantrybės veiksmo ir fono išstudijavime, turi taipgi neeilinį talentą kurti situacijas, įdomius ir nekasdieniškus tipus ar charakterius atskleisti jų pačių veiksmais ir dialogais, o tuos veiksmus ir dialogus sklandžiai vystyti į neišvengiamus konfliktus ar nesitikėtas, bet vis dėlto logiškas atomazgas. Romano sukirpimas primena gerą nuotykių filmą, vystomą keliomis plotmėmis, vienos skyrelį nutraukiant ir į kitą persimetant, įtampai pasiekus augščiausio laipsnio. Dažnas iš tų skyrelių savo nesitikėta atomazga primena klasišką novelę. Įvykiams pri-

statyti dedikuotuose skyreliuose, kad ir pasakodamas trečiuoju asmeniu, Almenas veik visada remiasi aptariamojo centrinio veikėjo požiūriu ar galvosena, tartum veikėjui pačiam betarpiškai leisdamas motyvuoti savo veiksmus ar poelgius, pats likdamas atokus ir bešališkas.

Ne vienas skaitytojas *Šienapiūtėje* pasiges herojaus, besąlyginiai patraukiančio savo idėjų vertės amžinumu, verčiančio džiaugtis laimėjimais ir kentėti dėl pralaimėjimų. O vis dėlto ir toksai skaitytojas nejučiomis pasijus palaikąs vieną niekšą prieš kitą, vienam trokštąs sėkmės, antram — pražūties. Sukelti skaitytojuje šitokius jausmus ir yra Almeno stiprybė. Daugelis skaitytojų romane pasiges atviro ir tiesaus žmoniškumo prošvaisčių, o vis dėlto nepasijus galutinai prislėgtas tos beviltiškos tamsos. Ir tai dėl Almeno stiliaus grakštaus lengvumo, situacijų, sakytum, makabriško komiškumo, veikėjų farsiško fanatiškumo.

Aprašomojo laikotarpio išstudijavimas (ypač paskiros detalės) yra perdėtai pabrėžtas. Autoriui, atrodo, buvo gaila nepasidalinti su skaitytoju savo įgytomis žiniomis, kad ir žinant, jog pramoginiame nuotykių romane tai ne kartą darosi bereikalingu veiksmą stabilizuojančiu balastu. Tačiau, gal būt, ir čia Almeno tikslas buvo ne tik sutirštinti skaitytojui autentiškumo pojutį, bet taipgi duoti ir šiokio tokio „dvasios peno". Ypač skaitytojui, kuris nesiduoda taip „pigiai" lengvais nuotykiais paperkamas.

Kiekvienu atveju, *Šienapiūtė* yra sąžiningai parašytas lengvai skaitomas, intriguojąs romanas, nukeliąs mus į mažiausiai literatūroje tepaliestą laikotarpį ir jau vien dėl to vertas dėmesio.

Knyga gražiai išleista, papuošta skoningu dail. Kalinausko viršelio aplanku ir duoda 485 psl. malonaus pasiskaitymo.

Nemažiau skirtingi dalykai taipgi yra įvykių pergyvenimas ir jų perdavimas menine forma. Tai dar kartą akivaizdžiai pademonstruoja O. Nendrė savo romanu *Antroji banga*, vaizduojančiu pirmojo bolševikmečio siaubą Lietuvoje. Nei jo veikėjų augšti moraliniai ir religiniai principai, nei autorės kilnios intencijos nepajėgia šio romano ištempti iš už anapus literatūros ribų...

Novelė

Pernykščių metų smulkioji proza, nors ir negalėdama tomų ir puslapių skaičiumi romanui prilygti, kokybiškai, mano manymu, vis dėlto išėjo laimėtoja. Gaila, kad šisai, kadaise mū-

suose itin populiarus žanras paskutiniuoju metu darosi vis retesnis. Gal trūksta išorinės paskatos? Konkursų? Bet ir keletą metų *Dirvos* skelbtas novelės konkursas šį žanrą mažai tepraturtino. Pernai vertinimo komisija netgi jokio premijuotino kūrinio nesurado...

Šiandien jau platesnis lietuviškosios novelės aptarimas nebūtų pilnas be Aloyzo Barono. Jis yra ne tik vienas produktyviausių, bet ir vienas iškiliausių mūsų egzilinių novelistų. Pernai išleistas rinkinys *Išdžiuvusi lanka* yra penktoji Barono novelių knyga. Nenuostabu, kad Baronas turi išsidirbęs savitus novelės principus ir jų gana sąžiningai laikosi. Pagrindinis įvykis dažniausiai yra atpasakojamas vieno kurio veikėjo lūpomis. Jis priežastingai surišamas su dabartinės aplinkos rėmais ir savo atomazga tuos rėmus įprasmina. Visi tie įvykiai Barono novelėse turi savo dėsningumą ir veik visada kristalizuojasi į savotišką tiesioginį arba „atvirkštinį" moralą, kiek panašų į tuos, kuriais baigiamos klasiškos pasakėčios.

Barono atveju negalima vartoti literatūros apžvalgininkų didžiai mėgiamo standartinio posakio, skambančio maždaug taip: „jo novelės atskleidžia spalvingą tipų ir charakterių plejadą". Ir tai dėl to, kad jo novelių veikėjai per dažnai viens į kitą panašūs. Net ir tais retais atvejais, kada autorius savo veikėjus apdovanoja ryškiais individualistiniais bruožais (kaip Petruką novelėje „Pančių vijikas", Dilį „Realioje istorijoje" ar Karlą ir Stasį „Išdžiuvusioje lankoje"), skaitytojo atmintin vistiek daugiau įsirėžia įvykis, negu veikėjai. Ir tai, man rodos, daroma sąmoningai, nes to reikalauja autoriaus susikurtoji novelės logika.

Kad ir neduodamas savo kūrinių veikėjų detališkų portretų, Baronas atrodo juos gerai pažįstąs, kiekvienam jų veiksmui sugebėdamas rasti natūralų psichologinį pagrindą. Intriga Barono novelėse yra būtinybė. Įtampa sąmoningai vystoma ir veik visada stiprėjanti, artėjant prie atomazgos. Tai skaitytoją sudomina ir pririša.

Išdžiuvusioje lankoje veik visos novelės yra pavyzdingai kompoziciškai išbalansuotos. Klasiškiausios šia prasme būtų „Atlaidai", „Kelias" ir „Pančių vijikas". Šis rinkinys taipgi pastebimai gerokai apvaldytas nuo anksčiau Barono labai mėgtų retorikos ir gražbylystės tiradų, ilgesnių pseudofilosofinių nušnekėjimų ar net pridėtinių poetiškai peisažinių „kvarbatkėlių" po paskutinio atomazginio taško.

Bene didžiausia šio rinkinio yda yra vietomis prasikišąs nepakankamas stilistinis apdorojimas. Ypač krinta į akis per-

nelyg tirštas įvardžių „jis" ar „ji", bei įvairių veiksmažodžio „būti" lyčių naudojimas.

Tai buvo *Lietuvoje jau Antro pasaulinio karo pradžioje. Aš* buvau *dešimtmetis ir, kiek atmenu, dabar nepasakyčiau, kad tada* buvo *Lietuvoje labai sunku gyventi, bet mūsų mažame miestelyje niekada* nebuvo *daug liuksuso, kaip* nebuvo *regimo ir skurdo, Europoje prasidėjus karui. Ir šiandien aš nebegaliu suprasti, kaip galima* buvo *pragyventi tokiame miestelyje, kuriame surasti darbo* buvo *neįmanomiau, negu miestelio rinkoje numestą litą...* (81)

Rinkinyje *Išdžiuvusi lanka* sudėta 18 novelių nuo kelių iki keliolikos puslapių ilgio. Veik visos jos sukirptos pagal A. Baronui tipišką modelį. Išskiria tik titulinis kūrinys, ilgiausias ir puslapių skaičiumi ir apimamuoju laikotarpiu, o taipgi pasižymįs dramatiškumu ir veikėjų kontrastiškumo pabrėžimu. Jis ir sudaro įspūdį apmatų ilgesniam veikalui, apysakai ar romanui.

Vytauto Alanto novelių pobūdis beveik diametraliai priešingas Aloyzo Barono novelėms. Pirmiausia jos skiriasi savo apimtimi. Puslapiais stambesniame rinkinyje *Nemunas teka per Atlantą* tėra vos penketas kūrinių, iš kurių du — „Ugly Lithuanian" ir „Viskas galėjo ir kitaip susiklostyti" — yra laimėję *Dirvos* novelės konkursus. Taigi, vienai novelei vidutiniškai tenka maždaug 50 puslapių (plg. su A. Barono 13 psl.). Tiesa, ir V. Alanto novelės baigiasi skaitytojui nesitikėtu, o veikėjams labai svarbiu ir reikšmingu įvykiu, tačiau tasai įvykis nėra jo novelių centras ar esmė. Prie jo veda įvairių siužetą vystančių ir veikėjų charakteristikas ryškinančių mažesnių įvykių grandis. Veda nebūtinai logiška, vienodo storumo ir tiesia linija. Dažnai užgriebiama platesnė aplinka, bandoma giliau įsiskverbti į veikėjų motyvaciją, plačiau atskleidžiant jų praeitį, nevengiant iškelti net tokių (tikrumoje ne tik nereikšmingų, bet ir naivokų) detalių, kaip veikėjo parašyto ir veikėjos deklamuoto eilėraščio tekstas, užimąs visą puslapį ir kūriniui nieko neduodąs. (Nebent skaitytoją įtikinąs, kad Alantas teisingai pasirinko novelisto, o ne poeto kelią).

Nė vienos savo novelės (išskyrus gal „Ugly Lithuanian" Alantas nesuveda į tvirčiau apčiuopiamą moralą ar iš anksto užsibrėžtos tezės įrodymą. Iš tikrųjų netgi galima tarti, kad jo veikėjai nėra sąmoningi tvirtų moralinių pažiūrų žmonės. Galima netgi tarti, kad pati didžiausia juos stumianti ar traukianti jėga yra jų aistros, kurių stipriausia — kerštо pamėgimas. Meilužė keršija meilužiui, vyras — žmonai ir uošviams,

duktė — tėvams etc. Posakis „Kerštas yra saldus" tiktų motto beveik visiems kūriniams. Dar kiek blogiau, kada, atrodo, keršija ne tiek vienas veikėjas kitam, ne tiek gyvenimas, kiek patsai autorius savo veikėjams...

Jeigu A. Baronas savo novelėse dar vietomis negali pamiršti esąs ir poetas ir humoristas (kas, žinoma, ne visada kūriniui vien tik kenkia), tai V. Alanto novelėse dažnai prasikiša jo dramaturgiškieji privalumai. Dažnai jis tartum sąmoningai siekia „sceninio efekto". Tai dar nebūtų taip blogai. Blogiau, kada kokia nors detalė pristatoma taip, kad be režisoriaus ar aktoriaus pagalbos pasidaro ir nebepilna ir nebeįtikinanti. Tai itin ryšku novelių „Renesansas Žemaitijoje", „Ugly Lithuanian" ir „Nemunas plaukia per Atlantą" atomazgose. Tokios atomazgos nupigina gana įdomiai vystytus kūrinius.

Alantas įvairus ir išradingas tematikoje, sugeba gana natūraliai megzti intrigą, kontrastuoti charakterius ir sklandžiai pasakoti. Dėl šių visų dorybių jo paskutinis novelių rinkinys bus, be abejo, svarus įnašas į mūsų pramoginę literatūrą.

Australiškos temos ryškiai dominuoja ir vienintelės pereitų metų debiutantės (tiesa, periodinės spaudos, ypač *Pradalgių* skaitytojui jau senokai pažįstamos) Agnės Lukšytės novelių rinkinyje *Kalnų velnias*. Australijoje ši knyga parašyta ir išleista. Tas mums taip tolimas kontinentas Lukšytės prozoje atsiskleidžia daug ryškiau, gyviau ir įtikimiau, negu J. Tininio romane. Iškyla jis su savo egzotika, aboridžinais, cikadomis ir eukaliptais. Per drąsu būtų tvirtinti, jog šitą visą butaforiją Lukšytė jau būtų spėjusi įsisavinti, tačiau taipgi negalima nepajusti, kad autorė nėra jai abejinga. Jos nuotaikos australiškos aplinkos atžvilgiu svyruoja tarp bejėgiško pykčio ir nuoširdžios nuostabos, bet atrodo išgyventos ir tikros.

A. Lukšytė, be abejo, negali matyti Australijos tokios, kokią ją mato vietiniai, tačiau ir jos pažiūros jau nebėra vien svečio. Daugelyje novelių atskleidžiami šeimininko ir naujakūrio santykiai. O bent poroje bandoma ir vien tik australiečiais išsiversti, nusikratant bet kokių imigranto kompleksų. Geriausiu pirmos grupės kūriniu laikyčiau titulinę novelę „Kalnų velnias", gi antrosios — „Domino kaladėles". Manau, kad nėra vien atsitiktinumas, jog tai ilgiausi (30 ir 20 psl.) rinkinio gabalai. Stipresnis ir tirštesnis veiksmo ar emocijos koncentravimas, žodžio taupumas nėra Lukšytės stiprybė.

Dauguma kūrinių atpasakoti pirmuoju asmeniu, betgi pasakojantis nėra pagrindinis centrinio įvykio veikėjas. Iš

tikrųjų pasakotojos rolėje dažniausiai atpažįstama pati autorė, savo samprotavimams bei jausmams išlieti nesigailinti vietos, tartum tie įvykiai daugiau būtų reikšmingi jai pačiai, veiktų jos, o ne pagrindinio veikėjo gyvenimą. Novelėje šitoksai priėjimo būdas nėra dorybė. Vis dėlto pirmuoju asmeniu parašyti kūriniai yra geriau pavykę; juose pasakojamų įvykių tikrumu skaitytojui sunkiau abejoti, jeigu ne dėl ko kito, tai bent dėl mandagumo (ar net pagarbos) autorei, jos nuoširdumui ir atvirumui. Kūrinėliuose, pristatytuose trečiuoju asmeniu, Agnei. Lukšytei sunku išvengti perdėto sentimentalumo („Ar meilės pasaka baigta?"), melodramatiškumo („Sūrus vanduo užlieja akis"), schematizavimo („Vasara pasibaigė: cikados nutilo") ar dirbtino alegoriško lakoniškumo („Ateina vaikas nuo kalnų"). Šioms kiekvieną pradedantį rašytoją gundančioms vilionėms A. Lukšytė, atrodo, nė nebando spirtis, ar net joms su pasigardžiavimu pasiduoda.

Su *Kalnų velniu* Lukšytė ryškesnio savo kūrybinio veido dar nesusikūrė. Rinkinyje gausu laikraštinėje kalboje dažnai vartojamų „štampų", išduodančių abejotiną literatūrinį skonį, nors taipgi jaučiasi autorės pastanga skaitytoją užintriguoti šviežesniu palyginimu ar epitetu. Tos pastangos neretai vaisingos.

Knyga gražiai ir skoningai išleista, papuošta dail. Vaclovo Rato viršelio aplanko piešiniu ir iliustracijomis. 172 teksto puslapiuose sudėta 14 novelių. Amerikoje gyvenantį skaitytoją kiek nustebins tiražas (1.000 egz.) ir kaina ($5.50). O linkėti vis dėlto reikėtų, kad leidėjų optimizmas pasiteisintų.

Drama

Gyvųjų autorių originaliųjų dramos veikalų 1970 metais nebuvo išleista. Šį žanrą atstovavo neseniai mirusių autorių rinktinės: Antano Škėmos *Raštai II* ir Antano Rūko *Scenos veikalai.*

A. Škėmos *Raštų II* tomą sudaro visa jo draminė kūryba, išskyrus vienaveiksmį „Vieną vakarą", atspausdintą pirmajame *Raštų* tome. Pradedama su „Julijana", trijų veiksmų pjese, parašyta dar Lietuvoje, vokiečių okupacijos laikotarpyje, buvusią tuo metu įtrauktą į Vilniaus dramos teatro repertuarą, tačiau nevaidintą ir niekur nespausdintą, o baigiama paskutiniuoju, taipgi niekur nevaidintu ir nespausdintu vienaveiksmiu „Ataraxia". Į šį tomą įeina ir atskiromis knygomis išleisti („Pabudimas", „Žvakidė") ir kultūros žurnaluose spausdinti

(„Živilė“ — *Aiduose*, „Kalėdų vaizdelis“ — *Metmenyse*) veikalai, o taipgi vien scenoje iš rankraščio statyta dviejų veiksmų keturių paveikslų drama „Vienas ir kiti“. Abu atskiromis knygomis išleisti veikalai buvo savo laiku premijuoti.

Knygą palydi Kosto Ostrausko (vieno iš *Raštų* redaktoriaus) keliasdešimties puslapių pastabos, suregistruojančios visus žinomus šių veikalų pastatymus, juose vaidinusius aktorius, charakteringesnius recenzentų atsiliepimus, o taipgi patiekiančios ištraukas iš autoriaus korespondencijos, citatas iš pirmųjų rankraštinių versijų, lyginant jas su vėlyviausiomis, autoriaus pataisymus ar išbraukymus jose. Šios pastabos skaitytojo žvilgsniui į Škėmos kūrybą atskleis kiek kitokias dimensijas.

Škėmos draminė kūryba, be abejonės, nusipelno išsamesnės analizės. Šitokiam darbui per siauri ne tik šios apžvalgos rėmai, bet ir apžvalgininko kvalifikacijos.

Antano Rūko *Scenos veikalai* susideda iš dviejų dalių: trijų veiksmų nutikimo „Bubulis ir Dundulis“, prieš dvidešimt su kaupu metų sėkmingai statyto dar pabėgėlių stovyklose Vokietijoje ir kelis kartus kartoto Amerikoje, ir „penkių veiksmų vaidinimo mažiems ir dideliems“ „Svajonių šalis“. Nė vienas jų niekur nebuvo spausdintas.

Scenos veikalai, žinoma, teapima tik dalį Rūko sceninės kūrybos. Šalia egzilėje parašytų veikalų („Algis Dalgis gaidžiakojis ir pabaisų gengė“ ir „Vieno kiemo gyventojai“) jis yra dar nepriklausomoje Lietuvoje išleidęs pjesę *Žemė šaukia*, o taipgi scenai pritaikęs Žemaitės „Petrą Kurmelį“ ir V. Kudirkos „Viršininkus“. Tai jau sudarytų taipgi atskiro panagrinėjimo vertą draminės kūrybos pluoštą.

Poezija

Poetams pernykščiai metai nebuvo derlingi. Išleista vos trys naujos kūrybos rinkiniai ir viena (Bernardo Brazdžionio) rinktinė, naujos kūrybos neduodanti. Kiekviena knyga, galima sakyti, atstovauja skirtingai kūrėjų kartai, o visi autoriai skaitytojams gerai pažįstami, išleidę po keletą knygų.

Vyriausios pomaironinės kartos atstovės J. Augustaitytės-Vaičiūnienės rinkinyje *Rūpestis* sudėta netoli šimto eilėraščių, parašytų, kiek iš duodamų datų atrodo, daugiausia 1958-1963 m. laikotarpyje ir išspausdintų daugiau ar mažiau chronologine tvarka, be jokių ciklų ar skyrelių. Tematinis sugrupavimas šiam rinkiniui gal nė nereikalingas, nes veik visus eilėraščius, galima sakyti, jungia tas pats motyvas, iš dalies išsakytas rinkinio ir pirmo eilėraščio pavadinimu: tai rūpestis savąja

gentimi, savąja tauta, jos išlikimu. Rečiau tas poetės rūpestis iškyla medituojant bendrąsias žmogiškos būties problemas, dažniau jis lokališko ar egocentriško pobūdžio.

Augustaitytė-Vaičiūnienė yra sparnuoto žodžio, gausios ir iškilmingos retorikos poetė. Dviejų-trijų posmelių eilėraščiai šioje knygoje gana reti. Rašydama eilėraštį, poetė tartum išgyvena nuolatinę baimę, kad, štai, dar vienas šios temos aspektas nebus aptartas, dar vienas poetinis vaizdas ar išgyvenimas liks neišsakytas, dar vienas rimas nebus panaudotas... O kalba ji viek visada tartum nuo Olimpo viršūnės, visą būtį kiaurai pramatančio pranašo balsu, taigi, kilniai, prasmingai, graudulingai ir... pretenzingai. Nenuostabu, kad jos eilėraščius skaitant apima graudi monotonija, kurios liūliuojamas skaitytojas pasimeta didžios esmės ir prasmės abstraktuose ir gražbylystės tiradose be vilties surasti žodį, paprastą, nuoširdų, atvirą, prabylantį tiesiog į širdį, kaip, sakysim, eilėraščiuose „Nereikalingoji" ar „Neužmirštamoji".

Atrodo, kad geriausiai Augustaitytei-Vaičiūnienei vyksta konkretūs proginiai eilėraščiai, kaip, pavyzdžiui, „Sveikinu judėsį" (skirtas mūsų tautiniam šokiui). Blogiausiai — abstraktūs intymiųjų savo sielos niuansų išsakymai, kuriuose autorę tartum pančioja aiškumo ir paprastumo baimė. Didžiausia *Rūpesčio* yda, tur būt, yra besaikiškumas, atrankos ir apkarpymo stoka.

Visiška priešingybė Augustaitytės-Vaičiūnienės poezijai yra Danguolės Sadūnaitės eilėraščiai. Žodį ji taupo kaip didžiausia šykštuolė. Jos didžiausia baimė — nepasakyti per daug ir per daug aiškiai. Jos ketvirtąjį rinkinį *Laiškai Dievui* (į šį skaičių neįeina angliškasis *To Regions of No Admittance*, išleistas prieš pora metų) perskaičius, nevienam susidarys įspūdis, kad pavadinimas pasirinktas itin sąmoningai ir kad tik paraidžiui jį reikia suprasti. Dievas gi yra visamatantis ir visažinantis. Jis skaito mūsų mintis, žino mūsų tikruosius jausmus ir nuotaikas. Taigi, su Juo komunikuojant rašytas žodis nėra būtinas. Rašytas žodis čia tereikalingas nebent pateisinti poetės pasirinktajai komunikacijos formai. Bet ir tam pateisinimui Sadūnaitė *Laiškuose Dievui* žodžių tevartoja, kaip amerikiečiai pasakytų, „nuogą minimumą". Dažnai čia žodį pavaduoja ilgesniu ar trumpesniu brūkšnių, taškų, dvitaškių eilutės, o dar dažniau — baltomis tuštumomis šaukianti... tyla...

Nors aiškumo baimės ir per didelio žodžio taupymo Sadūnaitei nebūtų galima pripažinti dorybėmis, tačiau kartais ir vienu trumpučiu posmeliu, viena vykusia metafora jai pavyksta pasakyti daugiau ir skaitytoją pasiekti giliau, negu auk-

saburniams poetams ištisais daugiaposmiais eilėraščiais. Pavyzdžiu čia galėtų būti kad ir eilėraštis „Žodžiai“:

O Motina!
tavo žodžiai dabar didėja.
Rankos liečia
neaprėpiamus vaizdus.

2.
Ką mes galime Tau pasakyti?
Mūsų kalba dar savo vaikystėje.
Vargšai neužaugos žodžiai!

Kasdien —
jie sugrįžta, subyra į mus;
kaip sniegas,
kaip lietaus lašai. (49)

Šiuo eilėraščiu, manyčiau, išsakytas ir egzilės jaunųjų žodžio menininkų tragedijos praktiškasis aspektas: juos didžiai ribojantis ir pančiojantis žodyno skurdumas. Dėl jo, be abejonės, kenčia ir D. Sadūnaitės poezija.

Laiškus Dievui „Ateities“ leidykla išleido kukliai, bet kultūringai, papuošdama skoningu N. Vedegytės-Palubinskienės viršeliu. Gaila tik, kad leidėjai popierį taupė dar labiau, negu poetė žodį. Knyga užpildyta iki paskutinio puslapio, o turiniui net viršelio prireikė. Čia jau taupumas išvirto į neskoningumą.

Trečiojo pernai išleisto poezijos rinkinio *Donelaičio kapo* autorius Kazys Bradūnas atstovauja kūrėjų kartai, subrendusiai, galima sakyti, žengiant per slenkstį iš gimtojo krašto egzilėn. Ir amžiumi ir išorinėmis savo kūrybos išraiškos formomis jis gal kiek artimesnis Sadūnaitei, tačiau tautinio sąmoningumo, rūpesčio savosios kultūros palikimu ar tajai kultūrai įsipareigojimais jis stovi arčiau Augustaitytės-Vaičiūnienės. Maždaug tolygiai proporcingas ir Bradūno poetinio žodžio vertės pajutimas ar to žodžio panaudojimas. Iš vienos pusės, galima tarti, jo poetinis žodynas dar nėra egzilinės kasdienybės pastebimai ir aiškiai apkarpytas. Iš kitos pusės, jis tą žodį itin brangina, taupo, siekia jį pavartoti kiek galima efektingiau, juo išsakyti ne tiek savo kūrybinio išgyvenimo detalę, kiek jo branduolį ar esenciją.

Viena proga Lūnė Sutema yra prasitarusi, jog Kazys Bradūnas neturįs to kitiems poetams būdingo „rūgimo proceso“. Jis esąs viens iš tų, kurie „išsiveržia staiga, kaip ugniakalniai ir viską užlieja“. Bradūno kūrybai toks apibūdinimas itin cha-

rakteringas. *Donelaičio kape*, kaip ir ankstyvesniuose jo eilėraščių rinkiniuose, yra kūrinių, atrodo, parašytų vienu giliu ir plačiu atsidūsėjimu. Juose Bradūnas yra pats įtaigiausias. Nė pavyzdingai klasiško eiliavimo, ritmo, rimo ar simetrijos pančiai nepajėgia nuslopinti gaivalingos poeto aistros prasiveržimų. Netgi atvirkščiai: formos, kuriomis poetas susikausto ar susidrausmina, tą jo žodį iškelia, pabrėžia, pastato jį į tokią vietą, iš kurios jis skaitytoją stipriausiai veikia.

Donelaičio kape rastum ne vieną eilėraštį, kurį galėtum duoti motto visai jo kūrybai. Vienas iš tokių yra kad ir dviposmis „Atėjau žemei lenktis":

Upės kranto akmuo —
Mano lobių amžinas dangtis...
Nebijok žemei lenktis
Lyg pirminių ganyklų piemuo.

Tūkstančio metų svajonė —
Tik mėnulio juodi pelenai,
Slidūs lyg žalčio žvynai.

O aš, kaip žolės kelionė,
Atėjau žemei lenktis —
Būk mano urnos dangtis. (62)

Bradūno poezija primena mūsų liaudies menininkų kūrinius. Ir tai ne vien dainas, raudas, sakmes, mitus, padavimus, bet ir ornamentiką ar skulptūrinius darbus. Tik jis nekopijuoja, neaprašinėja, o giliai išgyvena ir transformuoja. Jos simbolika poetui lieka vis šviežia, turtinga neišsemiamomis naujų prasmių versmėmis.

Donelaičio kapą iš daugelio kitų (neišskiriant nė to paties autoriaus) rinkinių išskiria kruopšti tematinė eilėraščių atranka, sąmoninga kompozicinė organizacija, kurios dėka rinkinys savo vientisumu darosi panašus į palaidesnės konstrukcijos poemą. Išskiria ir puiki knygos išvaizda, monumentaliai paprastas ir įspūdingas dail. V. O. Virkau viršelio aplankas ir tekstą puošianti ornamentika. Šiuo rinkiniu poetas mūsų literatūros tėvui pastatė tikrai vertingą paminklą, o taipgi svarų baigminį tašką pereitų metų literatūriniame judėjime.

(Jaunimo ir vaikų literatūros apžvalga sekančiame numeryje)

Kęstas Reikalas

22) Simon Szyszman, „Aus dem Nachlass mongolisch-litauischer Beziehungen," atspaudas iš Ruth Stiehl und Hans Erich Stier, *red., Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968.* Zweiter Band (Berlin: Walter de Gruyter and Co., 1970).
23) Rimvydas Šilbajoris, *Perfection of Exile: Fourteen Contemporary Lithuanian Writers* (Norman: University of Oklahoma Press, 1970).
24) *Technikos žodis*, 1970, Nr. 4, 5-6.
25) *Treji vārti*, Nr. 24.
26) Jānis Turbads, *Ķeves dēls Kurbads.* Pasaka (Ann Arbor, Mich: Ceļinieks, 1970).
26) M. Valadka, *Už laisvą lietuvį* (Scranton, Pa.: Autoriaus leidinys, 1970).

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1970 Nr. 8-10, 1971 Nr. 1.
2) *Apžvalga*, Socialdemokratinės minties leidinys. Nr. 4.
3) *Argentinos lietuvių balsas.*
4) *Aušra*, Nr. 16.
5) *Books Abroad*, 1970, Nr. 4; 1971, Nr. 1.
6) Kazys Bradūnas, *Donelaičio kapas* (Čikaga: Mykolas Morkūnas, 1970). Vytauto O. Virkau grafika.
7) Danutė Brazytė-Bindokienė, *Mieste nesaugu* (Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1970). Jūratės Eidukaitės iliustracijos.
8) *Bulletin of Baltic Studies*, Nr. 3, 4, ir 5.
9) Liudas Dovydėnas, *Mes valdysim pasaulį*. Atsiminimai. 2 tomai (New York: Romuva, 1970). Prano Lapės viršelis.
10) *Evangelijos šviesa*, 1970 ruduo ir žiema.
11) *Jaunā gaita*, Nr. 79, 80, 81.
12) Feliksas Jucevičius, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*. 1970.
13) Vytautas Kavolis, "The Possibilities of an American Artistic Efflorescence," atspaudas iš *The Journal of Aesthetic Education*, October, 1970.
14) Vytautas Kavolis, "The Social Psychology of Avantgarde Cultures," atspaudas iš *Studies in the Twentieth Century*, Fall, 1970.
15) *Lituanus*, 1970, Nr. 1, 2, 3, 4.
16) *Mūsų sparnai*, Nr. 29.
17) *Poezijos ir prozos lakštai*, Sydney, 1970, Nr. 2.
18) Bronys Raila, *Versmės ir verpetai* (Broniaus ir Antaninos Budginų leidinys, 1970). K. Jezersko viršelis.
19) August Rei, *The Drama of the Baltic Peoples* (Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti, 1970).
20) Pranas Skardžius, *Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena* (Čikaga; Pedagoginis Lituanistikos Institutas, 1971). Mecenatas Lietuvių Tautinis Akademinis Sambūris.
21) *Svečias*, 1970 Nr. 5, 6; 1971, Nr. 1.

metmenys

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Vida Bičiūnaitė, Žibutė Dobaitė, Rita Kavolienė, Audronė Kubiliūtė, Birutė Lintakienė, Romas Misiūnas, Angelė Šimaitytė, Laima Vander Stoep, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Rimas Vėžys, Irena Virkau

Administracija:

Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
2606 Princeton Avenue
Evanston, Illinois 60201

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

5,-

ALp(LKA)1742
1971, Nr.21

L.arch.

88.291.42